

ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
Служба безпеки України

**СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ – ДЕРЖАВНИЙ
ОРГАН СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ
З ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ**

Посібник для закладів вищої освіти

Київ – 2024

УДК 347.9(477)(08)
К93

*Рекомендовано до друку Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Протокол № 1 від 13.09.2023 р.)*

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор Щокін Р.Г.,
доктор юридичних наук, професор Курило В.І.,
доктор юридичних наук професор Грохольський В.Л.

Авторський колектив: В.О. Заросило, Р.Ю. Залозний, А.М. Кислий, Є.Д. Скулиш, Ю.Г. Севрук, В.В. Заросило, В.С. Давиденко, О.В. Колос, О.М. Капля, Ю.Г. Коросташивець, В.Л. Грохольський, В.А. Бортник, С.В. Князєв, А.М. Талах, Д.І. Минюк, Ф.М. Медвідь, В.М. Барановська, О.Х. Юлдашев, К.В. Мамай, М.П. Стрельбицький, Л.М. Стрельбицька, Я.В. Стрелюк, В.Г. Фатхутдінов, Н.П. Бортник, Т.В. Євчук, Х. Агаєв, Н.В. Заросило, О.В. Доброва, Є.В. Бондаренко, О.Г. Бондаренко, Ю.П. Тимошенко, М.М. Перепелиця, В.А. Мазійчук, В.І. Олійник, М.М. Ніконов, В.І. Божик, О.В. Ігнатюк, О.В. Дудник, В.А. Дашкевич, В.О. Веклич, В.О. Швець, В.Ю. Крупей, І.С. Басова, В.І. Чуєнко, А.Ю. Скоробогатова, С.В. Паламарчук, Я.В. Голобородько, В.О. Басс, К.М. Подлегаєв, В.О. Вацюк, І.С. Сиводед, О.Ю. Амелін С.М. Князєв, О.Г. Михайлик, В.С. Шевченко, М.В. Романюк, К.П. Швець, Г.О. Куртакова, А.В. Денисова, К.М. Рудой, О.В. Крижановська, О.С. Федченко, А.В. Ноздрін, І.В. Близнюк, О.М. Хоменко, Ю.Е. Пашко, Є.В. Гузенко, В.П. Вербовий, А.М. Сати́ров, Р.С. Сві́тович

К93 Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями: посібник для закладів вищої освіти / за заг. редакцією доктора юридичних наук, професора В.О. Заросила та доктора юридичних наук, професора А.М. Кислого. Київ: «Видавництво Людмила», 2024. 148 с.
ISBN 978-617-555-202-5

У посібнику, розробленому працівниками Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, систематизовано основні нормативні акти які стосуються діяльності Служби безпеки України як державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Матеріали посібника ґрунтуються на нормах Конституції України, Законів України та інших законодавчих та відомчих нормативно-правових актів у сфері діяльності Служби безпеки України.

Навчальний посібник призначений для використання викладачами, курсантами, студентами та слухачами вищих навчальних закладів, практичним працівникам, правозахисних органів та особами, які цікавляться проблемами діяльності Служби безпеки України.

ЗМІСТ

Історичні аспекти виникнення спеціальних органів для забезпечення державної безпеки	4
Найбільш розвинені спеціальні правоохоронні органи та служби безпеки за кордоном і сучасний стан їх діяльності	9
Виникнення спеціальних правоохоронних органів і служб безпеки в Російській імперії, їхня діяльність в колишньому Радянському Союзі та поява Служби безпеки України	24
Зміст поняття державної безпеки в Україні на сучасному етапі розвитку держави.....	40
Забезпечення державної безпеки як головний напрям діяльності державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями – Служби безпеки України.....	47
Основні напрями діяльності служби безпеки України на сучасному етапі	54
Права та обов'язки працівників Служби безпеки України	84
Загальні засади діяльності Служби безпеки України відповідно до законодавства України та проходження служби	92
Взаємодія Служби безпеки України зі спеціальними службами іноземних держав	105
Реформування системи Служби безпеки України – основні напрями	118
Рекомендовані джерела інформації.....	143

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ОРГАНІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Деякі правоохоронні органи як в Україні так і за кордоном мають спеціальний предмет діяльності, що відбито у їх назві або відомчому статусі, особливостях регламентації діяльності. В структурі Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Управління державної охорони, органів і установ Державного департаменту України з питань виконання покарань є спеціалізовані підрозділи з виконання оперативно-розшукових дій. Особливість предмета спеціальної правоохоронної діяльності полягає в пріоритетному виконанні завдань з охорони конституційного порядку, національної безпеки, виявлення, розслідування та припинення злочинів, а також виконання покарань з метою охорони прав громадян.

Предмет цієї діяльності є комплексним, чітко визначеним у так званих функціональних законах, що розкривають спеціальні повноваження вказаних органів. Його ґрунтовно вивчають такі спеціальні юридичні дисципліни, як оперативно-розшукова діяльність, кримінально-процесуальне право, кримінально-виконавче право.

Гарантування державної безпеки також полягає у попередженні, виявленні, припиненні та розкритті злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Поняття спеціальної діяльності, як і спецслужби, склалося історично, його широко використовують у юридичній літературі, пресі, правозастосовній практиці. Спеціальна діяльність (або діяльність спецслужб) є інструментом керівництва держави в розв'язанні питань політичної, економічної, інформаційної, фінансової безпеки, підвищенні зовнішнього іміджу держави, провадженні ефективної внутрішньої політики. В цьому процесі спецслужби уповноважені

використовувати відповідно до закону гласні й негласні методи діяльності, пошукові, розвідувальні та контррозвідувальні заходи із застосуванням оперативних і оперативно-технічних засобів, їм надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

В юридичній літературі спеціальною правоохоронною діяльністю визначається діяльність спеціальних служб або їхніх оперативних підрозділів у інтересах безпеки суспільства й держави, забезпечення кримінального судочинства на підставах і в межах, визначених національним законодавством.

Згідно з Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" (ст. 5) здійснення оперативно-розшукової діяльності можуть здійснювати наступні підрозділи:

- органів Національної поліції – підрозділами кримінальної та спеціальної поліції;
- Державного бюро розслідувань – внутрішньої безпеки, забезпечення особистої безпеки;
- Служби безпеки України – контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів;
- Служби зовнішньої розвідки України – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки;
- Державної прикордонної служби України – розвідувальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), оперативно-розшуковими підрозділами відповідно спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону та його територіальних органів, підрозділами з охорони державного кордону органів охорони державного кордону та Морської охо-

рони, забезпечення внутрішньої безпеки, забезпечення власної безпеки, оперативного документування та оперативно-технічними;

- управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона;
- органів доходів і зборів – оперативними підрозділами податкової міліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою;
- органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; розвідувального органу Міністерства оборони України
- оперативними, оперативно-технічними, підрозділами власної безпеки;
- Національного антикорупційного бюро України – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю.

Цей перелік уповноважених органів є вичерпним. У законодавстві визначено, що вказану діяльність іншими підрозділами зазначених органів не допускають. Під час проведення оперативних акцій працівників інших підрозділів можна залучати лише для виконання окремих доручень. Оперативну діяльність із виявлення злочинів іншими міністерствами, відомствами, громадськими, приватними організаціями й особами не допускають.

В цілому можна виокремити основні ознаки оперативної діяльності, що у сукупності складають її зміст: 1) наявність спеціального суб'єкта – уповноважені оперативні підрозділи державного правоохоронного органу спеціального призначення, який гарантує державну безпеку України; 2) наявність спеціальної мети – захист безпеки держави, її законних інтересів та прав громадян від реальних та потенційних загроз, що реалізуються шляхом проведення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності; 3) специфічність завдань – негласна протидія (виявлення, попередження, припинення) реальним і потенційним, зовнішнім та внутрішнім за-

грозам державній безпеці України, передусім, розвідувально-підривного та терористичного характеру; 4) специфічні вимоги до організації процесу – здатність ефективно, своєчасно нейтралізувати загрози державній безпеці України, відвертати шкідливі наслідки законним інтересам держави та громадян, усувати причини та умови, що сприяють виникненню таких загроз. Особливістю реалізації вищезазначеного є недопущення розголошення спеціальних засобів, форм, методів, що використовувались для досягнення поставленої мети; 5) спрямованість на конкретний об'єкт – зовнішні та внутрішні загрози державній безпеці України, потенційними чи реальними носіями яких є іноземні спецслужби, злочинні організації, окремі групи та особи; 6) наявність специфічного виконавчого інструменту для досягнення мети – негласні сили, засоби, форми і методи, факт про використання яких не має бути розголошеним.

Не можна здійснювати виявлення злочинів у порядку приватної практики детективних або охоронних фірм. Таку практику визнано неправомірною. В Конституції України зазначено, що не допускається зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ст. 32). Обов'язки оперативних підрозділів є невід'ємним елементом їхньої компетенції, яка випливає із завдань оперативно-розшукової діяльності. В порядку виконання функції правоохорони вони:

- виконують письмові доручення слідчого, вказівки прокурора, ухвали суду, запити міжнародних правоохоронних організацій;
- взаємодіють між собою та іншими правоохоронними органами;
- мають забезпечувати безпеку співробітників і осіб, що допомагають у оперативно-розшуковій роботі, а після порушення кримінальної справи забезпечують особисту безпеку учасників процесу, інших осіб, які беруть участь у справі, та членів їхніх сімей.

Ці обов'язки втілюють у настановах, оперативних завданнях, кількісних і якісних показниках діяльності органів із виявлення злочинів.

Потреба у гарантуванні державної безпеки спричинена, передусім, необхідністю встановлення сприятливих умов для сталого, поступального розвитку держави у будь-яких сферах життєдіяльності. Зазначене досягається шляхом відвернення зовнішніх та внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб на системо- утворювальну сутність держави: державний суверенітет, територіальну цілісність, конституційний лад та ін. визначені чинним законодавством особливі об'єкти захисту у сфері гарантування державної безпеки. Особливої актуальності зазначене набуває у зв'язку з необхідністю стабілізації складної військово-політичної, економічної обстановки на Сході України, нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз безпеці держави, особливо терористичного характеру, що активно використовуються іноземними спеціальними службами, злочинними організаціями тощо для проведення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності.

Ураховуючи викладене, абсолютно аргументованим є визнання державою необхідності гарантування державної безпеки, що покладено в основному на Службу безпеки України та знайшло своє відображення у положеннях чинного законодавства.

НАЙБІЛЬШ РОЗВИНЕНІ СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ ТА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ЗА КОРДОНОМ І СУЧАСНИЙ СТАН ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

Кожна держава з самого початку її утворення створює відповідну службу для захисту своїх кордонів, державного устрою та безпеки громадян. В основному ці служби є таємними і вони не афішують свою діяльність. Перші спеціальні служби розвідки були створені ще в Давньому Римі, які займалися як шпiонською діяльністю так і певною мірою аналітичними прогнозами.

В Європі найстарішою серед спеціальних служб, які забезпечують державну безпеку є МІ 6 – Секретна служба Великобританії. В 1909 році було засноване Secret Service Bureau (попередник SIS). Це була спільна ініціатива Британського Адміралтейства і військового міністерства (War Office) задля контролю над проведенням таємних операцій у Великій Британії та за кордоном, зокрема, зосередження на діяльності уряду Німеччини. Бюро було розділено на військово-морський та сухопутний підрозділи, які спеціалізувалися на іноземному шпигунстві і контррозвідці відповідно. Ця спеціалізація була запроваджена Адміралтейством, щоб вивідати морську потужність німецького флоту. Ця спеціалізація існувала до 1914 року.

З самого початку створення МІ 6 було поставлене двійне завдання: забезпечення безпеки держави та проведення контррозвідальної діяльності, а також проведення розвідки з метою встановлення планів іноземних держав стосовно посягань на територію та державний устрій Великобританії.

Коли почалася Перша світова війна, дві секції зазнали адміністративних змін – іноземна розвідка була перейменована на Directorate of Military Intelligence Section 6 (МІ6). Її першим керівником був капітан сер Джордж Менсфілд Сміт-Каммінг, який часто називався Сміт у повсякденній комунікації. Кореспонденцію він зазвичай підписував однією літерою С зеленим чорнилом. Та-

ку манеру підпису згодом перейняли і всі наступні керівники SIS з метою збереження анонімності.

В цілому форми і методи роботи МІ 6 були такими які застосовувалися й іншими спеціальними службами. До зазначених методів входили:

- самостійна розвідка стосовно мети діяльності та напрямів діяльності інших держав;
- вербування для надання допомоги осіб, які працюють в апараті державного управління в інших державах з метою отримання необхідної інформації;
- використання різноманітних технічних засобів з метою отримання інформації та її використання для потреб розвідки;
- проведення різноманітних контр розвідувальних та контр диверсійних заходів, встановлення режиму контролю за всіма державними організаціями в країні;
- збирання інформації в середині країни з метою попередження посягань на державний устрій та громадян своєї держави.

Разом з тим це не повний перелік завдань, які виконують спеціальні служби в різних країнах. При цьому слід зазначити, що їх формування є різноманітним, але підпорядкування в основному президенту або уряду країн.

У Франції спеціальною службою, яка забезпечує державну безпеку є Сюрте Насьональ. Ця служба на відміну від МІ 6 займається і поліцейськими функціями.

Сюрте – найстаріша, з найбагатшими у світі традиціями кримінальна поліція. Її історія сягає своїм корінням у часи Наполеона. Поліцейська служба у Франції, існувала до цього, займалася висстежуванням і арештами політичних супротивників французьких королів, а не припиненням кримінальних злочинів. Глухі вулиці Парижа були справжнім раєм для численних розбійників і злодіїв. І лише в 1810 році, коли хвиля злочинів готова була затопити Париж, настав час народження Сюрте.

Її заснування пов'язане з злочинцем Е. Ф. Відоком. У 1799 році злочинець Е. Ф. Відок здійснив вдалу втечу з місць позбавлення

волі. Десять років він жив в Парижі, займаючись торгівлею одягу. Але всі ці роки колишні сусіди по тюрмах шантажували його і погрожували видачею владі. Зненавидівши їх, Відок зробив рішучий крок у своєму житті. Він відправився в поліцейську префектуру Парижа і запропонував використовувати його знання кримінального світу для боротьби зі злочинністю. За це Відок просив, щоб йому пробачили кримінальне минуле.

З метою конспірації він був знову заарештований, а подальше звільнення пройшло під виглядом нового успішного втечі. Свою резиденцію Відок розташував поблизу поліцейської префектури, в похмурій будівлі на вулиці Святої Анни. Співробітники підбиралися їм за принципом: «Тільки злочинець зможе побороти злочин». Спочатку на Відока працювали всього 4, потім 12, а пізніше 20 колишніх арештантів, яким він платив з особливого таємного фонду і які пройшли у нього залізний вишкіл. За рік Відок з 12 співробітниками заарештував 812 убивць, злодіїв, зломщиків, грабіжників і шахраїв, ліквідував кубла, в які до нього не ризикнув сунутися жоден мировий суддя, ні один інспектор. Організація Відока і отримала назву Сюрте («Безпека»). Незважаючи на вороже ставлення до неї, саме вона і стала зародком французької кримінальної поліції. До 1820 року в її ряди входили 30 осіб, а рівень злочинності у Франції був знижений на 40%.

Після Другої світової війни на Сюрте покладено більше політичних та загальнодержавних завдань таких як:

- виявлення та припинення діяльності іноземних розвідок і їх агентури на території Франції;
- проведення контррозвідувальної роботи з метою попередження шпигунства на території Франції;
- агентурне проникнення в різні організації; спостереження за політичними партіями, профспілками, емігрантськими організаціями;
- контррозвідувальне забезпечення різних організацій і земляцтв, що об'єднують вихідців з колишніх колоній і залежних країн;

- агентурне проникнення в організації національно-визвольного руху з метою попередження терористичних актів та іншої протиправної діяльності;
- прикордонна охорона;
- контроль за дотриманням режиму в'їзду-виїзду, проживання і пересування іноземців на території Франції;
- охорона уряду;
- охорона громадського порядку;
- боротьба з кримінальною злочинністю;
- інформування уряду і місцевих органів влади про внутрішньополітичне становище.

До складу Сюрте зараз входять:

1. Управління загального нагляду (РЖ), який частіше називають органом політичної розвідки. Управління зобов'язане добувати й передавати до уряду та його представникам інформацію з політичних, соціальних та економічних питань

РЖ здійснює контроль і нагляд за діяльністю всіх політичних партій, профспілок, емігрантських організацій, а також за пресою, радіо, кіно і телебаченням, за іноземною книготоргівлею у Франції; відає питаннями прикордонного контролю на вокзалах, аеродромах, в портах і на прикордонних КПП; надає допомогу митним органам в боротьбі з контрабандою; веде спостереження за іподромами і гральними будинками. 2. Управління зі спостереження за територією (ДСТ) здійснює «розшук, контроль і репресії проти всякої таємної діяльності іноземних держав на території Франції». До складу ДСТ входять: служба розробок, служба операцій, служба по роботі з агентами-двійниками і з вербування агентури, служба радіотелеграфного зв'язку, служба зовнішнього спостереження, архівна служба.

Сюрте вважається однією з перших організацій по боротьбі зі злочинністю в світі, за образом якої були створені Скотланд-Ярд і ФБР.

Серед найбільш впливових служб безпеки у світі треба також визначити Федеральне бюро розслідувань (ФБР) – підрозділ Міні-

стерства юстиції США, що підкоряється безпосередньо главі цього відомства, який одночасно є генеральним прокурором США. Воно поєднує в собі функції контррозвідки, політичної поліції та кримінального розшуку. В цьому відношенні ФБР займає унікальне місце серед спецслужб світу. Його можна порівняти тільки з очолювавсь Генріхом Гіммлером РСХА, яке також поєднувало боротьбу із зовнішніми і внутрішніми ворогами Рейху з розслідуванням чисто кримінальних злочинів.

Відповідно до цих функцій ФБР здійснює діяльність в трьох напрямках:

- забезпечення національної безпеки,
- забезпечення внутрішньої безпеки,
- боротьба з кримінальною злочинністю.

В інтересах забезпечення національної безпеки на ФБР покладено функції головної контррозвідувальної служби США, які регулюються Виконавчим наказом президента США №12333 від 4 грудня 1981 року. Слід зазначити, що ФБР не володіє монополією на контррозвідувальну діяльність. Контррозвідкою займається і ряд інших американських спецслужб, з яких в першу чергу слід назвати ЦРУ.

Під забезпеченням внутрішньої безпеки мається на увазі боротьба з "внутрішніми ворогами" США, тобто з особами та організаціями, що ставлять за мету повалення американського уряду, нанесення шкоди інтересам Сполучених Штатів, порушення конституційних прав американських громадян. В рамках цього завдання починаючи з 1936 року ФБР займається так званої внутрішньої розвідкою, збираючи відомості про діяльність екстремістських організацій як правого, так і лівого спрямування, з тим, щоб визначити ступінь їх небезпеки для політичної системи США і встановити, якою мірою вони пов'язані з іноземними державами.

З 1982 року ФБР стає головним органом по боротьбі з тероризмом на території США, а з 1984 року ФБР доручено розслідування всіх терористичних актів, жертвами яких стають американці за межами США.

Третій напрям діяльності ФБР – боротьба з кримінальною злочинністю. Оскільки компетенція американських поліцейських структур обмежена межами штатів, ФБР фактично виконує роль загальної поліції, розслідуючи злочини, вчинені на території декількох штатів, а також близько 250 видів злочинів, віднесених до категорії "федеральних" (пограбування банків, викрадення людей, використання вибухових пристроїв, замаху на президента і вищих посадових осіб США, наркобізнес і т. д.)

Щодо структури ФБР, то чіткого визначення відкритого її немає. Проте вона змінюється разом з вимогами щодо виконання своїх обов'язків. Директор ФБР призначається на свою посаду президентом США, при цьому його кандидатура затверджується Сенатом. Рекорд Джона Едгара Гувера, який обіймав цю посаду 48 років, швидше за все, ніколи вже не буде перевершений, оскільки в даний час термін перебування на посаді директора обмежений 10 роками. В даний час директором ФБР є Джина Гаспел.

У директора ФБР тільки один заступник, який заміщає свого шефа в разі його відсутності, хвороби і т. п., а також допомагає йому в керівництві повсякденною діяльністю підрозділів Бюро (за винятком тих, що підпорядковані безпосередньо директору). Крім того, у вище керівництво Бюро входять 14 помічників директора ФБР. 11 з них очолюють управління ФБР, інші троє є начальниками найбільших офісів – в Вашингтоні, Нью-Йорку і Лос-Анджелесі.

Найбільш важливі питання діяльності ФБР розглядаються і вирішуються на засіданні виконавчої конференції, яка скликається, як правило, раз в два місяці. Штаб-квартира ФБР розташована у Вашингтоні. Крім того, на території США є також 56 регіональних (в буквальному перекладі – "польових") офісів (плюс офіс в Пуерто-Ріко) і близько 400 відділень ФБР. У найбільшому з них – Нью-Йоркському, працює 2000 співробітників, в тому числі 1100 спеціальних агентів. У 24 містах США є спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю.

Основну частину структури ФБР складають 11 управлінь. Серед них треба виокремити такі:

- Інспекційне управління. Підпорядковане безпосередньо директору ФБР. – Займається наглядом за всіма оперативними і допоміжними підрозділами Бюро, включаючи регіональні офіси, перевіряючи дотримання ними законів США і внутрішніх інструкцій ФБР, економність і обґрунтованість використання фінансових ресурсів. Також стежить за дотриманням дисципліни співробітниками Бюро та їх професійною придатністю. При необхідності проводить дисциплінарні перевірки та службові розслідування.
- Управління по боротьбі з тероризмом. Незважаючи на те, що функції головного органу по боротьбі з тероризмом на території США було покладено на ФБР ще в 1982 році, самостійне управління, що займається цими питаннями, було створено зовсім недавно, виділившись зі складу управління національної безпеки в рамках реорганізації, виробленої директором ФБР Луїсом Фрі. Про його створення було оголошено 11 листопада 1999 року, а фактична діяльність почалася з середини грудня того ж року.
- Управління включає в себе два оперативних підрозділів, перше з яких займається розслідуванням справ, пов'язаних з міжнародним, а друге – з внутрішнім тероризмом. Крім того, до складу управління входять: Національний відділ домашньої захисту (National Domestic Preparedness Office). Приблизний аналог нашої Цивільної оборони. Координує всі зусилля федеральних служб США, а також служб штатів і місцевих органів влади, пов'язані з підготовкою до захисту населення в разі інцидентів із застосуванням як звичайної зброї, так і зброї масового ураження.

Національний центр захисту інфраструктури (National Infrastructure Protection Center). У його завдання входить:

- виявляти випадки незаконного використання комп'ютерів та інформаційних технологій, що ставлять під загрозу безпеку

- інфраструктури США, попереджати про це відповідні органи, припиняти їх та займатися їх розслідуванням;
- розслідувати справи, пов'язані з хакерами;
 - надавати допомогу в розслідуванні справ, що стосуються боротьби з тероризмом і зовнішньої контррозвідки і при цьому пов'язаних з незаконним використанням комп'ютерів;
 - попереджати керівників служб, що відповідають за національну безпеку, про ті випадки, коли спроба проникнення в інфраструктуру США є не звичайним кримінальним злочином, а організованою з-за кордону комп'ютерною атакою на Сполучені Штати;
 - координувати навчання слідчих з державних і приватних структур, що займаються розслідуванням комп'ютерних злочинів.

Управління національної безпеки (до 1994 року – управління контррозвідки) яке координує розслідування, пов'язані з протидією іноземним розвідкам. Також відповідає і за питання внутрішньої безпеки ФБР.

Основну частину управління складають чотири відділи. Три з них організовують і координують в масштабах США заходи по "розробці" зарубіжних установ та їх персоналу з метою виявлення розвідників і осіб з числа американців і громадян інших країн, підозрюваних в зв'язках з закордонними спецслужбами.

Четвертий відділ підтримує контакти з питань контррозвідки з поліцією, ЦРУ і іншими американськими урядовими відомствами, а також з поліцією і спецслужбами інших країн. У відділі є спеціальна секція, керівна діяльністю представників ФБР в посольствах США в різних країнах світу. Питання контррозвідувального характеру за межами США ФБР зазвичай вирішує за допомогою ЦРУ.

Управління кримінальних розслідувань. Займається розслідуванням кримінальних злочинів, віднесених законодавством США до категорії федеральних. В першу чергу, це особливо небезпечні злочини проти життя і здоров'я громадян, вчинені при обтяжую-

чих обставинах, пограбування банків, злочини на повітряному, морському і залізничному транспорті, шахрайські дії або вимагання з використанням державних документів, печаток, найменувань федеральних відомств і т. п., порушення законів про придбання, зберігання і застосування вогнепальної і холодної зброї.

Іншу групу правопорушень, розслідування яких належить до компетенції управління, складають так звані "білокомірцеві злочини": привласнення і розтрата федеральних коштів, включаючи використання комп'ютерів для цих цілей, привласнення федеральних фінансових коштів шляхом зловживань наданими законом пільгами і привілеями, зловживання службовим становищем з метою наживи, хабарництво, порушення авторських прав і патентних гарантій, необґрунтовані претензії на громадянство США і отримання незаконного м шляхом американського паспорта або в'їзної візи і т. п.

У структурі Управління кримінальних розслідувань є відділ по боротьбі з організованою злочинністю, який, зокрема, займається боротьбою з рекетом, виявленням злочинів у сфері азартних ігор і лотерей, припиненням підкупу і хабарів в спорті і т. Д. Саме цьому відділу підпорядковані згадані вище спеціальні підрозділи для боротьби з організованою злочинністю, наявні в 24 американських містах. Відділ організовує взаємодію в боротьбі з організованою злочинністю всіх федеральних служб, а також правоохоронних органів штатів. Безпосередній розшук і затримання злочинців ведуть периферійні відділи ФБР в контакті з поліцією штатів. На цей же відділ покладені контроль за заходами щодо розшуку та їх координація, а також складання орієнтувань по організації розшуку.

Управління розслідування (Investigative Services Division). Створено в кінці 1999 року в рамках реорганізації, виробленої директором Бюро Луїсом Фрі, включивши в себе підрозділи, що раніше входили до складу управління національної безпеки і управління кримінальних розслідувань, такі, як відділ міжнародних операцій (International Operations Branch) і центр стратегічної оперативної інформації (Strategic Information Operations Center).

Управління розслідування покликане ліквідувати роз'єднаність у діях структур ФБР. Планується, що в нього буде стікатися інформація, видобута різними підрозділами. Крім того, воно координує міжнародну діяльність ФБР.

До складу управління входить і створена в 1995 році Група екстреного реагування (Critical Incident Response Group), призначена для координації зусиль з метою розв'язання кризових ситуацій, в першу чергу пов'язаних з актами тероризму.

Управління служб інформації у кримінальних злочинів. Розташоване в невеликому містечку Кларксберг в Західній Вірджинії. Займається централізованим збором та зберіганням всієї інформації по кримінальних злочинів, що надходить не тільки від підрозділів ФБР, але і від місцевих поліцейських структур, а також інших відомств, як федерального рівня, так і підкоряються владі окремих штатів. У віданні управління знаходяться збираються ФБР дос'є, а також централізована картотека відбитків пальців. Крім того, управління займається збором і обробкою кримінальної статистики. Щороку воно публікує відкриті статистичні збірники, в яких детально розповідається про рівень злочинності в США і її динаміці, з розбивкою за видами злочинів, штатам, в яких вони вчинені, соціальної, расової, вікової приналежності вчинили їх осіб, а також про успіхи американських правоохоронних органів – кількості розкритих злочинів, заарештованих і засуджених злочинців і т. п.

Управління інформаційних ресурсів. У веденні цього підрозділу знаходяться інформаційні системи ФБР, що забезпечують централізований збір, обробку та використання інформації, а також необхідна для їх функціонування технічна інфраструктура.

Управління адміністративних служб (до 1999 року – управління персоналу). Налічує 970 співробітників. Керує всіма питаннями, пов'язаними з підбором і розстановкою кадрів, рекрутуванням нових співробітників і т.

До складу управління входить також відділ спеціальної перевірки. Його основне завдання – перевірка осіб, що призначаються на

посади в Білому домі, Конгресі США, Міністерстві юстиції та в самому ФБР, пов'язані з допуском до державних секретів. Крім того, управління займається питаннями медичного обслуговування, соціального страхування і пенсійного забезпечення співробітників ФБР, а також їх безпеки.

Фінансове управління. Контролює всю фінансову діяльність ФБР.

Лабораторне управління. У 1997 році на території Академії ФБР в Квонтіко було розпочато будівництво нової лабораторії, замість старої, що розташовувалася в штаб-квартирі ФБР. Будівництво, на яке було виділено 130 млн. доларів, завершилося влітку 2000 року. Нова лабораторія ФБР – одна з найбільших і найбільш оснащених криміналістичних лабораторій в світі.

Центральне розвідувальне управління було створено в 1947 році після прийняття Закону про Національну Безпеку, підписаного президентом Гаррі С. Труменом [2, 6]. У зв'язку з цим законом була заснована посада Директора Центральної Розвідки, який очолює Розвідувальну Спільноту США, виступає головним радником президента США з питань розвідувальної діяльності, пов'язаної з національною безпекою, а також є керівником Центрального Розвідувального Управління. В результаті прийняття Закону про Реформи в Розвідці і Запобігання Тероризму 2004 року були внесені поправки в Закон про Національну Безпеку, в результаті яких були засновані посаду директора Національної розвідки, яка взяла на себе частину функцій, раніше виконуваних директором Центральної розвідки, і окремо посаду директора ЦРУ.

Директор Центрального Розвідувального Управління є керівником Центрального Розвідувального Управління та підпорядковується безпосередньо директору Національної Розвідки. В обов'язки директора ЦРУ входять:

- Збір розвідувальної інформації через агентурну мережу і інші відповідні засоби. При цьому директор ЦРУ не володіє поліцейськими, правоохоронними повноваженнями і повноваженнями викликати в суд, а також не виконує функцій забезпечення внутрішньої безпеки;

- Зіставлення і оцінка отриманих розвідданих, пов'язаних з національною безпекою, і надання розвідувальної інформації відповідним інстанціям;
- Загальне керівництво і координація збору національних розвідувальних даних за межами Сполучених Штатів через агентурних джерел Розвідувального Співтовариства, уповноважених збирати інформацію, в координації з іншими департаментами, відомствами і органами уряду Сполучених Штатів. При цьому необхідно забезпечення найбільш ефективного використання ресурсів, а також прийняття до уваги потенційних загроз для США і всіх осіб, залучених до збирання розвідданих;
- Виконання інших подібних функцій і обов'язків, що відносяться до розвідувальної діяльності, що забезпечує національну безпеку, за вказівкою Президента або директора Національної Розвідки.

Функцією Центрального Розвідувального Управління є надання сприяння Директору Центрального Розвідувального Управління у виконанні вищевказаних обов'язків.

Для виконання своєї місії ЦРУ бере участь в дослідженнях, розробках і займається впровадженням технологій максимально ефективних в розвідувальних цілях. Як самостійне відомство, ЦРУ виступає незалежним джерелом аналізу питань, що викликають найбільшу стурбованість, а також тісно співпрацює з іншими відомствами Розвідувального Співтовариства, щоб надати споживачеві розвідданих – будь то Вашингтонський представник урядових структур або командувач в зоні військових дій – найбільш точні розвідувальні відомості.

Зміни в світовому співтоваристві спричинили за собою необхідність змін пріоритетів національної безпеки. ЦРУ впоралося з цією проблемою в такий спосіб:

- Створення спеціальних, міждисциплінарних центрів для вирішення таких найважливіших питань як нерозповсюдження зброї масового знищення, боротьба з тероризмом, контрроз-

відка, міжнародна організована злочинність і незаконний оборот наркотиків, охорона навколишнього середовища та контроль за озброєнням.

- Підстави більш тісних партнерських відносин між декількома системами збору розвідувальних даних і аналізу всіх джерел.
- Ухвалення активної участі в аналітичних зусиллях Розвідувального Співтовариства та здійснення аналізу всіх джерел по повному спектру питань, що стосуються національної безпеки.
- Внесення вкладу в загальну ефективність Розвідувального Співтовариства шляхом регулювання послуг, що становлять спільний інтерес в аналізі видовий розвідки і зборі розвідданих з відкритих джерел і співробітництво з іншими спецслужбами в областях досліджень і розробок і збору з використанням технічних засобів.

Спираючись на адаптацію в своїх підходах до збору розвідданих, ЦРУ може виробляти індивідуальний підхід в сприянні ключовим споживачам розвідувальної інформації, і надавати їм допомогу у вирішенні завдань, з якими вони зіткнулися після закінчення холодної війни.

Однією з найбільш закритих спеціальних служб США є Агентство національної безпеки АНБ. В цілому ніде не можна зустріти матеріалів, які б висвітлювали детально структуру АНБ, її співробітників та інші аспекти її діяльності.

Офіційно АНБ відповідає за всі види комп'ютерної, електронної та будь-якою іншою розвідки з використанням сучасних технічних засобів. І давно вже не таємниця, що спонсорами розробки більшої частини програмного забезпечення, створеного в США, є місцеві спецслужби. Саме на їх сервери ваш комп'ютер, підключений до мережі Інтернет, постійно відправляє інформацію для її подальшої обробки аналітичними центрами АНБ. Про обізнаність працівників агентства можна судити за інформацією опублікованій перебіжчиком Едвардом Сноуденом.

Розташовується АНБ в 50 будівлях в Форт-Мід (біля міста Ларел в штаті Меріленд). Кожне з них захищено спеціальними системами охорони, вікнами, що відображають електромагнітні хвилі, і багатьма іншими технічними засобами, що роблять територію об'єкта недосяжною для сторонніх. А приховувати є що. За словами Едварда Сноудена, він особисто, будучи маленьким гвинтиком у машині АНБ, сидячи за комп'ютером, міг прослуховувати практично будь-яку людину на Землі, яка перебуває в мережі Інтернет. Завдяки сучасному поширенню систем мобільного зв'язку АНБ, як стверджує Сноуден, може слухати практично будь-кого. При цьому виникає питання. Якщо АНБ є настільки добре обізнаною організацією, чому в світі до сих пір відбуваються теракти та інші злочини. Залишається зробити висновок, що вони відбуваються, як мінімум, з мовчазної згоди АНБ.

Місія АНБ – проведення радіоелектронної розвідки для уряду США і забезпечення інформаційною безпекою уряд США. Завдання радіоелектронної розвідки – отримання інформації про плани, наміри, можливості і місцезнаходження терористичних груп, організацій, іноземних держав, або їх агентів, які загрожують національній безпеці США. В рамках забезпечення інформаційної безпеки має здійснюватися захист життєво важливих національних систем США, комунікаційних мереж США і інформації від крадіжки або нанесення шкоди недоброзичливцями, а також повинна забезпечуватися доступність і достовірність інформації, необхідної урядовим структурам США. В сукупності, радіоелектронна розвідка і забезпечення інформаційної безпеки необхідні для третьої функції – проведення розвідувальних операцій в комп'ютерній мережі кібер-командою США і партнерами по захисту.

АНБ є ключовою структурою, що здійснює радіоелектронну розвідку, в складі Розвідувального співтовариства США, очолюваного директором національної розвідки. До складу АНБ входять будь-які підлеглі одиниці, структури, об'єкти, які призначаються

міністром оборони США в ролі виконавчого агента уряду США в проведенні радіоелектронної розвідки

Штат АНБ складається з цивільних співробітників і військово-вослужбовців з армії, флоту, військово-повітряних сил, морської піхоти та берегової охорони. Представлено безліч фахівців: математики, інженери-будівельники, інженери-електрики, аналітики розвідувальних даних, мовні аналітики, фізики, комп'ютерники, дослідники, співробітники внутрішньої служби безпеки, бюджетні аналітики, фахівці з контрактами, фінансові менеджери

Чисельність співробітників і річний бюджет агентства – державна таємниця США. Існують різні оцінки: кількість працівників в штаб-квартирі оцінюється в 20-38 тис. Чоловік; крім цього, близько 100 тис. фахівців Радіоелектронної безпеки і криптографов працюють на військових базах США по всьому світу. За різними, дуже відрізняється оцінками, бюджет АНБ може становити від 3,5 до 13 млрд доларів, що робить її однією з найбільш фінансованих спецслужб світу.

Оскільки одне із завдань АНБ – захист секретних відомостей США, які не повинні опинитися у противників США, кожен співробітник АНБ повинен бути громадянином США і зобов'язаний отримати дозвіл на доступ до абсолютно секретних даних. Американські компанії можуть добровільно укладати контракт на співпрацю з АНБ і надавати посильну допомогу.

У свою чергу, АНБ надає таким компаніям послуги із захисту інформації від несанкціонованого доступу та інших загроз. Підготовка фахівців для АНБ здійснюється в Національній школі криптографії. Цей навчальний заклад готує кадри не тільки для АНБ, а й для кількох інших підрозділів Міністерства оборони США. Крім того, АНБ оплачує навчання своїх співробітників в провідних коледжах і університетах США, а також у військових коледжах Міністерства оборони.

ВИНИКНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ І СЛУЖБ БЕЗПЕКИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ, ЇХНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ В КОЛИШНЬОМУ РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ПОЯВА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В колишньому Радянському Союзі Служби безпеки в Україні в більшості випадків були підпорядковані Москві і говорити про самостійну службу безпеки в Україні недоцільно. Проте можна проаналізувати розвиток служб безпеки на території України.

Якщо говорити про державну службу забезпечення державної безпеки то ми можемо визначити тільки російські державні служби. На території України під час Запорізької Січі таких державних утворень не було. Однією з перших спеціальних служб в Російському державі був Наказ таємних справ. Створений у 1654 р. він разом з численними функціями, здійснюючи контроль за діяльністю інших центральних державних установ, вів слідство у важливих політичних справах.

Подальший розвиток спеціалізованих органів забезпечення безпеки держави пов'язане з тими перетвореннями, які були здійснені в Росії під час правління Петра I.

В якості органу політичної поліції виступав Преображенський наказ, який перебував у Москві і очолений князем Ю. Ф. Ромодановським. В Преображенський наказ доставлялися особи, звинувачені в образі Його Величності, а також у порушенні цілісності держави. Цим же наказом регулювалась діяльність судних справ гвардії. Одночасно в Санкт-Петербурзі функціонувала Таємна канцелярія, утворена для розслідування справи царевича Олексія, яка згодом вела і інші справи.

При Катерині I і Петрові II величезною владою володіла Верховна Таємна рада, що контролювала Преображенський наказ. Найбільш важливі справи політичного характеру Верховна Таєм-

на рада розслідувала і вирішувала сама або залучала до їх розслідування Сенат.

Імператриця Анна Іванівна скасувала Верховну Таємну раду, а Указом від 6 квітня 1731 р. була утворена Канцелярія Таємних розшукових справ, яку очолив А. В. Ушаков.

Маніфестом Петра III від 21 лютого 1762 р. Канцелярія Таємних розшукових справ була ліквідована, а її матеріали передано Сенату. Для розслідування політичних справ при Сенаті засновувалась Таємна експедиція, яка була створена вже після палацового перевороту. Катерина II підпорядкувала Таємну експедицію Генерал-прокурору, а її московську філію – Сенатській конторі в Москві.

Таємна експедиція була скасована Маніфестом Олександра I від 2 квітня 1801 р. Справи, які раніше були підвідомчі Таємної експедиції, передавалися у відання 1-го і 3-го Департаментів Сенату, а також в громадські місця, "де ведуться кримінальні справи".

Після скасування Таємної експедиції Сенату функції таємного політичного нагляду були покладені на "особливий Комітет для розгляду справ щодо злочинів, які стосувалися порушень загального спокою", заснований у відповідності з Іменним указом від 13 січня 1807 р.

В результаті приєднання Особливої канцелярії Міністерства внутрішніх справ до Власної Його Імператорської Величності канцелярії 3 липня 1826 р. було утворено III Відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, оголошене органом "вищої поліції", оскільки головним його завданням було забезпечення державної безпеки.

Указ Імператора Миколи I про створення корпусу жандармів з'явився 28 квітня 1827 р.

У Російській імперії слово «жандармерія» вперше вжито 1792 року для назви кінного загону великого князя Павла. 1815 року Борисоглібський драгунський полк перейменовано в жандармський і розосереджено невеликими групами по армійських части-

нах для виконання обов'язків військової поліції. 1817 року в складі Окремого корпусу внутрішньої варти, що виконував від 1810 поліцейські функції, утворено дивізії кінної міської поліції – Жандармерію внутрішньої варти. На 1826 р. налічувалося 59 частин жандармів. Після придушення повстання декабристів взимку 1825/26, жандармерія в Російській імперії отримала статус політичної поліції. За Положенням про Корпус жандармів 1827, територія Росії поділялася на 5 підвідомчих йому округів (з 1836 – на 8). Одночасно з утворенням Корпусу жандармів (від 1874 – Окремий корпус жандармів) почалося формування системи місцевих органів політичної поліції, яка мала забезпечити контроль і нагляд за «благонадійністю» населення Російської імперії. Шефом жандармів за посадою був управляючий Третім відділенням. Жандармерія виконувала функції виконавчого органу Третього відділення.

Корпус жандармів складався із штабу та округів на чолі з генералами. Округи поділялися на відділи (по 1–3 губернії в кожному), очолювані штаб-офіцерами. 1867 було прийняте нове Положення про Корпус жандармів (воно залишалося незмінним до 1917). На місцях (крім Кавказу, Царства Польського й Сибіру) були утворені губернські жандармські управління (з 1870 їм встановлювався додатковий штат для служби в повітах) і жандармські управління залізниць. Затверджене 19 травня 1871 Положення «Про порядок дій чинів Корпусу жандармів щодо розслідування злочинів» давало жандармерії право здійснювати огляди, обшуки, вилучення, зобов'язувало інші поліцейські органи надавати їй всебічне сприяння. Офіцерами корпусу жандармів (від 1830) могли приймати лише осіб, які за освітою були належні до 1-го розряду або які закінчили юнкерське училище за 1-м розрядом й прослужили не менш як 5 років. Кандидати проходили іспити при штабі корпусу.

Істотної реорганізації центральний апарат жандармерії зазнав у 1880–83 роках. Міністр внутрішніх справ став одночасно й шефом жандармів. Замість скасованого Третього відділення був

утворений департамент поліції, що здійснював керівництво як загальною, так і політичною поліцією імперії. Командиром Окремого корпусу жандармів призначався товариш (заступник) міністра внутрішніх справ, який був і куратором департаменту поліції. Формально жандармерія підпорядковувалася військовому міністерству й утримувалася за його коштів як армійська поліція, однак, вона була окремим органом політичної поліції.

Положення про заходи щодо охорони державного порядку й громадського спокою 1881 активізувало діяльність жандармерії у сфері політичного розшуку. Окрім загального нагляду за політичними настроями населення, жандармерія виконувала завдання боротьби з революційним, ліберально-демократичним і національно-визвольним рухами, ліквідувала канали з розповсюдження антиурядової літератури, стежила за політичними партіями. Зростали чисельність і грошове утримання жандармерії. 1913 року змінилися вимоги до кандидатів у офіцери: мінімальний строк військової служби зменшувався до 3 років, було встановлено віковий ценз 24–33 роки. До служби в жандармерії не допускали поляків, євреїв, католиків і осіб, що одружені з католичками.

Після утворення в 1902–03 роках в окремих губерніях мережі охоронних відділень (в Україні – у Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, ненадовго – у Житомирі, Полтаві, Юзівці, Сімферополі) за жандармерією залишилися розшукові функції в тих губерніях, де не було охоронних відділень, а там, де вони були, – на території повітів. У своїй діяльності жандармерія керувалася таємними директивами та інструкціями, могла діяти незаконними методами, зокрема вдавалася до провокацій. Існували великі штати секретних агентів, котрі не лише збирали й передавали інформацію про опозиційні урядові легальні та нелегальні організації, а й були активними їх членами.

Жандармерія та її апарат у Росії проіснували до падіння самодержавства в лютому 1917.

У зв'язку з розвитком революційного руху, терористичними актами, спрямованими проти Імператора, указом від 12 лютого

1880 р. була утворена Верховна розпорядча комісія з охорони державного порядку і громадського спокою.

Однак Указом від 6 серпня 1880 р. Верховна розпорядча комісія була ліквідована, III Відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії скасовано. У структурі Міністерства внутрішніх справ було утворено Департамент державної поліції, який став вищим органом політичної поліції в Росії.

Після Жовтневої революції були створені в перші місяці існування Радянської влади були створені органи, які забезпечували державну безпеку.

Рішенням Ради Народних Комісарів 20 грудня 1917 р. була утворена Всеросійська комісія при Раді Народних Комісарів по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВЧК). У протоколі засідання РНК від 20 грудня 1917 р. були визначені завдання ВЧК:

- 1) припиняти і ліквідувати всі контрреволюційні і саботажні спроби та дії по всій Росії, з боку кого б вони не виходили;
- 2) віддавати до суду революційного трибуналу всіх саботажників і контрреволюціонерів і виробляти заходи боротьби з ним;
- 3) вести попереднє розслідування в тій мірі, в якій це необхідно для припинення.

Згідно з декретом ВЦВК від 06.02.1922 "Про скасування Всеросійської Надзвичайної Комісії і про правила виробництва обшуків, виїмок та арештів" ВЧК була розформована, а замість неї створено Державне Політичне Управління при НКВС РРФСР. Положення про Державне Політичне Управління було затверджено постановою Президії ВЦВК від 16.03.1922 р. У Положенні зазначалося, що засобами здійснення покладених на ГПУ завдань є: інформування, розшук, спостереження, арешт, виїмка, обшук, дізнання, попереднє слідство і реєстрація.

У листопаді 1923 р. ГПУ було перетворено в ОДПУ. Президія ЦВК СРСР від 2 листопада 1923 р. прийняв постанову про організацію ОДПУ при РНК СРСР, а 15 листопада того ж року затвердив Положення про Об'єднаному Державному політичному управлінні СРСР і його органах.

В лютому 1941 р. НКВС СРСР був розділений на два наркомати – НКВС СРСР і НКДБ СРСР. У спільній постанові Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 08.02.1941 рішення про поділ НКВС СРСР мотивувалося необхідністю поліпшення агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки і зрослим обсягом проведеної НКВС роботи. Однак незабаром після початку Великої Вітчизняної війни указом Президії Верховної Ради СРСР від 20.07.1941 НКВД СРСР і НКДБ СРСР знову були об'єднані в наркомат НКВС СРСР.

У відповідності з указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 квітня 1943 р. зі складу НКВС СРСР був виділений самостійний НКДБ СРСР.

У 1953 р. МДБ СРСР було приєднано до МВС СРСР, а 13 березня 1954 р. указом Президії Верховної Ради СРСР був утворений Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР.

КДБ РСФСР було сформовано 6 травня 1991 року, а 26 листопада 1991 р. він був перейменований в Агентство федеральної безпеки РРФСР (АФБ).

КДБ СРСР до 1991 р. зазнав кардинальних перетворень в Російській Федерації. Зокрема, 19 грудня 1991 р. Б. Н. Єльцин видав Указ Президента РРФСР № 289 "Про утворення Міністерства безпеки і внутрішніх справ РРФСР", який Конституційним Судом РФ 14 січня 1992 р. був визнаний таким, який не відповідає Конституції РРФСР.

У відповідності з Законом СРСР від 03.12.1991 № 124-Н "Про реорганізацію органів державної безпеки" було розформовано КДБ, натомість створено Міжреспубліканська служба безпеки і Центральна служба розвідки. Війська КДБ передані в Міністерство оборони, Прикордонні війська увійшли до складу Комітету прикордонної охорони, з двох управлінь КДБ створено Федеральне агентство урядового зв'язку та інформації (ФАПСИ, згодом воно було скасоване, а його функції передані різним федеральним органам), Служби охорони – Головне управління охорони (ГУО). Пізніше з усіх цих органів було утворено ФСБ, яке й зараз

є основною організацією, що займається питаннями державної безпеки в Російській Федерації.

Щодо Служби безпеки України то періодизація розвитку підрозділів Служби безпеки України має досить умовний характер. Розвиток зазначених підрозділів тісно пов'язаний з розвитком держави та правоохоронними органами. На нашу думку, в її рамках вдається найбільш детально простежити основні етапи у розвитку цього інституту.

Також відзначимо, що розвиток підрозділів Служби безпеки України якийсь час залежав від російського впливу, хоча мав і свої особливості. Тому не варто, навіть у тимчасових параметрах, переносити зарубіжний досвід на український ґрунт.

Історія органів державної безпеки має глибокі історичні корені і нерозривно пов'язана з розвитком державності. Втім назвати конкретну дату або конкретний період створення органів державної безпеки дуже важко. При цьому слід погодитися, що встановлення особистості по слідах до часів первіснообщинного ладу, коли слов'яни активно використовували для отримання, як пише С. Воронцов у роботі «Правоохоронні органи. Спецслужби, історія і сучасність», допомогу агентів, «путніх людей», купців, таємних вивідувачів та ін. Влада завжди намагалася закріпити діяльність органів безпеки на законодавчому рівні. Перші пам'ятки ми знаходимо ще в редакції Руської Правди, де наведені такі форми розшуку, як «звід», «гоніння сліду».

На території України за доби Гетьманщини (1648-1764 рр.) функції забезпечення державної безпеки взагалі були покладені на осіб, які мали державну владу і виконували адміністративні, судові, військові та поліцейські функції. Полковники на території полків, сотники на території сотень особисто відповідали за дотримання громадського порядку та безпеки.

Після політичних подій 20-х років XIX ст. указом Миколи I політичну поліцію було реорганізовано і створено Трете відділення канцелярії – орган політичної поліції, безпосередньо підпорядкований царю. Одним із завдань цього підрозділу буда охо-

рона державної безпеки. На думку Е.С. Дубоносова, у зв'язку із зростанням політичної злочинності на це відділення покладалося завдання недопущення поширення антидержавних органів і таємних організацій. Починаючи з 1827 р., начальнику Третього відділення був підпорядкований особливий Корпус жандармів. Як відзначає А.Н. Ярмиш, визначеними наглядовими повноваженнями у відношенні всіх державних установ, які розташовувалися в губернії, був наділений губернатор. Крім наглядових повноважень, губернатор також був наділений і каральними повноваженнями, що, в свою чергу, залежало від особистих і ділових якостей, рівня загальної культури, політичних поглядів, симпатій і антипатій тих, хто займав губернаторські крісла. Отже, повноваженнями у сфері захисту інтересів на території губернії у кінці XIX – XX ст. був наділений губернатор.

На розвиток держави істотний вплив зробила діяльність досліджуваних органів у перші роки після революції 1917 р. На додаток до складної соціально-політичної ситуації в державі у цей період також відбувається боротьба, перше політична. Методи боротьби за владу були різноманітні, не становили виняток і прояви екстремізму та терору. У таких умовах органи державної безпеки були покликані захищати громадян і від кримінальних проявів. Враховуючи те, що деякий час у державі відчувалася слабкість державних органів, а попередні подібні структури вже не працювали, 20 грудня 1917 р. була організована Всеросійська надзвичайна комісія, яка входила до складу Ради народних комісарів. До першочергових завдань цієї комісії була віднесена боротьба з контрреволюцією і саботажем. Наступним організаційним кроком стало прийняття 11 червня 1918 на засіданні Всеросійської Надзвичайної Комісії положення про надзвичайні комісії на місцях.

Такі повноваження були отримані з прийняттям декрету РНК «Соціалістична Вітчизна в небезпеці». На місцях при кожній обласній, губерньській, повітовій раді створювалися Надзвичайні Комісії, до складу яких входили активні учасники революційних

подій. Головними повноваженнями була боротьба з політичним екстремізмом, саботажем, злочинами, і зокрема в економічній сфері. Слід зазначити, що ці завдання поширювалися і на територію, яка тимчасово не перебувала під владою більшовиків.

Діяльність деяких надзвичайних комісій була і таємницею. В особливих умовах діяльності із завданнями тодішніх підрозділів служби безпеки відносили: виявлення агентурних мереж загарбницьких частин, провокаторів, прийняття інших профілактичних заходів, спрямованих на захист громадян держави.

Після завершення громадянської війни та переходу до мирного етапу розвитку у грудні 1921 року на підставі рішення ІХ Всеросійського з'їзду та постанови ВЦВК від 6 лютого 1922 Всеукраїнську Надзвичайну Комісію було реалізовано в Головне політичне управління. Головними завданнями цих органів були визначені: боротьба з контрреволюцією і бандитизмом, боротьба зі шпигунством, охорона залізничних і водних шляхів, охорона державного кордону, боротьба з контрабандою.

Але поступово, по мірі встановлення тоталітарного сталінського режиму, повноваження досліджуваних підрозділів розширювалися. Зокрема, було прийнято Положення про повноваження ОДПУ від 28 березня 1924 р., на підставі якого органи отримали можливість за допомогою адміністративної висилки виселяти людей, яким інкримінується контрреволюційна діяльність, шпигунство, контрабанда, спекуляція. Для здійснення таких заходів не потрібно було навіть рішення суду.

З набранням обертів репресій і збільшенням кількості засуджених осіб, що перебували у таборах, у 30-роках ХХ в. при ОДПУ було створено Головне управління таборів (ГУЛАГ). До повноважень даного управління було віднесено виявлення державних закордонців у місцях відбування покарань, виховання і перевиховання осіб, які перебували в таборах та ін.

У 1934 р. з ініціативи партійних керівників СРСР на базі об'єднаного Державного політичного управління був створений Народний комісаріат внутрішніх справ. Головною метою ство-

рення державного підрозділу було об'єднання органів державної безпеки з правоохоронними органами, які з ними співпрацювали, а також з міліцією, прикордонною службою та ін. Таке об'єднання було сформовано на основі політичної волі сталінської верхівки і згідно з ситуацією, яка склалася в державі. Жодного нормативного документу з цього приводу не було прийнято. За своїм призначенням це були каральні частини партійно-державного механізму. Так, у звіті за 1937 р. було зазначено, що протягом першого кварталу органами НКВС було ліквідовано 112 злочинних груп загальною чисельністю 587 учасників. Цей показник є свідченням беззастережного виконання завдань тогочасного керівництва ВКП (б).

Після смерті Й.В.Сталіна у 1953 р. постало питання про необхідність реформування органів карального апарату. У результаті у 1954 р. був створений Комітет Державної безпеки СРСР (5 липня 1978 КДБ СРСР). У листопаді 1991 р. КДБ СРСР перетворений у міжреспубліканську службу безпеки (МСБ), Центральну службу розвідки СРСР і Комітет з охорони державних кордонів СРСР.

Органи Служби безпеки України були створені в результаті складних трансформаційних процесів на території колишнього Радянського Союзу наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. і ліквідації радянської системи органів державної безпеки. Система органів державної безпеки включала Комітет державної безпеки СРСР і була досить розгалуженою. До цієї системи входили: комітети державної безпеки союзних і автономних республік, управління КДБ у краях і областях, особливі відділи (управління) КДБ СРСР по військових округах, групах військ за кордоном, флотах і ракетних арміях, прикордонні війська та війська спеціального призначення, навчальні, наукові та інші установи. Така система вимагала залучення значної кількості фахівців і службовців у масштабах країни.

Безумовно, найбільшого розвитку діяльність підрозділів Служби безпеки набула в період проголошення незалежності Україн-

ської держави. Цьому передували складні політичні, соціально-економічні та ряд інших передумов, які призвели до нагальних змін у колишній єдиній радянській державі. На думку В.Г. Пилипчака, у результаті реалізації проголошеного в середині 1980-х років керівництвом СРСР курсу на перебудову в суб'єктах федерації виникло двовладдя, яке спричинило загальне ослаблення центральної влади і посилення національних рухів у союзних республіках. Подальший розвиток української держави був аналогічним перебігу розвитку республік колишнього СРСР з можливими часовими термінами і ходом політичних подій.

Першими відповідні декларації про державний суверенітет прийняли прибалтійські республіки (листопад 1988 р. – Естонська РСР, Литовська та Латвійська РСР). Прийнятої Декларацією про державний суверенітет Російської Федерації закріплювалося верховенство на території Росії законів РРФСР над законами СРСР, що, на думку Ф.Д. Бобкова, стало однією з причин розпаду Радянського Союзу. Сепаратистські настрої, які спостерігалися в Російській Федерації, не могли не позначитися на подальшій долі держави та окремих радянських республік у її складі. Суб'єкти федерації почали проголошувати свою незалежність і соборність.

Після прийняття Декларації «Про державний суверенітет України» 16 липня 1990 року, якою визначався принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, почалося створення законодавчої бази функціонування органів Служби безпеки України. Так, група дослідників указує на кардинальні зміни, які відбулися в житті держави після проголошення Декларації. Декларація стала базисом для прийняття Конституції України, законів та визначала позиції української держави на міжнародній арені. Прийнятою Декларацією були закладені основи правової, соціальної, демократичної держави. Принципи, закріплені в ній, мають стати ключовими у справі побудови на нових засадах не тільки державних інститутів, а й відносин у колишньому СРСР.

Наступним кроком у справі реалізації положень Декларації про державний суверенітет України став ухвалений Верховною Радою України Закон «Про міністерства і державні комітети Української РСР» від 3 серпня 1990 р. Цим законом було визначено систему органів державної влади республіки, складовою якої був Комітет державної безпеки УРСР.

В умовах непростої політичної боротьби 24 жовтня 1990 Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про зміни і доповнення до Конституції Української РСР», якою було скасовано ст. 6 Конституції СРСР про керівну роль комуністичної партії, закріплене основи діяльності різних політичних партій в Україні, заборонено створення угруповань, що ставлять за мету зміну територіальної цілісності держави, розпалювання релігійної і національної ворожнечі (стаття 7). Закладалися й нові основи побудови правоохоронних органів.

Одночасно було вжито заходів по реалізації положень Декларації про державний суверенітет України у сфері правоохоронної діяльності та проходження військової служби громадянами України. Так, 10 жовтня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла постанову щодо складу делегації народних депутатів та представників уряду для ведення переговорів із союзними органами з питань строкової військової служби та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами. 29 листопада 1990 р. прийнято постанову «Про невідкладні заходи по зміцненню законності і правопорядку в республіці», де зазначалося, що криміногенна ситуація в Україні набула загрозливого характеру і все погіршується, зростає протидія силам правопорядку і незаконне втручання в їх діяльність. З метою забезпечення належного правопорядку і законності УРСР, місцевим органам влади та правоохоронним органам доручено вжити відповідних заходів.

Поряд з внесенням змін до Конституції Української РСР, законодавчим забезпеченням економічної самостійності та розвитком міжнародних зв'язків заходи щодо реорганізації системи МВС, підтримання законності і правопорядку в республіці стали

черговим кроком держави та наповнення Декларації про державний суверенітет України реальним змістом.

Аналіз цих та інших законодавчих актів дає підстави стверджувати, що після прийняття Декларації про державний суверенітет України в період з липня 1990 р. по липень 1991 р. були сформовані основні правові засади для проголошення незалежності України і забезпечення її національної безпеки.

Саме з проголошення незалежності української держави починається створення нормативно-правової бази на принципах демократизму і патріотизму і започатковано новітню історію української спеціальної служби.

Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України одразу постало питання про ліквідацію в республіці радянської системи органів державної безпеки і створення нових державних інституцій, покликаних захистити її суверенітет та вирішувати інші завдання у сфері забезпечення національної безпеки.

Одним із перших кроків на цьому шляху стало створення комісії з розроблення Концепції органів державної безпеки України. Враховуючи її напрацювання, а також роботу Комісії Верховної Ради по реорганізації органів державної безпеки, 20 вересня 1991 року парламент ухвалив постанову «Про створення Служби національної безпеки України» (СНБ України). Цією ж постановою ліквідовано Комітет державної безпеки УРСР.

На початковому етапі побудови цього органу було призначено керівництво Служби та її основних структурних підрозділів. Протягом вересня 1991 року – лютого 1992 року розроблено і затверджено штати підрозділів центрального апарату Служби, СНБ Кримської АРСР, регіональних органів, органів військової контррозвідки та Інституту підготовки кадрів СНБ України. Далі розпочалося комплектування їх особового складу, який прийняв присягу на вірність Українському народу.

Діяльність особового складу СНБ України спрямовувалась на вирішення найважливіших питань державної безпеки й інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва країни.

Водночас швидкими темпами розв'язувалися організаційно-штатні завдання, створювалася нормативно-правова база для розгортання повноцінної оперативно-службової діяльності. Поряд з правовим забезпеченням складався й такий важливий напрям діяльності, як робота з особовим складом, комплектування спецслужби.

У період з листопада 1991 по лютий 1992 року, завдяки спільній із профільним комітетом парламенту копіткій роботі, у складі Служби були створені Головне управління розвідки, Головне управління контррозвідки, Управління «К» (боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю), низка інших основних та допоміжних підрозділів (інформаційно-аналітичний, слідчий, оперативно-технічний, урядового зв'язку, військово-медичний, мобілізаційний, оперативного документування, міжнародних зв'язків, роботи з особовим складом, громадських зв'язків, інспекторських тощо), Інститут підготовки кадрів СНБ України, а також управління СНБ України в областях і Служба національної безпеки Кримської АРСР (нині – Головне управління СБУ в АР Крим).

У грудні 1991 року відповідно до Указу Президента України розпочалося створення системи органів і підрозділів військової контррозвідки СНБ-СБ України. Таким чином розв'язувалася проблема забезпечення державної безпеки у Збройних Силах, Національній гвардії, Прикордонних військах та інших військових формуваннях України.

25 березня 1992 р. був прийнятий Закон України «Про Службу безпеки України», яким було визначено організаційні та правові засади діяльності Служби безпеки України; закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 р.), «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 р.), «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.), «Про державну таємницю» (1994 р.), яким регульовано суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв

та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. У 2003 р. Верховна Рада України прийняла закон «Про боротьбу з тероризмом», норми якого закріплюють повноваження державних органів, зокрема Служби безпеки України, у боротьбі з терористичними проявами. Закон «Про контр-розвідувальну діяльність» (2003 р.) визначає поняття, правові основи організації та здійснення контррозвідувальної діяльності.

Загальну чисельність, структуру Служби безпеки України, її організаційні та правові засади визначено прийнятим 2006 року Законом України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України». Президентом України згодом були внесені доповнення до нормативно-правового документа. Окремо 25 грудня 2005 р. Президентом України було підписано Указ «Питання Служби безпеки України», яким і сьогодні регулюються деякі питання організаційно-штатної діяльності СБУ.

Зараз Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Служба безпеки України підпорядкована Президенту України і підконтрольна Верховній Раді України. Правову основу діяльності Служби безпеки України становлять Конституція України, цей Закон та інші акти законодавства України, відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною.

У завдання Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України

Виступаючи державною установою, при цьому закономірно здійснюючи виконавчо – розпорядчу діяльність, органи Служби безпеки України реалізують свої повноваження від імені держави, забезпечуючи її захист як всередині держави, так і за межами

країни. Разом з тим діяльність Служби безпеки України не є досконалою, а значить, вимагає вживання заходів по виробленню оптимальної моделі діяльності відповідних підрозділів, має відповідати Конституції України та потребам суспільства. Корисність такої діяльності для суспільства буде залежати від обрання стратегії розвитку.

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Якщо взяти в цілому то діяльність спеціальних правоохоронних органів або органів зі спеціальним статусом має чітку спрямованість. Наприклад, Управління державної охорони має забезпечувати охорону життя і здоров'я вищих керівників держави, інші правоохоронні органи зі спеціальним статусом також мають певну спрямованість. Найбільш широкий спектр який має спеціальний правоохоронний орган це Служба безпеки України Дослідження діяльності Служби безпеки України нерозривно пов'язане з поняттям державна безпека, адже одним з головних напрямів діяльності Служби безпеки України є забезпечення державної безпеки.

Якщо розглянути державну безпеку більш детально, то ми побачимо, що її забезпечення та й вона сама це досить складні неоднозначні категорії, які вивчаються дослідниками. Нині більшість авторів визначають безпеку як певну характеристику стану системи та її основних складових. З огляду на це заслуговують на увагу висновки С. Гордієнка про те, що сучасне трактування безпеки як стану захищеності конкретного соціального об'єкта (особи, суспільства, держави) позитивно сприймається у політичних і наукових колах.

Дослідження теорії забезпечення державної безпеки та відповідного понятійного апарату – дуже важливий напрям наукової діяльності з погляду становлення і подальшого розвитку загальнодержавної системи забезпечення національної і державної безпеки, відповідних державних органів.

Як свідчить історіографічний аналіз, один із ключових напрямів дослідження – визначення поняття "державна безпека". За радянських часів дослідження були значною мірою заідеологізовані, тому розглянемо насамперед їх сутність та динаміку розвитку. За результатами аналізу наукових видань того часу, на наш погляд,

можна виокремити такі основні підходи до визначення поняття "державна безпека":

В основу визначення покладено "стан" захищеності самої держави. Так, Л. Григорян зазначає, що державна безпека – це стан непорушності основ суспільного і державного ладу. На думку Ю. Булигіна, державна безпека – такий стан держави, за якого забезпечено стійкість його суспільно-політичного ладу;

В основу визначення покладено поєднання понять "стан" і "здатність". Так, автори Контррозвідувального словника (1972 р.) вважали, що державна безпека – це стан надійності й непорушності суспільного і державного ладу в умовах підривної діяльності внутрішніх і зовнішніх ворожих сил, здатність держави протистояти підривній діяльності;

Саме визначення державної безпеки сформульоване як система суспільних відносин. Зокрема, М. Карпушин зазначав, що державна безпека є регулятором взаємодії сил її охорони і забезпечення, джерел загроз і середовища. П. Коршиков зробив висновок, що державна безпека – певний стан системи протиборства держави і супротивника, що визначається порівняно високим ступенем локалізації дій супротивника та інших джерел небезпеки. Ю. Долгополов зазначив, що державна безпека – це система суспільних відносин, що регулюються соціальними нормами і забезпечують непорушність державного і суспільного ладу країни, її військового потенціалу й суверенітету.

Для узагальнення викладеного розглянемо етимологію слова "безпека". Так, згідно зі словниками В. Даля і С. Ожегова, безпека – це стан, за якого немає загрози ком у- чи чому-небудь або "відсутність небезпеки, збереження, надійність". Цікаве трактування цього слова в іспанській мові: безпека – такий стан речей, який робить їх міцними, визначеними, постійними, впевненими, стійкими, надійними, вільними від усякого ризику й небезпеки.

Нині більшість авторів (зокрема, С. Пирожков, О. Белов, С. Селіванов, М. Косолапов, Г. Мурашин, Є. Кравец, С. Гордієнко, В. Картавцев та ін.) визначають безпеку як певну характеристику

стану системи та її основних складових. З огляду на це заслуговують на увагу висновки С. Гордієнка про те, що сучасне трактування безпеки як стану захищеності конкретного соціального об'єкта (особи, суспільства, держави) позитивно сприймається у політичних і наукових колах.

Саме такий підхід у 2001 – 2004 роках взято за основу при визначенні терміна "державна безпека" у різних виданнях науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України. Так, у коментарі за редакцією М. Потебенька і В. Гончаренка зазначено, що державна безпека України – стан захищеності корінних підвалин суспільства, державних інститутів, необхідних для виконання державою своїх функцій з управління загальнозначущими справами суспільства.

У виданні за редакцією С. Яценка вказано, що державна безпека України – стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, спокою людей (народу), громадської злагоди, довкілля, національної і релігійної рівності. На відміну від викладеного у першому виданні, в основу останнього варіанта визначення покладено саме стан захищеності, тобто застосовано інший підхід.

У подальшому термін було доопрацьовано у коментарі до Кримінального кодексу за редакцією М. Мельника й М. Хавронюка, де дано таке визначення: державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, її економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, державної таємниці, правопорядку, державного кордону, життєво важливої інфраструктури та населення від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також від терористичних та інших особливо небезпечних зазіхань з боку злочинних організацій, груп чи осіб.

Наведені вище визначення підготовлено у контексті коментарів до Кримінального кодексу України (правозастосовна діяльність). З цього погляду найвдаліший, на наш погляд, останній варіант цього визначення. Водночас він певною мірою дискусійний.

Зокрема, враховуючи, що територія держави має чітко визначені кордони, термін "захищеність територіальної цілісності" поглинає термін "захищеність державного кордону".

Стосовно захищеності правопорядку необхідно зазначити, що це посилення лише частково стосується сфери державної безпеки. З цього приводу цікаве твердження Ю. Долгополова щодо розподілу понять "державна безпека" і "правопорядок". Зокрема, частка суспільних відносин у сфері державної безпеки, закріплених нормами права, входить у правопорядок. Тут ці поняття збігаються. Водночас значна частка відносин державної безпеки не регулюється нормами права, хоча регулюється нормами моралі, корпоративними нормами, звичаями. Це відносини неправового характеру. Багато правовідносин, що є складовою правопорядку, не входять у поняття "державна безпека". Таким чином, поняття "державна безпека" відрізняється від поняття "правопорядок" тим, що включає, окрім правових відносин, відносини неправового характеру. Водночас правопорядок, окрім відносин державної безпеки, що регулюються нормами права, містить правовідносини, що сфери державної безпеки не стосуються.

Як зазначав А. Ніколаєв, посилення на розвідувально-підривної діяльність іноземних спецслужб має насамперед контррозвідувальний акцент, що не вичерпує забезпечення державної безпеки. Такий підхід закріплено законодавством України, відповідно до якого контррозвідувальна діяльність – спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки.

Загалом, на наш погляд, висновки Ю. Долгополова, А. Ніколаєва, І. Котроміна про те, що під час визначення терміна "державна безпека" недоцільно обмежуватися лише юридичною інтерпретацією, що це визначення має перебувати на стику юридичних і спеціальних дисциплін, обґрунтовані.

Цікава (хоча дискусійна) думка щодо тотожного сприйняття за сучасних умов понять "державна безпека" і "безпека держави", висловлена С. Гордієнком, який запропонував такі визначення: безпека держави – це спроможність системи суспільних відносин

(у політичній, економічній, військовій, науково-технічній та інших важливих сферах діяльності суспільства), що безпосередньо пов'язана із забезпеченням оптимального функціонування її інститутів (насамперед державної влади), забезпечити безпеку держави, особи і суспільства за конкретного балансу їхніх життєво важливих інтересів; державна безпека – форма (різновид) національної безпеки, що передбачає спроможність держави забезпечувати стабільне функціонування державних та суспільних інституцій, а також стан їхньої захищеності від потенційних і реальних загроз.

Заслуговують на підтримку висновки науковців, зокрема, С. Володіна, А. Ніколаєва, А. Опальова та ін., про те, що поняття "безпека держави" і "державна безпека" не тотожні. Так, безпеку держави необхідно розглядати у поєднанні з такими поняттями, як безпека особи і безпека суспільства. А. Ніколаєв з цього приводу зазначає, що державну, військову, економічну і суспільну безпеку можна розглядати як складові загального поняття "безпека країни (держави)".

Висновки російського вченого С. Гончарова про те, що під безпекою країни (національною безпекою) розуміють захищеність якісного стану суспільних відносин, які забезпечують прогресивний розвиток суспільства за конкретних історичних і природних умов від небезпек, джерелом яких є внутрішні і зовнішні суперечності, також заслуговують на увагу. Саме такий підхід – вивчення суперечностей, що народжуються і зникають, – дає можливість, на думку вченого, своєчасно вносити зміни до законодавства залежно від появи чи припинення дії загроз.

У чинному законодавстві України дано таке визначення: "національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам".

У новому Законі України «Про національну безпеку України» визначені як поняття національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, так і державна безпека, як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру.

Аналізуючи співвідношення національної і державної безпеки, маємо зазначити, що, на відміну від Конституції та інших правових актів України, де використовують поняття "державна безпека" і "забезпечення державної безпеки", в наукових працях з 1990-х років перевага надається висвітленню аспектів, пов'язаних з національною безпекою.

На наш погляд, такий підхід дає змогу системно розглядати поняття "державна безпека" і "забезпечення державної безпеки", зіставляти їх з іншими поняттями у сфері національної безпеки, і разом з поняттям "суспільна (громадська) безпека" сприяти теоретичному розв'язанню проблеми співвідношення національної і державної безпеки та їхньому забезпеченню.

Зважаючи на розглянуті чинники та динаміку наукових поглядів, для подальшого обговорення пропонуємо таке визначення: державна безпека – захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України від зовнішніх і внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на життєво важливі інтереси України.

При цьому необхідно виходити з того, що державна безпека не зорієнтована на певну сферу суспільних відносин, і завдання щодо забезпечення державної безпеки мають реалізовуватися в усіх без

винятку сферах національної безпеки України (у разі появи загроз життєво важливим інтересам України у зазначених сферах).

Не претендуючи на остаточне визначення поняття "державна безпека", вважаємо, що пропонований варіант можна взяти за основу для подальшого наукового опрацювання, за результатами якого, на наш погляд, понятійний апарат у сфері державної безпеки має бути закріплено юридично.

Враховуючи, що, згідно з положеннями Конституції та чинного законодавства України, забезпечення державної безпеки покладено на Службу безпеки України, вважаємо, що поняття "державна безпека" і "забезпечення державної безпеки" мають бути визначені у новій редакції Закону "Про Службу безпеки України". Це також відповідатиме рекомендаціям Парламентської асамблеї Ради Європи [38] у частині, що стосується належного законодавчого регулювання завдань, функцій та діяльності служб внутрішньої безпеки.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ГОЛОВНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ОРГАНУ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ – СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Служба безпеки України посідає окреме місце в системі правоохоронних органів внаслідок специфічного кола питань, що належать до її юрисдикції, та її широких можливостей, які можуть бути використані як для утвердження права і забезпечення державної безпеки, так і для неправомірного захисту інтересів окремих політичних персоналій.

Як вже зазначалося вище, завдання, що покладені на Службу безпеки України, значно відрізняють її від інших органів, які опікуються питаннями правоохоронної діяльності, забезпечення безпеки та правопорядку. Законодавчо визначений статус СБУ – «правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України». У світовій практиці існує концептуальне розділення власне правоохоронних органів, до яких належить, приміром, поліція, і спецслужби, яке впливає, зокрема, з наявності принципових відмінностей – заходів забезпечення безпеки певною спеціальною структурою від форм організації правоохоронної діяльності держави в галузі виявлення, попередження і припинення різного роду протиправної та кримінальної діяльності. Якщо виходити з того, що СБУ все – таки є спецслужбою, а не органом, який дублює функції та повноваження міліції, то відповідний статус повинен бути закріплений і в законодавстві.

Як визначено в коментарі до Кримінального кодексу України державна безпека України – стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, спокою людей (народу), громадської злагоди, довкілля, національної і ре-

лігійної рівності, то працівники Служби безпеки України повинні саме забезпечувати державну безпеку.

Якщо ми проаналізуємо напрями діяльності, які визначені у коментарі то ми побачимо, що першим завданням є стан захисту державної влади.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Конституція визначає і гарантує самоврядування. Таким чином працівники Служби безпеки України мають захищати всі три гілки влади.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України.

До повноважень Верховної Ради України належать:

- внесення змін до Конституції України;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- призначення виборів Президента України;
- усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту);
- розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- затвердження бюджету і внесення змін до нього;
- оголошення за поданням Президента стану війни і укладення миру;
- прийняття рішення про використання Збройних Сил та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- надання згоди на призначення Президентом Прем'єр-міністра України.

Працівники Служби безпеки України повинні забезпечувати можливість депутатам Верховної Ради України виконувати свої обов'язки, а також забезпечити захист самих депутатів.

З цією метою працівники Служби безпеки України використовують різні методи і форми. Вони проводять розвідувальну і контрозвідувальну діяльність з метою встановлення осіб, які планують зірвати засідання Верховної Ради України або планують посягання на народ-

них депутатів. Крім того разом з іншими державними службами працівники Служби безпеки України слідкують за забезпеченням охорони приміщення Верховної Ради України та інших приміщень, які використовуються депутатами під час їх законотворчої діяльності.

Виконавчу владу в Україні складають Кабінет Міністрів, центральні (міністерства, відомства) та місцеві (обласні, районні державні адміністрації) органи виконавчої влади.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України (уряд). Кабінет Міністрів відповідальний перед Президентом і Верховною Радою, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді у межах, передбачених Конституцією.

Кабінет Міністрів забезпечує:

- державний суверенітет і економічну самостійність;
- здійснення її внутрішньої і зовнішньої політики;
- виконання Конституції і законів, актів Президента;
- проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- підготовку проекту Державного бюджету та його виконання після затвердження Верховною Радою;

До складу Кабінету Міністрів входять Прем'єр-міністр, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

Працівники Служби безпеки України також забезпечують діяльність органів виконавчої влади, тобто охороняють разом з іншими державними органами приміщення де працюють особи, що належать до виконавчої влади, їх життя та здоров'я.

Форми і методи є також різноманітними, але як і у попередньому випадку вони використовують розвідувальні і контрозвідувальні методи для встановлення і попередження посягань на органи виконавчої влади.

Третьою гілкою влади в Україні є судова влада, яка складається з Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції та Верховного суду України.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

До складу Верховного Суду України входять судді, обрані на посаду безстроково. Їх кількість встановлюється відповідно до законодавства.

У питаннях забезпечення безпеки діяльності судів, суддів та інших напрямів судової діяльності працівники Служби безпеки України також використовуються як свої можливості так і співпрацюють з іншими правоохоронними органами.

Президент України в Україні певною мірою представляє органи виконавчої влади, проте до його функцій відносяться також і контрольні і певною мірою законодавчі.

Працівники СБУ також забезпечують діяльність Президента України, проводять певні заходи з метою перешкоджання діяльності спеціальних служб інших держав, забезпечують Президента України всією інформацією, які ними отримується, а також попереджають посягання на життя і здоров'я Президента України.

Служба безпеки України забезпечує охорону економіки основні напрями науково-технічного і оборонного потенціалу України, законні інтереси держави і права громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, посягань з боку окремих організацій, груп і осіб.

До завдань Служби безпеки також належить попередження, виявлення, припинення і розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції і організованої злочинної діяльності в сфері управління і економіки, інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Діяльність Служби безпеки України, її органів і співробітників базується на принципах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності і відповідальності перед народом України.

Система СБУ: Центральне управління Служби безпеки України; регіональні органи СБУ (обласні управління, районні, міжрайонні, міські підрозділи); Служба безпеки АРК; органи військової контррозвідки; військові формування; навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБУ.

Керівництво всією діяльністю Служби безпеки України, її Центральним управлінням здійснює Голова Служби безпеки і несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на СБУ. Він призначається Верховною Радою України за поданням Президента. Голова має заступників, які призначаються за його поданням Президентом України.

Начальники підрозділів Центрального управління, а також начальники регіональних органів – обласних управлінь Служби безпеки призначаються Президентом за поданням Голови СБ. Начальники регіональних органів Служби безпеки України призначаються за погодженням з головою місцевої держадміністрації.

Служба безпеки України, її органи і співробітники при виконанні покладених на них завдань наділені такими повноваженнями:

- вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень СБУ, перевіряти документи, які посвідчують особу, проводити огляд осіб, їх речей і транспортних засобів, якщо є загроза втечі підозрюваного або знищення речових доказів;
- подавати органам державного управління обов'язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки;
- одержувати на письмовий запит керівника відповідного органу СБУ від міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян дані і відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України;
- входити в порядку, погодженому з адміністрацією установ, організацій, підприємств і командуванням військових частин на їх територію і в службові приміщення;
- мати слідчі ізолятори для утримання взятих під варту і затриманих осіб;

- використовувати з наступним відшкодуванням витрат та збитків транспортні засоби, які належать підприємствам, установам і організаціям, військовим частинам і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення злочинів, переслідування та затримання осіб, які підозрюються в їх вчиненні, доставки до лікувальних установ осіб, що потребують термінової медичної допомоги;
- виключно при безпосередньому припиненні злочинів, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, переслідуванні осіб, що підозрюються у їх вчиненні, заходити в жилі, службові, виробничі та інші приміщення, на території і земельні ділянки та оглядати їх з наступним повідомленням прокурора протягом 24 годин;
- проводити гласні і негласні оперативні заходи у порядку, визначеному Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність";
- здійснювати співробітництво з громадянами України та іншими особами, в тому числі на договірних засадах, дотримуючись при цьому умов добровільності і конфіденційності цих відносин;
- користуватися на договірних засадах службовими приміщеннями підприємств, установ, організацій, військових частин, а також жилими та іншими приміщеннями громадян;
- направляти військовослужбовців Служби безпеки України для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання конкретних завдань в інтересах розвідки, контррозвідки, боротьби з корупцією та організованою злочинною діяльністю; в окремих випадках у порядку, визначеному колегією Служби безпеки України, допускається направлення на роботу таких військовос-

лужбовців в установи, підприємства і організації за ініціативою їх керівників та ін.

Кадри Служби безпеки України складають: співробітники-військовослужбовці, працівники, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, а також військовослужбовці строкової служби. До органів Служби безпеки України приймаються на конкурсній, добровільній і договірній основі громадяни України, здатні за діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я ефективно виконувати службові обов'язки. Критерії професійної придатності, зокрема юридичної обізнаності, визначаються кваліфікаційно-нормативними документами, які затверджуються головою Служби безпеки України.

Держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України. Військовослужбовці Служби безпеки України користуються політичними, соціально-економічними та особистими правами і свободами, а також пільгами відповідно до Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, Закону "Про Службу безпеки України», інших актів законодавства.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На офіційному сайті Служби безпеки України визначено ключові напрями діяльності Служби безпеки України на сьогодні. Вони включають такі форми і сфери:

- контррозвідка
- участь у бойових та спеціальних операціях на фронті
- захист національної державності
- боротьба з тероризмом
- захист інформаційної безпеки
- охорона державної таємниці

Єдиним головним спрямуванням діяльності Служби безпеки України стає те, що кожен громадянин має бути впевнений, що держава захистить його за будь-яких обставин. З іншого боку сама ж країна має бути захищена від ситуативних і глобальних загроз та зовнішньої агресії – воєнної, економічної, інформаційної.

На сайті також сформульовано цінності, які має захищати кожен працівник Служби безпеки України. Вони включають:

- верховенство права та законність
- доброчесність
- відповідальність і підзвітність
- професіоналізм і постійне вдосконалення
- довіра українського суспільства.

Якщо проаналізувати зазначені напрями діяльності Служби безпеки України більш конкретно то вони можуть бути описані наступним чином:

Контррозвідка, яка виділена першим напрямом діяльності Служби безпеки України є основою будь-якої спецслужби.

Її завдання – викривати та блокувати протиправні дії іноземних спецслужб.

Правову основу контррозвідувальної діяльності становить сукупність правил, що регулюють суспільні відносини, які передба-

чають нормативну модель функціонування органів та підрозділів контррозвідки з реалізації своїх прав і виконання покладених обов'язків для досягнення мети із забезпечення державної безпеки України. Законодавство визначає межі належної та можливої поведінки підрозділів контррозвідки, компетенцію та повноваження посадових осіб щодо реалізації контррозвідувальних заходів, під час яких застосовуються методи контррозвідувальної діяльності, а також забезпечення гарантій законності в процесі реалізації' Службою безпеки України своїх повноважень.

Водночас варто зауважити, що питання нормативно-правового забезпечення саме методів контррозвідувальної діяльності досить складне та потребує системного та комплексного аналізу. Так, з огляду на незначну кількість конкретних поси- лань на методи контррозвідувальної діяльності у національно- му законодавстві, підзаконних нормативно-правових актах, більшість загальних правових положень, що регулюють правові відносини у сфері контррозвідувальної діяльності, опосередко- вано впливають на формування їхньої правової природи, систе- ми, сутності та змісту, що формує їх фундаментальні організа- ційно-правові засади.

Аналізуючи нормативно-правові акти, що прямо або опосеред- ковано впливають на методи контррозвідувальної діяльності Служби безпеки України або формують їх систему, обов'язково необхідно дослідити прямі посилання законодавства на них. Од- нак необхідно визнати, що законодавство України не розкриває їх сутність, зміст, поняття та систему, що повною мірою відповідає нашому баченню щодо законодавчого закріплення методів конт- ророзвідувальної діяльності. Нормативне закріплення може позба- вити їх певних змістовних та сутнісних характеристик, а також може призвести до процесуалізації контррозвідувальної діяльно- сті, що, на нашу думку, негативно вплине на стан забезпечення державної безпеки України. Чіткого нормативно-правового закрі- плення потребують контррозвідувальні заходи, а методи мають залишатись у сфері теоретико-методологічного регулювання.

Так, основним нормативно-правовим актом, в якому найбільш ґрунтовно відображається сутність методів контррозвідувальної діяльності, є Закон України «Про контррозвідувальну діяльність». У диспозиції статей цього Закону зазначається, що методи контррозвідувальної діяльності можуть бути гласними і негласними, за наявності підстав для проведення контррозвідувальної діяльності вони можуть застосовуватись для перевірки інформації про можливе проведення розвідувально-підривної, терористичної та іншої протиправної діяльності на шкоду державній безпеці України, а також про те, що гласні та негласні контррозвідувальні заходи передбачають використання гласних та негласних методів відповідно. На нашу думку, найбільший вплив на порядок застосування системи методів контррозвідувальної діяльності справляють норми, що закріплюють її мету та завдання, принципи, підстави та форми її проведення, функції і повноваження органів та підрозділів контррозвідки, гарантії дотримання законності під час здійснення контррозвідувальної діяльності тощо.

Контррозвідувальна діяльність є основним видом діяльності Служби безпеки України як національної спецслужби в протидії розвідувальній діяльності спецслужб іноземних держав. Діяльність останніх на шкоду державній безпеці України здійснюється, як правило, негласно, що фактично формує систему методів протидії такій діяльності, які не можуть бути ефективними, маючи гласну форму. Тому здебільшого протидія іноземним спецслужбам реалізується шляхом застосування негласної частини методів контррозвідувальної діяльності Служби безпеки України.

Звісно, запропонований законодавцем поділ методів контррозвідувальної діяльності на гласні та негласні відповідно до критерію конспіративності в діяльності підрозділів контррозвідки Служби безпеки України відображає їхні сутнісні та змістовні характеристики. Однак національній спецслужбі потрібно мати змогу адекватно й ефективно реагувати на хитрощі іноземних спецслужб, які вони застосовують для збору розвідувальної інформації на території нашої держави. Для цього, на нашу думку, в законо-

давстві варто надати їм таку характеристику, як «спеціальні методи», яка закріплена п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», тобто такі, які характерні виключно для контррозвідувальних підрозділів, що характеризують Служби безпеки України як національну спецслужбу зі спеціальними можливостями, якою вона і є в системі органів забезпечення державної безпеки України.

Інше згадування про методи контррозвідувальної діяльності у зазначеному Законі закріплює конспірацію, поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності як один з основних її принципів, які виступають системою закріплених на законодавчому рівні правових засад її ведення, що відображають її соціальну значущість та визначають побудову форм її реалізації. Прикладом реалізації на практиці цих принципів може бути негласне отримання контррозвідкою інформація про причетність особи до створення причин та умов, що за певних обставин можуть негативно позначитись на стані забезпечення державної безпеки. А її реалізація шляхом переконання особи від імені органів Служби безпеки України припинити створювати такі умови, нівелювати зазначені причини, а також наполеглива вимога контррозвідки не створювати їх надалі реалізується гласно під час офіційної розмови. Реалізація принципу поєднання гласних і негласних форм та методів також полягає в тому, що права підрозділів контррозвідки, реалізацією яких є проведення контррозвідувальних заходів, чітко визначені законодавством, тобто є гласними, а інформація про форми та методи їх реалізації не підлягає розголошенню, а отже, є негласною. Таким чином, поєднання гласних і негласних форм та методів діяльності контррозвідки є важливою передумовою офіційного використання фактичних даних, отриманих здебільшого негласним шляхом.

Крім того, в Законі України «Про контррозвідувальну діяльність» розкриваються аксіоматичні поняття гласних та негласних контррозвідувальних заходів, під час реалізації яких можуть бути застосовані гласні та негласні методи відповідно. Зокрема, в ч. 4

та 5 ст. 8 під гласними контр-розвідувальними заходами законодавець розуміє використання відкритих (офіційних) форм і методів роботи у сфері забезпечення державної безпеки. А негласні здійснюються із залученням осіб, які конфіденційно співпрацюють із контрроз-відувальними органами і підрозділами, а також із використанням оперативних, оперативно-технічних та спеціальних сил і засобів. При цьому Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» передбачає введення окремого Порядку використання негласних методів та засобів у процесі здійснення контррозвідувальної діяльності, який має визначатися на основі цього Закону та нормативно-правових актів Служби безпеки України. Згаданий вище Порядок застосування негласних методів контррозвідувальної діяльності досі нормативно не закріплений.

Звертаючи увагу на контррозвідувальні заходи як дії, шляхом проведення яких застосовуються методи контррозвідувальної діяльності, необхідно також зауважити, що в ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» закріплені права контррозвідувальних підрозділів СБ України на проведення конкретних заходів. Зокрема, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 7 цього Закону виключно з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на державну безпеку України, отримання інформації в інтересах контррозвідки оперативні підрозділи мають право здійснювати оперативно-розшукові заходи, визначені ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2, ст. 7; 3, ст. 8]. До зазначених оперативно-розшукових заходів належать спостереження за особою, річчю або місцем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, арешт, огляд та виїмка кореспонденції тощо. Вони проводяться з використанням оперативних та оперативно-технічних сил і засобів та передбачають тимчасове обмеження конституційних прав та свобод людини. Це свідчить, що застосування Службою безпеки України

негласних методів контррозвідувальної діяльності може тимчасово обмежувати конституційні права і свободи людини.

У цьому контексті варто зазначити, що Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо організації та порядку проведення зазначених оперативно-розшукових заходів відсилає до положень Кримінального процесуального кодексу України, а саме до Глави 21, в якій визначаються загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії. Зазначений вище порядок проведення, в тому числі і контррозвідувальних заходів, що тимчасово обмежує конституційні права та свободи людини, передбачає погодження своїх дій з органами прокуратури.

Однак доцільно враховувати той факт, що контррозвідувальної діяльності чинним законодавством визначена спеціальним видом діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, що за характером виконання завдань у демократичних країнах притаманне спеціальним службам. Адже, згідно з рекомендаціями Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1713 (2005) «Про демократичний нагляд за положенням у сфері безпеки в країнах – членах», протидія посяганням спецслужб іноземних держав на безпеку країни характерна для служб внутрішньої безпеки та реалізується шляхом здійснення контррозвідувальної діяльності. При цьому в зазначеному документі вказано, що, враховуючи відмінності в завданнях та повноваженнях служб безпеки і розвідувальних служб, з одного боку, та правоохоронних органів – з іншого, дуже важливо відобразити ці відмінності в законодавстві.

У зв'язку з викладеним виникає необхідність надати таким державним органам спеціального порядку одержання дозволу на тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини. Необхідність встановлення спеціального порядку одержання дозволу на застосування спецслужбами гласних та негласних методів їхньої діяльності обґрунтовується значною суспільною небезпекою посягань іноземних спецслужб та терористичних організацій на національні інтереси України, а також глибоко законспірованим характером їхньої діяльності.

З приводу зазначеного цікавим є досвід Сполучених Штатів Америки як країни, що однією з перших вступила в інформаційну епоху і накопичила вагому практику правового регулювання балансу між гарантіями дотримання прав і свобод людини і завданнями із забезпечення державної безпеки. Так, з одного боку, останніми роками спостерігаємо стійку тенденцію до підвищення прозорості у діяльності спецслужб Сполучених Штатів Америки. Йдеться, зокрема, про скасування «Акта про патріотизм», який після терактів в Сполучених Штатах Америки 11 вересня 2001 р. надавав спецслужбам практично необмежені можливості щодо втручання у приватне життя людини, та введення в червні 2015 р. в дію «Акта про свободу США» (USA Freedom Act), який забороняє спецслужбам вести електронне спостереження за громадянами Сполучених Штатів Америки без спеціального дозволу.

Втім вважаємо за необхідне зазначити, що порядок тимчасового обмеження спецслужбами Сполучених Штатів Америки конституційних прав і свобод людини регулюється також «Актом про негласне спостереження в інтересах зовнішньої розвідки». У цьому нормативно-правовому акті закріплена процедура фізичного та електронного спостереження, а також збору зовнішньої розвідувальної інформації, що передається іноземними державами та агентами іноземних держав, які обґрунтовано підозрюються у шпигунстві або тероризмі. Відповідно до положень FISA було створено окремий суд (Foreign Intelligence Surveillance Court, FISC), уповноважений видавати судовий ордер на негласне втручання у приватне спілкування за підозрюваними в розвідувальній діяльності на території США за запитом американських спецслужб без жодних погоджень.

Ми не наполягаємо на створенні окремої судової установи, яка б розглядала клопотання контррозвідувальних підрозділів Служби безпеки України щодо прийняття рішення з тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини. Однак, на нашу думку, Служба безпеки України як державний орган спеціального призначення у сфері забезпечення державної безпеки потребує власного

порядку отримання дозволу слідчого судді на застосування спеціальних форм та методів без розкриття інформації третій стороні.

З огляду на зазначене варто звернути увагу на намагання законодавця виправити зазначену проблему. Так, нині Верховною Радою України розглядається законопроект про внесення змін до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», яким пропонується надати право контррозвідувальним підрозділам застосувати негласні методи контррозвідувальної діяльності, які тимчасово обмежують конституційні права і свободи людини, без погодження з органами прокуратури.

Новелою проекту змін до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» є також запровадження нової ст. 7-1 «Контррозвідувальне впровадження», на підставі якої контррозвідувальним підрозділам Служби безпеки України з метою протидії розвідувально-підривній діяльності проти України, прогнозування, попередження, виявлення та нейтралізації загроз державній безпеці, а також управління ризиками державної безпеки надане право здійснювати контррозвідувальне впровадження до спеціальних служб іноземних держав, закордонних організацій, терористичних організацій та угруповань, міжнародних терористичних організацій та їхніх осередків, організованих злочинних угруповань, незаконних збройних та воєнізованих формувань, інших організацій, установ, структур і утворень, цілі та дії яких спрямовані на створення загроз державній безпеці або підвищення ризиків державної безпеки. В наукових колах загалом позитивно сприймаються всі пропозиції з удосконалення організаційно-правового регулювання контррозвідувальної діяльності, однак аналіз запропонованих змін потребує зваженого підходу, недопущення процесуалізації контррозвідувальної діяльності та звуження наявних можливостей застосування Службою безпеки України методів цієї діяльності.

Продовжуючи аналіз правового забезпечення застосування Служба безпеки України методів контррозвідувальної діяльності, варто звернутись до положень ст. 9 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», в якій чітко зазначається, що відомості

про організацію, плани, зміст, форми, методи, засоби, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, результати контррозвідувальної діяльності, а також про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами Служби безпеки України, становлять державну таємницю і підлягають захисту в порядку, визначеному Законом України «Про державну таємницю». Відповідно до зазначених в п. 4.4.1. положень Наказу Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» відомості за окремими показниками про зміст, форми, методи, організаційні положення, оперативну тактику здійснення органами Служби безпеки України, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці, становлять державну таємницю. У п. 4.4.3 цього ж Наказу до відомостей, що становлять державну таємницю, зараховують дані про організацію, завдання, результати контррозвідувальної діяльності, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці. Відповідно до п. 2.6. Переліку відомостей, що становлять службову інформацію у Службі безпеки України, затвердженого Наказом Центрального управління Служби безпеки України від 21.08.2012 р. № 400, відомості щодо змісту, форм, методів, організаційних положень, оперативної тактики здійснення Службою безпеки України контррозвідувальної діяльності, якщо ці дані не становлять державної таємниці, але їх оприлюднення може завдати шкоди інтересам СБ України, вони належать до службової інформації.

Таким чином, методи контррозвідувальної діяльності мають власну правову природу. Зокрема, прямі посилення в законодавстві на методи контррозвідувальної діяльності не розкривають їхніх сутнісних та змістовних характеристик, не впливають на формування їх системи, хоча і формулюють окремі з них. При цьому інші норми контррозвідувального законодавства хоча прямо і не вказують на них, але справляють найбільший вплив на їхню правову природу або накладають певні обмеження щодо їх застосування за певних обставин. До зазначених норм можна зарахувати статті, що

закріплюють мету та завдання контррозвідувальної діяльності, її принципи, підстави та форми її проведення, функції і повноваження органів та підрозділів контррозвідки, гарантії дотримання законності під час здійснення контррозвідувальної діяльності тощо.

Законодавство України є системним утворенням. Системний аналіз юридичних норм, що становлять правову основу контррозвідувальної діяльності дав, на наш погляд, змогу, по-перше, відтворити механізм впливу норм права на методи контррозвідувальної діяльності, по-друге, встановити внутрішні та зовнішні юридичні зв'язки між досліджуваною категорією та іншими важливими категоріями контррозвідувальної діяльності, по-третє, зрозуміти залежність між правовою дійсністю та навколишніми соціальними явищами, процесами, на які можуть впливати методи контррозвідувальної діяльності у результаті їх застосування.

Легальні (гласні) методи до яких відносяться дії органів, які ведуть контррозвідувальну діяльність без приховування, по-перше, самого факту здійснення будь-яких дій, а по-друге, осіб, які їх здійснюють. При гласному проведенні заходів може зашифруватися (приховуватися) їх справжня мета.

Напівлегальні методи контррозвідки це розмови в неофіційній обстановці, проведення завідомо неправдивих конкурсів і переговорів, отримання інформації від клієнтів, постачальників через контрольні органи.

Нелегальні (негласні) методи контррозвідки – передбачають приховування від зацікавлених осіб факту здійснення будь-яких дій і осіб, що їх виконують. Приклади нелегальних (негласних) методів: копіювання, підміна, ознайомлення, знищення документів з цікавою інформацією, знімання інформації із технічних каналів, проникнення в локальні обчислювальні мережі, впровадження агентів, проникнення у спецслужби, які здійснюють розвідувальну діяльність, вербування: від поступового залучення і до прямої пропозиції, а також на добровільній основі або під тиском. Відповідно до цього розрізняють вербування на ідейно-політичній (ідеологічній) основі, на матеріальній основі, на морально-

психологічній основі і на основі компрометуючих матеріалів (шантаж). У деяких державах спеціальні служби практикують ще один, більш жорсткий різновид вербування під тиском, який полягає в реальній загрозі життю або здоров'ю того, кого вербують, його рідних або близьких. Найчастіше такий метод використовують на війні щодо супротивника.

До основних напрямів діяльності контррозвідки Служби безпеки України відносяться припинення шпигунської діяльності іноземних розвідок, особливо Російської Федерації, протидія їхнім спробам проникнути до українських органів влади і завести туди власних «агентів впливу».

Ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності спецслужб Російської Федерації.

Блокування російських агентурних мереж, виявлення «сплячої агентури» та агентів впливу.

Здійснення відповідного внеску в оборону країни, виконання відповідних контррозвідувальних, контрдиверсійних та оперативно-бойових завдань.

Контррозвідка активно працює на передовій і у прифронтових районах, викриваючи там ворожу агентуру та диверсантів.

Контррозвідники СБУ добувають і передають Силам оборони оперативні дані про переміщення військової техніки, зосередження сил противника, розташування його баз і складів боєприпасів. Таку інформацію вони отримують завдяки професійній агентурній роботі, зокрема і на тимчасово окупованій території. Це дозволяє знищувати окупантів та ворожу військову техніку.

Контррозвідники одними з перших заходять у звільнені населені пункти для проведення відповідних стабілізаційних заходів. Серед зазначених завдань – викриття зрадників, колаборантів і воєнних злочинців.

Інший напрям діяльності Служби безпеки України Захист національної державності

Він включає захист державного суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу.

В останні роки стрімке зростання кількості злочинів проти основ національної безпеки України призводить до необхідності визначення ефективних шляхів протидії зазначеним протиправним діянням. Причини та умови такого стрибку статистичних показників, з одного боку, лежать на поверхні: відкритий збройний конфлікт на території України, що триває протягом останніх десяти років, анексія майже п'ятої частини території нашої держави постійно продукують нові посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність України.

З іншого – коріння та форми вираження злочинних посягань на основи національної безпеки України, державний суверенітет і територіальну цілісність зокрема, є набагато більш глибокими, численними та різноплановими, ніж виражені у статистично зафіксованих показниках злочинів, передбачених Розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України. Відповідно ефективність стратегічного планування захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України безпосередньо залежить від закладення обґрунтованого базису такої діяльності, яка має охоплювати та враховувати наявні небезпеки для зазначених вищих цінностей будь-якої держави. Одним з головних державних органів який має здійснюють заходи у сфері забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності України визначена Служба безпеки України

Розглядаючи методологічні засади формування стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, слід зазначити, що зміст та, відповідно, й обсяг цієї концепції є ширшим за стратегії протидії злочинності. Так, навіть за етимологічним значенням поняття захисту є ширшим за протидію. Захист має декілька значень, проте основним є дія в розмінні захищати, захистити і захищатися, захиститися.

При чому в практичних прикладах використання терміну «захист» у вищевказаному зазначенні мова йде про сукупність заходів, спрямованих на підтримку, збереження, охорону чогось, заходи спрямовані по попередження шкідливим проявам тощо. Вважа-

емо, що протидія злочинності є лише одним зі способів забезпечення захисту суспільних відносин, сам захист може включати й інші заходи, безпосередньо не пов'язані протидією злочинності. Відповідно стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України має охоплювати протидію злочинам, які посягають на охоронювані кримінальним правом суспільні відносини, що забезпечують існування зазначених благ, проте нею не обмежується.

За своєю сутністю стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України відноситься до так званих безпекових стратегій держави. Серед останніх доцільно виділити Стратегію воєнної безпеки України, Стратегію громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегію національної безпеки України, яка є об'єднуючим та узагальнюючим базисом інших безпекових стратегій.

Згідно ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» державною безпекою є захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру. Відповідно державний суверенітет і територіальна цілісність є невід'ємними складовими національної безпеки України, від рівня їх захищеності безпосередньо залежить рівень національної безпеки України в мирний час та можливість забезпечити гідну охорону конституційних прав і свобод громадян нашої держави. Крім того слід відмітити, що прийнятий у 2018 р. Закон України «Про національну безпеку України» передбачає доцільність захисту не лише від реальних, а й від потенційних загроз державному суверенітету і територіальній цілісності України. Вбачаємо, що зазначене положення має бути обов'язково враховано під час побудови сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Іншим важливим методологічним питанням побудови сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі протидії злочинності є визначення пред-

метного поля злочинів, протидія яким має здійснюватися в її межах.

Як вже зазначалося, протягом останніх п'яти років статистичне збільшення злочинів проти основ національної безпеки України є колосальним: у 2013 р. було виявлено 8 злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України, у 2014 р. – 527, у 2015 – 473, у 2016 – 302, у 2017 р. – 325, у 2018 р. – 428. Таким чином згідно офіційної статистики у 2018 р. було вчинено в 54 рази більше злочинів проти основ національної безпеки України, ніж у 2013 р. І хоча частка цих протиправних діянь становить лише 0,01 % від всієї кількості злочинів, вчинених у 2018 р. на території України, високий ступінь її суспільної небезпечності визначає важливість посилення протидії злочинам, що становлять загрозу та порушують на державний суверенітет і територіальну цілісність України. Проте чи достатньо чітко офіційна статистика визначає перелік злочинів, що становлять небезпеку державному суверенітету і територіальній цілісності України?

Слід відмітити, що на сьогодні вельми актуальним є відмежування різних форм політичної боротьби один від одного, зокрема, сепаратизму, актів тероризму, найманства, злочинів проти основ національної безпеки України. Так, у Звіті за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України було визначено, що статистично кількість порушених кримінальних проваджень стосовно військовослужбовців перевищує в десятки разів кількість тих, які вчинили злочини проти основ національної безпеки, терористичні злочини, злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями, найманство, організацію незаконних збройних угруповань.

Серед причин такої ситуації автори Звіту, зокрема, зазначають: бажання уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях; той факт, що особи, які своїми діями сприяли окупації частини території України, й надалі обіймають посади в органах, що забезпечують доступ до правосуддя; психологічний

фактор, пов'язаний з тим, що судді і прокурори, які мають родин, квартири, майно на непідконтрольній території, мають певний страх виносити жорстокі вирoki або навіть порушувати кримінальне провадження.

Зазначені дані доводять, що захист державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі протидії злочинності має охоплювати протидію не лише злочинам проти основ національної безпеки України, а й іншим злочинам, що супроводжують сепаратистські дії, зокрема на сході України. У той же час зазначимо, що сепаратистські настрої присутні і в інших регіонах України і, відповідно, вимагають адекватної реакції з боку держави.

У зв'язку з тим, що наразі Україна знаходиться в ситуації відкритого збройного конфлікту, що відбувається на території України та відвертою незаконністю анексії Автономної республіки Крим, державний суверенітет та територіальна цілісність нашої держави потребують не лише захисту, а й найскорішого відновлення. Відповідно побудову сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України слід спрямувати не лише на захист зазначених найвищих благ нашої держави, в тому числі в межах протидії злочинності, а й передбачити конкретні заходи щодо їх відновлення.

Основне джерело загроз національній державності України – загарбницька політика кремлівського режиму.

Російське воєнне вторгнення в Україну супроводжується агресивною підривною діяльністю ворожих спецслужб. Інспірування терористичної діяльності, зазіхання на конституційний лад, спроби розпалювати конфлікти на релігійному ґрунті, пропаганда сепаратизму – актуальні загрози українській державності в умовах війни.

Масштабну роботу підрозділи захисту національної державності Служби безпеки України проводять для блокування проросійських рухів в нашій країні. За задумом кремля вони мали стати п'ятою колоною, на допомогу якої розраховували окупанти.

Вперше за роки незалежності України Служба безпеки України разом з іншими правоохоронними органами провела безпрецедентну роботу для припинення деструктивної діяльності проросійськи налаштованого духовенства Української православної церкви Московського патріархату

Церковне середовище виявилось ідеальним полем для ворожої резидентури. Було викрито низку священників, котрі виправдовували російську агресію та розпалювали міжконфесійну ворожнечу серед вірян. Були й ті, хто безпосередньо співпрацював з окупантами та навіть коригував ворожий вогонь.

Не менш важливий напрям – викриття та притягнення до відповідальності колаборантів, у тому числі причетних до організації та проведення псевдореферендумів на тимчасово окупованій території України. Багато з них уже понесли заслужене покарання.

Підрозділи захисту національної державності також викривають іноземців, що втручаються у внутрішні справи України, посягають на її територіальну цілісність, інспірують сепаратистські настрої. Заборонено в'їзд на територію нашої держави сотням іноземних політиків, пропагандистів, та інших діячів. Більшість із них – громадяни держави-агресора, які у своїй публічній діяльності виправдовують розв'язану кремлівським режимом війну.

Боротьба з тероризмом

Служба безпеки України – головний орган у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом.

З метою активної протидії проявам тероризму та координації відповідної роботи інших державних органів у 1994 році Указом Президента України № 335/94 в складі Центрального Управління Служби безпеки України створено Управління «А» і відповідні підрозділи в регіональних органах Служби безпеки України.

Центр спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів – окремий підрозділ Служби безпеки України. Він виконує завдання із припинення терористичних актів та дій, які загрожують безпеці держави, звільнення заручників, захо-

плення небезпечних злочинців, захисту учасників кримінального судочинства, працівників судів та правоохоронних органів, членів їх сімей.

В законодавстві України тероризм визначається як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей

Конкретним проявом тероризму, як загальної діяльності, є терористичний акт тобто злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України.

Тероризм, як злочинна (терористична) діяльність, також, охоплює:

- планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовку та використання терористів, тобто осіб, які беруть участь у терористичній діяльності;
- пропаганду і поширення ідеології тероризму;
- проходження навчання тероризму;
- виїзд з України та в'їзд в Україну з терористичною метою; фінансування та інше сприяння тероризму.

Виходячи з зазначеного також поняття терористичної групи яка може складатися з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою

здійснення терористичних актів. Крім того дано визначення терористичної організації під якою розуміється стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації;

Для організації і проведення антитерористичних операцій та координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, згідно з Указом Президента України 11 грудня 1998 року створено Антитерористичний центр при Служби безпеки України

Відповідно до Закону на Антитерористичний центр було покладено такі завдання :

- розроблення концептуальних засад та програм боротьби з тероризмом, рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності заходів щодо виявлення та усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою;
- збирання в установленому порядку, узагальнення, аналіз та оцінка інформації про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами;
- організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до конкретних антитерористичних операцій;
- організація і проведення командно-штабних і тактико-спеціальних навчань та тренувань;
- участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, підготовка і подання в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом, фінансування проведення суб'єктами,

які ведуть боротьбу з тероризмом, антитерористичних операцій, здійснення заходів щодо запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності;

- взаємодія із спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом.

На сьогодні до них входять також наступні:

- припинення терористичних актів, та протидія незаконним збройним формуванням, терористичним організаціям, розвідувально-диверсійним групам іноземних держав;
- забезпечення проведення співробітниками Служби безпеки України оперативно-розшукових, контррозвідувальних заходів, процесуальних дій;
- участь у здійсненні державної охорони органів державної влади України та посадових осіб, а також забезпечення безпеки працівників Служби безпеки України, органів системи Управління державної охорони України та їх близьких родичів;
- сприяння в межах компетенції Служби безпеки України забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення.

Система підрозділів «А» складається з Центру спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів та регіональних відділів, які перебувають у стані постійної готовності до виконання покладених на них основних завдань, а також підрозділів забезпечення.

Під захист спецпідрозділу беруться учасники кримінального судочинства (працівники судів, свідки у кримінальних провадженнях, що належать до компетенції СБУ, інші особи, рішення про охорону яких приймається органами прокуратури).

У районі проведення бойових дій співробітники Центру спеціальних операцій «А» виконують покладені на них в межах компетенції завдання, зокрема припиняють діяльність незаконних

збройних формувань, терористичних організацій, розвідувально-диверсійних груп ГУР Російської Федерації, затримують та знешкоджують терористів, випереджаючи їхні дії, що можуть призвести до небезпечних наслідків, звільняють заручників тощо.

Штаб Центру постійно моніторить рівень терористичної загрози, консолідує отриману в режимі онлайн партнерську інформацію, проводить навчання на об'єктах критичної інфраструктури.

Досить важливим напрямом у діяльності Служби безпеки України визначено питання захисту інформаційного та кіберпростору

СБУ комплексно забезпечує контррозвідувальний захист інформаційної та кібернетичної безпеки держави.

Пріоритетними завданнями на цьому напрямі діяльності спецслужби є:

- боротьба з кібертероризмом і кібершпигунством
- розслідування кіберінцидентів і кібератак на державні електронні інформаційні ресурси
- протидія проведенню ворожих спеціальних інформаційних операцій

Кібертероризм та кібершпигунство досить пов'язані явища. У сучасний період глобальних трансформацій у міжнародному середовищі загрози безпеці та стабільності у світі також переживають етап, на якому вони набувають нових рис та характеристик, пристосовуючись до потреб та умов інформаційного постіндустріального суспільства. Однією з найголовніших новітніх загроз, що прямо впливає саме на інформаційне середовище, є таке явище, як кібертероризм. Цей термін був винайдений у 1980-х роках провідним науковим співробітником Каліфорнійського Інституту безпеки і розвідки (США) Барі Колліном.

Під ним зазвичай розуміють тероризм, що вчинюється у кіберпросторі, тобто руйнування комп'ютерних систем та дестабілізація кіберпростору, які спрямовані на підрив атмосфери спокою, на залякування чи пригнічення суспільства, з метою прийняття дер-

жавою, міжнародною організацією, фізичною або юридичною особою будь-якого рішення чи утримання від нього.

Втім деякі дослідники звужують використання цього терміну, застосовуючи його лише щодо діяльності, яка є політично мотивованою та здійснюється з метою спричинення значної шкоди, зокрема – смерті людей і великих матеріальних збитків. Спеціальний агент ФБР Марк Поллітт пропонує наступне визначення кібертероризму, зауважуючи, що це є сплановані, політично мотивовані атаки на інформацію, комп'ютерні системи, комп'ютерні програми і дані, які призводять до пошкодження не бойових цілей і здійснюються недержавними групами або таємними агентами.

Комп'ютерний тероризм передбачає умисне використання окремими особами, терористичними групами та організаціями засобів інформаційного насильства з метою знищення єдиного інформаційного поля, завдання значних економічних збитків та створення атмосфери істерії в суспільстві, нав'язування власної точки зору через використання дезінформації та заміни інформаційних матеріалів у джерелах, що користуються довірою людей.

Ціль комп'ютерного терориста – максимально знизити рівень інформаційної захищеності об'єкту, проти якого здійснюється атака. Вона досягається за рахунок використання інформаційної зброї або засобів інформаційного насильства. Ключовими особливостями цього явища є порівняно невелика вартість створення різних видів інформаційної зброї, не впливовість статусу державних кордонів при підготовці терактів, посилення ролі управління ситуацією шляхом маніпуляції інформацією, ускладнення проблеми виявлення підготовки терористичних актів.

Основними видами інформаційної зброї є

- комп'ютерні віруси – спеціальні програми, що прикріплюються до програмного забезпечення та знищують або спотворюють його функціонування;
- логічні бомби – програмні пристрої, що упрводжуються у процесори на кристалічному рівні та починають діяти у від-

повідності зі спеціальним сигналом або у чітко визначений час;

- програмні продукти типу «троянський кінь» – програми, що дозволяють здійснювати несанкціонований доступ до інформаційних баз даних;
- нейтралізатори тестових програм – програми, які забезпечують збереження недоліків програмного забезпечення, як природних, так і спеціально створених людиною;
- спеціально створені та скриті від звичайного користувача інтерфейси для входу в інформаційну систему;
- малогабаритні пристрої, які забезпечують вихід з ладу радіоелектронної апаратури за рахунок генерації електромагнітних імпульсів;
- різні помилки, які свідомо вводяться до програмного забезпечення.

Ще одним варіантом впливу на інформаційні системи в мережі Інтернет є віртуальне блокування, яке здійснюється шляхом одночасного входу тисяч активістів на один сайт, що веде до його перевантаження, бомбардування електронної пошти спамовими повідомленнями.

Кібертероризм передбачає атаки на банківські та інші фінансові мережі, засоби передачі даних, центри управління військовими мережами та іншими державними справами. Він здійснюється з метою саботажу урядових та неурядових установ, спричинення економічної шкоди, дезорганізації роботи різноманітних структур, що у деяких випадках може стати причиною смерті людей.

В цілому кібертероризм визначається як вчинення терористичними угрупованнями або окремими особами комп'ютерних атак на певні елементи інформаційної інфраструктури, спрямовані на проникнення у комп'ютерні системи, перехоплення управління комп'ютерною системою, порушення функціонування засобів комп'ютерного обміну в мережі, справляти інший деструктивний вплив, що може привести до тяжких наслідків і здійснення впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами

державної влади шляхом залякування населення та органів державної влади погрозами вчинення вищезазначених протиправних дій

Під час війни кібербезпека держави потребує особливої уваги, адже ворог супроводжує свої військові операції засобами кібервпливу.

Про збільшення активності російських кібератак свідчить статистика: якщо у 2020 році СБУ зафіксувала майже 800 кібератак, у 2021 – 1400, то у 2022 їхня кількість зросла більш ніж утричі – до 4500.

Пріоритетні цілі російських спецслужб в українському кіберпросторі – енергетика, інфраструктура, логістика, військові об'єкти, центри прийняття рішень, бази даних органів влади, державні реєстри та медіа.

Також для ворога є привабливою сфера цифрової трансформації України. Тож кіберпідрозділи СБУ забезпечують контррозвідувальний захист електронних комунікацій, IT-галузі та афілійованого з ними середовища.

У 2017 році в Україні був прийнятий Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який визначив основні напрями діяльності державних органів у сфері забезпечення кібербезпеки.

Президент України Володимир Зеленський своїм Указом № 447/2021 від 26 серпня 2021 року затвердив рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України».

Цим стратегічним документом передбачено основні засади розбудови національної системи кібербезпеки. Йдеться, що, крім основних суб'єктів національної системи кібербезпеки, Україна залучить до розв'язання завдань у цій сфері більш широке коло учасників, у тому числі суб'єктів господарювання, громадські об'єднання та окремих громадян України. Ключову об'єднувальну та координаційну роль у цьому процесі відіграватиме Національний координаційний центр кібербезпеки та працівники Служби безпеки України.

Визначені пріоритети забезпечення кібербезпеки України:

- забезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі;
- європейська і євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки.

Для посилення колективної кібербезпеки Служба безпеки України тісно співпрацює з колегами з країн ЄС і НАТО, координує свою діяльність з IT-фахівцями з усього світу.

Окрім кібератак, російські спецслужби постійно нарощують інтенсивність інформаційно-психологічних операцій. Це робиться, щоб дискредитувати зовнішню і внутрішню політику, зменшити міжнародну підтримку України, розколоти наше суспільство, поширювати панічні настрої. Згенеровані кремлівським режимом фейки масово тиражують підконтрольні йому медіа, політики, блогери.

Захищаючи інформаційний простір держави кіберфахівці Служби безпеки України блокували і блокують десятки ботоферм, численні антиукраїнські ютуб-канали. Викрили та притягнули до відповідальності сотні інтернет-агітаторів, які поширювали ворожі фейки та наративи.

Наявні на сьогодні ресурси дають Україні змогу не тільки відбивати кібератаки та блокувати деструктивну діяльність в інформаційному просторі, а й атакувати ворога.

Департамент кібербезпеки СБУ з перших днів війни створив один з важливих інструментів протидії ворогу – телеграм-бот @stop_russian_war_bot. На нього громадяни відправляли та відправляють оперативну інформацію про переміщення військ ворога. Завдяки таким повідомленням було знищено сотні одиниць ворожої техніки і ліквідовано декількох російських генералів.

Згодом функціонал чат-боту на сьогодні розширився: тепер на нього можна повідомляти дані про колаборантів. Протягом року українці направили у чат-бот понад 100 000 повідомлень.

Важливою функцією діяльності Служби безпеки України є також захист державної таємниці.

Спецслужба дбає про охорону секретної інформації, розголошення якої може зашкодити національній безпеці. Це, зокрема, відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки тощо.

У 1994 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про державну таємницю» яким передбачено всі відомості, що відносяться до державної таємниці і які не можуть розголошуватися.

Наказом Служби безпеки України у 2022 році було уточнено, які відомості становлять державну таємницю. Відповідно також розроблені заходи щодо збереження державної таємниці та діяльність щодо виявлення форм і методів, які спрямовані на викрадення державних секретів.

Важливість роботи щодо захисту державної таємниці зростає з початку війни. Перед працівниками Служби безпеки України стоять важливі завдання щодо забезпечення надійного захисту різноманітних відомостей про підприємства оборонно-промислового комплексу, нові види озброєння, пересування військ та логістику, а також іншої інформації, важливої для оборони нашої країни.

Зусилля співробітників спецслужби спрямовані на те, щоб вчасно виявити та усунути чинники, що створюють передумови до розголошення чи втрати секретних даних.

Служба безпеки України постійно локалізує передумови для витоку секретної інформації. Керівництву держави та органів виконавчої влади оперативно надається інформація щодо наявних ризиків і загроз, які мають місце у сфері охорони державної таємниці, для прийняття необхідних управлінських рішень.

За необхідності СБУ здійснює обмін інформацією з обмеженим доступом, зокрема з іноземними партнерами, які надають допомогу нашій державі під час війни.

Наразі Україна має 50 міжнародних договорів про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом з іноземними державами та міжнародними організаціями.

Відповідно до законодавства працівники Служби безпеки України проводять досудове розслідування у справах, які визначені у Кримінального кодексу України

До підслідності слідчих Служби безпеки України законодавством віднесено чіткий перелік кримінальних правопорушень. Йдеться про злочини, які можуть завдати великої шкоди державній безпеці.

Слідчі Служби безпеки України проводять розслідування:

- шпигунства;
- державної зради;
- колабораційної діяльності;
- посягання на конституційний лад і територіальну цілісність України
- воєнних злочинів;
- розголошення державної таємниці;
- злочинів терористичного характеру.

На слідчих Служби безпеки України покладається велика відповідальність з розслідування злочинів під час війни. Зокрема, вони розслідують десятки тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних з російською воєнною агресією проти нашої країни.

Буча, Ірпінь, Бородянка, Гостомель, Ізюм, Херсон, Балаклія... Кожен звільнений від загарбників населений пункт відкривав світові численні нелюдські злочини окупантів. Уже в перший рік повномасштабної війни слідчі Служби безпеки України розслідували понад 20 000 кримінальних проваджень за ознаками порушень російськими окупантами законів і звичаїв війни.

Весь цей масив злочинів документується не лише для українського правосуддя, а й для міжнародного.

Слідчі Служби безпеки України мають чималий досвід роботи в складі міжнародних слідчих груп. Один з прикладів – розслідування за фактом збиття над Донецькою областю України пасажир-

ського літака, що виконував рейс МН-17. У листопаді 2022 року Окружний суд міста Гаага засудив до довічного позбавлення волі трьох виконавців злочину. Це рішення суду стало можливим завдяки тривалій і кропіткій роботі десятків слідчих та прокурорів.

Нині слідчі Служби безпеки України працюють, аби за скоєні злочини перед Міжнародним кримінальним судом постали не тільки безпосередні їх виконавці, а й військовополітична верхівка держави-агресора.

Крім перерахованих напрямів діяльності Служби безпеки України її працівники здійснюють ряд інших завдань. До таких завдань відносяться наступні :

- Захист об'єктів критичної інфраструктури
- Протидія системним загрозам управлінню державою
- Допомога та взаємодія з органами військової контррозвідки

Захист об'єктів критичної інфраструктури є однією з важливих складових безпекової політики України. Йдеться про об'єкти стратегічно важливі для функціонування суспільства, соціально-економічного розвитку та безпеки держави.

В Законі України «Про критичну інфраструктуру» 1922 року об'єктами критичної інфраструктури визначено об'єкти, які здійснюють життєво важливі функції та/або послуги, реалізація яких забезпечується органами державної влади, органами місцевого самоврядування, установами, суб'єктами господарювання та організаціями будь-якої форми власності, збої, переривання та порушення надання яких призводять до швидких негативних наслідків для національної безпеки;

До життєво важливих функцій та/або послуг, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України законодавством віднесено наступні сектори, які здійснюють таку діяльність :

- 1) урядування та надання найважливіших публічних (адміністративних) послуг;
- 2) енергозабезпечення (у тому числі постачання теплової енергії);

- 3) водопостачання та водовідведення;
- 4) продовольче забезпечення;
- 5) охорона здоров'я;
- 6) фармацевтична промисловість;
- 7) виготовлення вакцин, стале функціонування біолабораторій;
- 8) інформаційні послуги;
- 9) електронні комунікації;
- 10) фінансові послуги;
- 11) транспортне забезпечення;
- 12) оборона, державна безпека;
- 13) правопорядок, здійснення правосуддя, тримання під вартою;
- 14) цивільний захист населення та територій, служби порятунку;
- 15) космічна діяльність, космічні технології та послуги;
- 16) хімічна промисловість;
- 17) дослідницька діяльність.

В умовах війни Служба безпеки України приділяє максимальну увагу контррозвідувальному захисту об'єктів енергетики, транспортного комплексу та інших стратегічно важливих галузей. Це вкрай важливо, щоб запобігти спробам агентурного проникнення ворога на такі об'єкти та його намірам вчинити диверсії.

Служба безпеки України проводить також комплексну роботу з метою блокування активів прокремлівських компаній та осіб, які причетні до фінансування чи іншої підтримки війни в Україні. За матеріалами української спецслужби накладено арешт на корпоративні права та нерухоме майно десятків підприємств, кінцевими бенефіціарами яких є російські корпорації «Роснефть», «Росатом», «Газпром», «Ростех», «Русал», «Група ГМС», «Татнефть», банківські установи.

Ще один приклад такої роботи – блокування протиправного вивезення українського зерна з тимчасово окупованої території та арешт причетних до цього морських суден.

Служба безпеки України систематично направляє пропозиції до Кабінету Міністрів України щодо примусового вилучення корпоративних прав, промислових та інших активів держави-агресора.

Вже арештовано активів на десятки мільярдів гривень. Ці кошти мають бути використані на відбудову України.

Крім того, Служба безпеки України ще до війни стала одним з головних ініціаторів санкцій до російського бізнесу та окремих фізичних осіб. І активізувала цю роботу після повномасштабного вторгнення агресора. Зазвичай такі обмеження є сигналом і для міжнародних партнерів. Наше Міністерство закордонних справ інформує компетентні органи Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки та інших держав про застосування санкцій і порушує перед ними питання про запровадження аналогічних обмежувальних заходів.

В умовах війни Головне управління з протидії системним загрозам управління державою Служба безпеки України спрямувала основні зусилля на викриття і припинення злочинів, які становлять пряму загрозу національній безпеці, мають руйнівний вплив на державне управління та інші негативні наслідки для суспільства.

Це, зокрема, такі напрями:

- протидія руйнуванню державного апарату та місцевого самоврядування через системну корупцію
- боротьба з організованою та міжнародною злочинністю
- очищення судової влади й адвокатури України від колаборантів і зрадників
- припинення розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб
- протидія фінансуванню сепаратистської діяльності, терористичних та екстремістських проявів, послаблення фінансового підґрунтя країни-агресора
- формування доказової бази злочинів російських окупантів, зокрема в рамках міжвідомчої робочої групи

- ліквідація схем незаконного переправлення через державний кордон осіб призовного віку.

За матеріалами Служби безпеки України встановлено та ідентифіковано тисячі російських військовослужбовців та найманців, які безпосередньо брали участь у збройній агресії. Таким чином формується доказова база для міжнародних судів, щоб притягнути злочинців до кримінальної відповідальності.

Не менш важливою є боротьба з внутрішнім ворогом. Йдеться про посадовців, котрі своїми діями шкодять безпеці держави у різних сферах, як з власної ініціативи та з корисливих мотивів, так і внаслідок розвідувально-підривної діяльності російських спецслужб можуть нанести шкоду державі.

У питаннях допомоги та взаємодії працівників Служби безпеки України з органами військової контррозвідки розроблено ряд спільних документів, які визначають відповідні напрями такої взаємодії.

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Служба безпеки України відповідно до своїх основних завдань зобов'язана:

1) здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України;

2) здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном;

3) виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень;

4) здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України;

5) забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань;

6) здійснювати контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства;

7) брати участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України "Про державну таємницю" та інших актів законодавства

заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та здійснення контролю за додержанням порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, що містять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України;

8) здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки;

9) у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну; брати участь у реабілітації і поновленні прав незаконно репресованих осіб;

11) сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій;

12) подавати наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу органам Національної поліції, іншим правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень;

13) брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил, приймати рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцю або особі без громадянства, про скорочення строку тимчасового перебування іноземця та особи без громадянства на території України, про примусове повернення іноземця або особи без громадянства в країну походження або третю країну;

15) проводити наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи, впроваджувати їх результати в практику діяльності Служби безпеки України;

16) виконувати за дорученням Президента України інші завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави;

17) брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт;

18) забезпечувати внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та підтримання таких відомостей в актуальному стані у межах, визначених законодавством;

19) здійснювати функцію технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації;

20) здійснювати за участю Міністерства закордонних справ України міжнародне співробітництво щодо подання пропозицій до комітетів Ради Безпеки ООН та до іноземних держав про включення (виключення) фізичних або юридичних осіб та організацій до відповідних санкційних переліків та розгляду запитів іноземних держав про включення (виключення) до (з) переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

21) здійснювати управління об'єктами державної власності, що належать до сфери її управління, у порядку, визначеному законом.

Службі безпеки України, її органам і співробітникам для виконання покладених на них обов'язків надається право:

1) вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень Служби безпеки України, перевіряти у зв'язку з цим документи, які посвідчують їх особу, а також проводити огляд осіб, їх речей і

транспортних засобів, якщо є загроза втечі підозрюваного або знищення чи приховання речових доказів злочинної діяльності;

2) подавати органам державної влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності обов'язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки, у тому числі із забезпечення охорони державної таємниці;

3) одержувати на письмовий запит керівника відповідного органу Служби безпеки України від міністерств, державних комітетів, інших відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян та їх об'єднань дані і відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України, а також користуватись з цією метою службовою документацією і звітністю. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених Законом України "Про банки і банківську діяльність". Отримання від Центрального депозитарію цінних паперів, Національного банку України та депозитарних установ інформації, що міститься у системі депозитарного обліку цінних паперів, здійснюється в порядку та обсязі, встановлених Законом України "Про депозитарну систему України";

4) входити у порядку, погодженому з адміністрацією підприємств, установ та організацій і командуванням військових частин, на їх територію і в службові приміщення;

4¹) складати протоколи та розглядати справи про адміністративні правопорушення, віднесені законом до компетенції Служби безпеки України, проводити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення;

б) використовувати з наступним відшкодуванням витрат та збитків транспортні засоби, які належать підприємствам, установам і організаціям, військовим частинам і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших предста-

вництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення кримінальних правопорушень, переслідування та затримання осіб, які підозрюються в їх вчиненні, доставки до лікувальних установ осіб, що потребують термінової медичної допомоги;

7) виключно при безпосередньому припиненні кримінальних правопорушень, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, переслідуванні осіб, що підозрюються у їх вчиненні, заходити в жилі, службові, виробничі та інші приміщення, на території і земельні ділянки та оглядати їх в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України;

8) проводити гласні і негласні оперативні заходи у порядку, визначеному Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність";

9) здійснювати співробітництво з громадянами України та іншими особами, в тому числі на договірних засадах, дотримуючись при цьому умов добровільності і конфіденційності цих відносин;

10) користуватися на договірних засадах службовими приміщеннями підприємств, установ, організацій, військових частин, а також жилими та іншими приміщеннями громадян;

11) направляти військовослужбовців Служби безпеки України для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання конкретних завдань в інтересах контррозвідки; в окремих випадках у порядку, визначеному колегією Служби безпеки України, допускається направлення на роботу таких військовослужбовців в установи, підприємства і організації за ініціативою їх керівників;

12) в інтересах контррозвідки і оперативно-розшукової діяльності створювати інформаційні системи та вести оперативний облік в обсязі і порядку, що визначаються завданнями, покладеними на Службу безпеки України цим Законом;

13) морально і матеріально заохочувати співробітників Служби безпеки України та інших осіб за заслуги по забезпеченню держа-

вної безпеки; представляти їх у встановленому порядку до державних нагород;

14) позачергово придбавати квитки на всі види транспорту незалежно від наявності місць і поселятися в готелях при пред'явленні посвідчення про відрядження;

15) безплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі), залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів, а також попутним транспортом;

16) видавати у разі наявності небезпеки для життя і здоров'я особам, взятим під захист, відповідно до чинного законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку;

17) використовувати повітряні судна, у тому числі безпілотні, транспортні засоби, що рухаються по поверхні води або під нею, у тому числі дистанційно керовані, з метою забезпечення державної безпеки;

18) використовувати засоби та/або пристрої, призначені для виявлення, припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден, у тому числі перехоплення сигналів дистанційного керування, пошкодження чи знищення таких суден та/або складових частин безпілотних авіаційних систем.

У разі проведення заходів щодо боротьби з тероризмом і фінансуванням терористичної діяльності Служба безпеки України, її органи і співробітники мають також право:

1) одержувати в установленому законом порядку на письмову вимогу керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки України від митних органів, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форми власності) інформацію і документи про операції, стан рахунків і руху коштів на них за конкретний проміжок часу (з розшифруванням сум, дати призначення та контрагента платежу), вклади, внутрішньо- та зовнішньоекономічні угоди, а також завірені копії документів, на під-

ставі яких було відкрито рахунок конкретної юридичної або фізичної особи. Отримання від банків відомості, яка містить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених Законом України "Про банки і банківську діяльність". Документи та інформація повинні бути подані негайно, а якщо це неможливо – не пізніше як протягом 10 діб;

2) залучати в установленому законодавством порядку до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів;

3) одержувати в установленому законодавством порядку за письмовими запитами керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки України інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних Верховним Судом, Офісом Генерального прокурора, Національним банком України, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування України;

4) подавати за матеріалами оперативно-розшукової діяльності до суду заяви про скасування реєстрації і припинення діяльності суб'єктів підприємництва, а також за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України;

5) входити за письмовим розпорядженням керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки України за службовими посвідченнями на територію, у приміщення, склади та сховища підприємств, організацій і установ (крім іноземних дипломатичних представництв) незалежно від форми власності, на пункти пропуску через державний кордон та митниць, а також у виробничі приміщення громадян, які займаються підприємницькою діяльністю;

6) за постановою слідчого та з санкції відповідного прокурора по нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, а у невідкладних випадках – з наступ-

ним повідомленням прокурора протягом доби в разі загрози знищення, приховування або втрати предметів чи документів, які можуть бути використані в розкритті та розслідуванні злочинної діяльності, на строк до 10 діб опечатувати архіви, каси, приміщення (за винятком жилих) чи інші сховища, брати їх під охорону, а також вилучати предмети і документи в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України;

7) ініціювати в судовому порядку згідно із законом питання про включення (виключення) фізичних або юридичних осіб та організацій до (з) переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

8) ініціювати в судовому порядку питання надання доступу до активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням, за зверненням особи, яка може документально підтвердити наявність виняткових умов, викладених у відповідних резолюціях Ради Безпеки ООН, або потреби в покритті основних та надзвичайних витрат.

Військовослужбовці Служби безпеки України мають право зберігати, носити, використовувати і застосовувати зброю та спеціальні засоби на підставах і в порядку, передбачених Законом України "Про Національну поліцію", військовими статутами Збройних Сил України та іншими актами законодавства.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ

Законодавством України чітко визначено засади діяльності Служби безпеки України

Діяльність Служби безпеки України, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України.

В оперативно-службовій діяльності Служба безпеки України дотримується принципів поєднання єдиноначальності і колегіальності, гласності і конспірації.

Особлива увага у сфері діяльності Служби безпеки України приділяється правам людини

Діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України.

Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством.

Орган Служби безпеки України у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Служба безпеки України на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до

суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України.

Використання Служби безпеки України в партійних, групових чи особистих інтересах не допускається.

Діяльність партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичні цілі, в Службі безпеки України забороняється.

На період служби чи роботи за трудовим договором членство співробітників Служби безпеки України у таких об'єднаннях зупиняється.

Як виняток, дозволяється членство працівників, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, у професійних спілках.

Служба безпеки України інформує про свою діяльність через медіа, шляхом надання відповідей на запити на доступ до публічної інформації та в інших формах у визначеному законодавством порядку.

Забороняється встановлювати обмеження на інформацію щодо загального бюджету Служби безпеки України, її компетенції та основних напрямів діяльності, а також випадків протиправних дій органів і співробітників Служби безпеки України.

Не підлягає розголошенню інформація з обмеженим доступом, крім випадків, передбачених законами України.

Служба безпеки України взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань.

Громадяни України та їх об'єднання, інші особи сприяють законній діяльності Служби безпеки України на добровільних засадах.

Систему Служби безпеки України складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України.

Організаційна структура Служби безпеки України визначається Президентом України.

Центральне управління Служби безпеки України, інші органи та установи, що входять у систему Служби безпеки України, є юридичними особами, мають печатку із зображенням державного герба України та своїм найменуванням, інші печатки і штампи, рахунки в банках, у тому числі валютні.

Для організації і проведення антитерористичних операцій та координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, при Службі безпеки України функціонує Антитерористичний центр. Положення про Антитерористичний центр при Службі безпеки України затверджується Президентом України.

Центральне управління Служби безпеки України відповідає за стан державної безпеки, координує і контролює діяльність інших органів Служби безпеки України. До його складу входять апарат Голови Служби безпеки України та функціональні підрозділи: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, зв'язку, по роботі з особовим складом, адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші згідно з організаційною структурою Служби безпеки України.

Центральне управління Служби безпеки України видає положення, накази, розпорядження, інструкції, дає вказівки, обов'язкові для виконання у системі Служби безпеки України. Незначені акти не підлягають виконанню, якщо в них встановлюються не передбачені законодавством додаткові повноваження органів і співробітників Служби безпеки України або антиконституційні обмеження прав та свобод громадян.

У межах своєї компетенції Центральне управління Служби безпеки України вносить Президенту України пропозиції про видання актів з питань збереження державної таємниці, обов'язкових для виконання органами державного управління, підприємствами, установами, організаціями і громадянами.

З метою ефективного виконання своїх завдань Службою безпеки України створюються її регіональні органи: обласні управління Служби безпеки України, їх міжрайонні, районні та міські підрозділи, розміщення і територіальна компетенція яких можуть не збігатися з адміністративно-територіальним поділом України.

В інтересах державної безпеки органи і підрозділи Служби безпеки України можуть створюватися на окремих державних стратегічних об'єктах і територіях, у військових формуваннях.

У своїй оперативно-службовій діяльності регіональні органи Служби безпеки України є незалежними від органів місцевої державної адміністрації та місцевого самоврядування, посадових осіб, партій і рухів.

Органи військової контррозвідки створюються для контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України і Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, дислокованих на території України.

Керівництво всією діяльністю Служби безпеки України, її Центральним управлінням здійснює Голова Служби безпеки України. Він несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на Службу безпеки України.

Голова Служби безпеки України призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України.

Голова Служби безпеки України має заступників, які призначаються на посади за його поданням та звільняються з посад Президентом України.

Голова Служби безпеки України, його заступники підлягають звільненню у разі порушення вимог Закону України "Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)" у частині подання, дотримання строків подання декларації про контакти.

У Службі безпеки України створюється колегіальний дорадчий орган – колегія, яка визначає шляхи виконання покладених на Службу безпеки України завдань, приймає рішення з основних

напрямів і проблем оперативно-службової діяльності та роботи з кадрами.

Рішення колегії приймаються більшістю голосів і оголошуються наказами Голови Служби безпеки України.

До складу колегії входять Голова Служби безпеки України, його заступники та інші особи, крім народних депутатів України, призначені Президентом України. Перебування членів колегії в партіях, рухах, інших громадських об'єднаннях, що мають політичні цілі, відповідно до законодавства зупиняється.

Положення про колегію Служби безпеки України затверджуються Президентом України.

Начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, слідчого, по роботі з особовим складом, інших підрозділів, визначених Президентом України, а також начальники регіональних органів – обласних управлінь Служби безпеки України призначаються на посади за поданням Голови Служби безпеки України та звільняються з посад Президентом України.

Порядок призначення інших посадових осіб Служби безпеки України визначається Головою Служби безпеки України. Начальники регіональних органів Служби безпеки України призначаються з відома глави місцевої державної адміністрації.

Для вирішення покладених завдань Служба безпеки України може встановлювати контакти з органами безпеки іноземних держав і взаємодіяти з ними на підставі норм міжнародного права, відповідних договорів та угод.

Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та митними органами у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Служби безпеки України і відповідного відомства.

Фінансування, матеріально-технічне та соціально-побутове забезпечення Служби безпеки України здійснюється Кабінетом Міністрів України у порядку, визначеному Верховною Радою України, за рахунок коштів державного бюджету України.

Пільги, компенсації та гарантії, передбачені цим Законом надаються за рахунок і в межах бюджетних асигнувань на утримання відповідних бюджетних установ.

Органи місцевої державної адміністрації та місцевого самоврядування сприяють Службі безпеки України, її органам і підрозділам у вирішенні житлових та інших соціально-побутових проблем, забезпеченні транспортом і зв'язком.

Служба безпеки України має адміністративні приміщення та інші споруди, об'єкти охорони здоров'я, навчального, науково-дослідного, господарського та соціально-культурного призначення, відомчий житловий фонд.

Кадри Служби безпеки України складають: співробітники-військовослужбовці, працівники, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, а також військовослужбовці строкової служби. Порядок обліку кадрів Служби безпеки України затверджується Головою Служби безпеки України.

До органів Служби безпеки України приймаються на конкурсній, добровільній і договірній основі громадяни України, здатні за діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я ефективно виконувати службові обов'язки. Критерії професійної придатності, зокрема юридичної обізнаності, визначаються кваліфікаційно-нормативними документами, які затверджуються Головою Служби безпеки України.

Кількісний склад співробітників Служби безпеки України визначається Президентом України за поданням Голови Служби безпеки України, виходячи з потреб надійного захисту державної безпеки України, та в межах видатків, передбачених на утримання Служби безпеки України в Державному бюджеті України.

Стосовно осіб, які претендують на службу в органах Служби безпеки України, за їх письмовою згодою проводиться спеціальна

перевірка в порядку, встановленому Законом України "Про запобігання корупції".

Особи, які претендують на службу в органах Служби безпеки України, до призначення на відповідну посаду подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відповідно до Закону України "Про запобігання корупції", та зобов'язані повідомити керівництву органу, на посаду в якому вони претендують, про працюючих у цьому органі близьких їм осіб.

На службу в органи Служби безпеки України не може бути прийнята особа, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення кримінального правопорушення, крім реабілітованої, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Співробітники Служби безпеки України зобов'язані подавати щороку до 1 квітня декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відповідно до Закону України "Про запобігання корупції", а також дотримуватися інших вимог фінансового контролю, передбачених зазначеним Законом.

На співробітників Служби безпеки України поширюється дія Закону України "Про запобігання корупції".

Працівники Служби безпеки України (крім військовослужбовців), яких притягнуто до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, або кримінального правопорушення, звільняються із служби у триденний строк з дня одержання відповідним органом Служби безпеки України копії відповідного судового рішення. Військовослужбовці Служби безпеки України, яких притягнуто до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, або кримінального правопорушення, підлягають звільненню із служби.

Співробітник Служби безпеки України, який повідомив про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопо-

рушень, інших порушень Закону України "Про запобігання корупції", вчинених іншими особами, не може бути звільнений чи змушений до звільнення, притягнутий до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з таким повідомленням або підданий іншим негативним заходам впливу, або загрозі таких заходів впливу.

Викривачі корупції користуються також іншими правами та гарантіями захисту, встановленими Законом України "Про запобігання корупції".

Співробітники Служби безпеки України зобов'язані вживати заходів щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, передбачених Законом України "Про запобігання корупції".

Співробітники Служби безпеки України не можуть мати в прямому підпорядкуванні або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам.

У разі виникнення обставин, що порушують вимоги частини першої цієї статті, відповідні особи, близькі їм особи вживають заходів щодо усунення таких обставин у п'ятнадцятиденний строк. Якщо у зазначений строк ці обставини добровільно ними не усунуто, відповідні особи або близькі їм особи в місячний строк з дня виникнення обставин підлягають переведенню в установленому порядку на іншу посаду, що виключає пряме підпорядкування.

У разі неможливості такого переведення особа, яка перебуває в підпорядкуванні, підлягає звільненню із займаної посади або із служби.

Співробітнику Служби безпеки України забороняється брати участь у роботі колегіальних органів під час розгляду питань щодо призначення на посаду близьких йому осіб та в будь-який інший спосіб впливати на прийняття такого рішення.

Умови і порядок виконання своїх обов'язків співробітниками-військовослужбовцями Служби безпеки України визначаються укладеним договором (контрактом). На них, а також на військово-службовців строкової служби поширюється порядок проходження військової служби у Збройних Силах України, визначений законо-

давством. Військовослужбовці Служби безпеки України приймають Військову присягу на вірність народу України.

Військовослужбовці Служби безпеки України мають право на носіння військової форми одягу із знаками розрізнення, зразки яких затверджуються відповідно до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу". Військовослужбовцям Служби безпеки України видається службове посвідчення, зразок якого затверджується Головою Служби безпеки України.

Використання військових звань, відзнак, форми одягу і службового посвідчення військовослужбовців Служби безпеки України іншими особами тягне за собою встановлену законодавством відповідальність.

Трудові відносини працівників, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, регулюються законодавством України про працю.

Підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації спеціалістів для Служби безпеки України здійснюється відповідно до Закону України "Про освіту" та інших актів законодавства.

Для забезпечення професійної освіти кадрів Служба безпеки України створює відповідні навчальні заклади.

У запас Служби безпеки України зараховуються громадяни України, які вислужили установлені строки і звільнені зі служби у Службі безпеки України, придатні за станом здоров'я до проходження військової служби в мирний або воєнний час і які не досягли граничного віку перебування в запасі.

Для доукомплектування посад, передбачених штатами воєнного часу, у запас Служби безпеки України також можуть бути зараховані військовозобов'язані, які перебували у запасі Збройних Сил України та Служби зовнішньої розвідки України.

Зазначені особи перебувають на військовому обліку в Центральному управлінні та відповідних регіональних органах Служби безпеки України і залучаються до проведення навчальних (перевірочних) та спеціальних зборів у визначеному законодавством порядку.

Держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України.

Військовослужбовці Служби безпеки України користуються політичними, соціально-економічними та особистими правами і свободами, а також пільгами відповідно до Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", цього Закону, інших актів законодавства.

Право на пільги зберігається за військовослужбовцями Служби безпеки України, яких звільнено зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років.

Соціальний захист працівників, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю.

Військовослужбовці Служби безпеки України при виконанні покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Недоторканність їх особи, їх честь і гідність охороняються законодавством.

Близькі родичі військовослужбовців Служби безпеки України також підлягають державному захисту. Правопорушення щодо близьких родичів військовослужбовців Служби безпеки України, вчинені у зв'язку з виконанням покладених на цих військовослужбовців обов'язків, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Під захистом держави знаходяться особи, які допомагають і сприяють Службі безпеки України, а також пенсіонери Служби безпеки України.

Особам, які допомагають і сприяють Службі безпеки України, гарантується конфіденційність відносин. Розголошення даних про такі відносини, інші правопорушення щодо цих громадян та членів їх родин, які здійснюються у зв'язку з їх діяльністю по забезпеченню державної безпеки, тягнуть за собою встановлену законодавством відповідальність.

Працівники Служби безпеки України в разі залучення їх до заходів щодо забезпечення державної безпеки, не пов'язаних безпо-

середньо з їх функціональними обов'язками, користуються правами, які надаються військовослужбовцям Служби безпеки України відповідно до законодавства. У цих випадках на них поширюються гарантії правового захисту, встановлені для військовослужбовців Служби безпеки України.

Не допускається розголошення факту належності співробітників Служби безпеки України до її оперативних підрозділів.

Виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовця Служби безпеки України здійснюється в порядку та на умовах, визначених Законом України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей".

Збитки, завдані майну військовослужбовця Служби безпеки України або членам його родини у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, компенсуються йому, а в разі його загибелі – членам сім'ї у повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету.

Положення цієї статті поширюються на працівників Служби безпеки України та осіб, залучених до заходів щодо забезпечення державної безпеки, а також на пенсіонерів Служби безпеки України.

Форми та розміри грошового забезпечення військовослужбовців Служби безпеки України встановлюються законодавством і повинні забезпечувати достатні матеріальні умови для комплектування Служби безпеки України якісним складом військовослужбовців, враховувати характер, умови роботи, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності.

Постійний контроль за діяльністю Служби безпеки України, дотриманням нею законодавства здійснюється Верховною Радою України.

Голова Служби безпеки України щорічно, до 1 лютого, подає Верховній Раді України звіт про діяльність Служби безпеки України.

Контроль за діяльністю Служби безпеки України здійснюється Президентом України та уповноваженими ним державними органами.

Постійний контроль за дотриманням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності та діяльності у сфері охорони державної таємниці органів і підрозділів Служби безпеки України, а також контроль за відповідністю виданих Службою безпеки України положень, наказів, розпоряджень, інструкцій і вказівок Конституції і законам України здійснюється спеціально призначеними Президентом України посадовими особами. Повноваження цих посадових осіб та правові гарантії їх діяльності визначаються Положенням, яке затверджується Президентом України.

Служба безпеки України регулярно у порядку, визначеному Президентом України, інформує Президента України, членів Ради національної безпеки України і посадових осіб, спеціально призначених Президентом України, з основних питань своєї діяльності, про випадки порушення законодавства, а також на їх вимогу подає інші необхідні відомості.

Голова Служби безпеки України щорічно подає Президенту України письмовий звіт про діяльність Служби безпеки України.

Голова Служби безпеки України несе персональну відповідальність за своєчасність, об'єктивність і повноту поданої інформації.

Контроль за адміністративно-господарською і фінансовою діяльністю Служби безпеки України здійснюється у порядку, визначеному Президентом України.

Нагляд за додержанням законів підрозділами Служби безпеки України, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також при виконанні судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, здійснюється прокурором.

Співробітники Служби безпеки України самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень. Вони повинні відмови-

тись від виконання будь-яких наказів, розпоряджень або вказівок, які суперечать чинному законодавству. За протиправні дії та бездіяльність вони несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Співробітники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки.

Такі збитки відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України.

Законні вимоги співробітників Служби безпеки України при виконанні ними службових обов'язків є обов'язковими для громадян і посадових осіб.

Непокора або опір законним вимогам співробітників Служби безпеки України, неправомірне втручання в їх законну діяльність тягнуть за собою відповідальність, передбачену законодавством.

ВЗАЄМОДІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ СЛУЖБАМИ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Нині українські спецслужби, і в першу чергу Служба безпеки України як і інші органи, відповідальні за безпеку нашої держави, зіштовхнулися з безпрецедентним викликом – повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації. Гостро як ніколи постали наступні питання: "Яким чином використання можливостей міжнародного співробітництва може і має сприяти українським спеціальним службам особливо Службі безпеки України у подоланні Російської Федерації?", "Як забезпечити належну інтеграцію України до європейського безпекового співтовариства з огляду на природну для неї роль форпосту європейської безпеки?", і найголовніше: "Яким чином реформувати і розбудовувати спроможності Службу безпеки України у світлі унікальних викликів і загроз з боку Росії?".

Зважаючи на безпрецедентність нинішньої ситуації, у цьому напрямі треба висвітлити ряд важливих питань. Служба безпеки України зрозуміло, зайнята безпосередньою боротьбою за власне виживання та виживання української держави. Тому необхідно знайти обдумані відповіді на перелічені питання дуже важливо.

Перш за все змінився формат взаємодії з багатьма спецслужбами іноземних держав. Насамперед це стосується Центрального розвідувального управління Сполучених Штатах Америки

Співпраця ЦРУ та Служби безпеки України найбільш активно почалася у 2014 році, після Революції гідності, втечі президента Януковича, російської анексії Криму та коли вона вдерлася та надавала підтримку бойовикам Донецької та Луганської областей.

Для взаємодії у 2015 році створили новий підрозділ СБУ і назвали "П'ятим управлінням", щоб відрізнити його від чотирьох підрозділів СБУ, що вже існували.

Навчальні центри були розташовані за межами Києва, де відібраних українських службовців навчали співробітники ЦРУ. Вони

мали сформувати підрозділи, "здатні діяти за лінією фронту та працювати як таємні групи".

ЦРУ надало обладнання для прослуховування та навіть форму бойовиків на Донбасі для легшого проникнення спецпризначенців.

Так, результатами стали не лише диверсії українців та захоплення колаборантів, а й щонайменше 6 убивств росіян або тих, хто підтримали РФ. Серед них – воєнний злочинець Гіві (Михайло Толстих) та Євген Жилін, лідер проросійського угруповання бойовиків на сході України.

Як стверджує The Washington Post після розмов із високопосадовцями розвідок, серед операцій Служби безпеки України :

- убивство кількох командирів РФ;
- українські спецслужби ледве не ліквідували начальника Генерального штабу РФ Валерія Герасимова, коли той перебував на фронті;
- удари по Кримському мосту в жовтні 2022 року та в липні 2023-го;
- удар безпілотною по даху Кремля в Москві;
- убивство російського офіцера, командира підводного човна "Краснодар" Станіслава Ржицького;
- вибух автомобіля, коли загинула донька російського пропагандиста Олександра Дугіна – Дар'я Дугіна. Соратник Дугіна Петро Лундстерм повідомив, що в автомобілі мав бути сам Дугін.

СБУ намагаються уникнути шкоди випадковим цивільним перехожим навіть під час убивств, тоді як російські удари вбили або поранили тисячі мирних жителів.

Разом з тим чиновники з ЦРУ побоюються, що якщо Україна скоює подібні операції, то це не допоможе ні у війні проти Росії, ні її прагненням стати членом НАТО та ЄС. Існує думка, що напади на некомбатантів і вибухи у будівлях Москви підживлюють кремлівські наративи, що Україна становить небезпеку для звичайних росіян.

Проте такі міркування не поодинокі. Атаки України сприяють зміцненню морального духу серед українців в окупації, а також що це відповідальність за воєнні злочини РФ.

Разом з тим зважаючи на унікальний досвід і знання щодо форм і методів російської агресії, що здобуваються Службою безпеки України під час війни, очікувано, що саме співробітництво Служби безпеки України з спеціальними службами іноземних держав може довести безальтернативну необхідність інтеграції України до Європейського Союзу з погляду безпекових інтересів Союзу. Служба безпеки України зможуть підтримувати інституції Європейського Союзу та спецслужби держав-членів Європейського Союзу.

Для української ж сторони важливою на сьогодні є згуртована міжнародна підтримка і нарощування взаємодії з провідними безпеково-аналітичними центрами Європейського Союзу. Отже, роль міжнародного співробітництва в післявоєнний період буде значно зростати. Уся безпекова спільнота Європи повинна розуміти, що саме завдяки гібридним інформаційним технологіям, стратегічним комунікаціям, операціям впливу та непрозору лобіюванню Росія ще після 2014 року не опинилася за залізною завісою. А отже, протидія цим технологіям та операціям Росії має стати тим, до чого чого необхідно згуртуватися спецслужбам країн Європи. Варто сподіватися, що безальтернативною є створення системи колективного спротиву російським операціям впливу та дезінформації.

Як зазначено вище, в результаті війни, що триває, Служба безпеки України отримує величезну кількість розвідувальних даних, знань і досвіду щодо діяльності російських військових і спецслужб, а також способів діяльності, пов'язаних з гібридною війною та кібервійною, розповсюдженням неправдивої інформації, різними формами тиску, маніпуляціями, мережевими операціями, терористичною та злочинною діяльністю, руйнуванням критичної інфраструктури та військовими діями.

Тому зі споживачів вони перетворюються на провідних донорів та гарантів загальноєвропейської безпеки, адже російська загроза є викликом номер один для фізичного існування держав Європи, зокрема східної. Таким чином, як нині, так і в післявоєнний час, Служба

безпеки України має хорошу можливість налагодити та розвивати сталу співпрацю з багатьма службами та центрами передового досвіду країн-членів Європейського Союзу, досліджувати майбутнє стратегічних та оперативних зв'язків з ними на користь інтенсифікації та координація європейських зусиль у протидії російській загрозі. Нещодавно підписана в Брюсселі угода між Європейським Союзом та Україною про обмін інформацією з обмеженим доступом, безсумнівно, матиме великий вплив, усуваючи проблеми, які виникали раніше.

З початком Росією нового військового вторгнення на територію України, способи діяльності та потреби Служби безпеки України зазнали надзвичайних змін перед очима викликів фізичному існуванню української держави та нації. Наразі Служба безпеки України виконує бойові завдання в координації з іншими воєнізованими підрозділами безпосередньо у зонах бойових дій. СБУ виявляє та притягує до відповідальності агентів ворожих спецслужб, котрих загарбники намагаються залучити як до відкритої, так і до підпільної війни проти України. Наразі підрозділи Служби безпеки України відіграють значну роль у протидії російській агресії – як на полі бою (спеціальний підрозділ "Альфа" СБУ), у зоні бойових дій (зовнішня розвідка та військова контррозвідка), у протидії розвідувально-диверсійній, та підривної діяльності (підрозділи контррозвідки та боротьби з тероризмом, Антитерористичний центр при СБУ). Також СБУ тримає кібероборону – запобігає загрозам у національному інформаційному та кіберпросторі. Власне, за інформацією ЗМІ, вторгненню РФ передували дві масштабні кібератаки на вебресурси державної влади України (у січні та лютому).

Багатовекторна протидія ворогу необхідна для забезпечення стабільної роботи інформаційних систем органів державної влади, об'єктів критичної інфраструктури та життєзабезпечення. Тож за нинішніх обставин найнагальнішими потребами Служби безпеки України є матеріальна підтримка, розвідка, включаючи супутникову, та міжнародні відносини.

Задоволення саме цих потреб є терміновим і закладає основу для майбутньої співпраці з міжнародними партнерами у післяво-

енній ситуації. Керівництво держави, ймовірно, буде зацікавлене у загальній розбудові спроможностей, викоріненні корупції та російського впливу в секторі безпеки. Стратегічна підтримка, спеціальне навчання та технічні можливості потребують надійних національних та міжнародних партнерів, адже самотужки забезпечити повноцінний конкурентний розвиток Служби безпеки України внутрішніми потребами неможливо.

У пошуку найперспективніших партнерів на міжнародній арені варто відштовхуватись від того, що наразі держави Європи розділилися на ті, які підпадають під безпосередню загрозу з боку Росії та ті, які захищені від неї в силу відстані та географії (більшою мірою) і в силу історичних факторів (меншою мірою). Так, у більшій небезпеці перебувають держави-безпосередні сусіди Російської Федерації, а також ті, території яких свого часу входили до Російської Імперії, щодо яких Росією робилися спроби включення в зону свого культурного та інформаційного впливу.

Тому варто приділяти увагу інтенсифікації безпекового співробітництва та співробітництва на рівні спецслужб з більшістю держав, що входять до давно створених ініціатив на кшталт наступних:

- Вишеградська група (Польща, Словаччина, Угорщина та Чеська Республіка – V4). У політичному плані зазначена група одностайно підтримує надання європейської перспективи для країн-кандидатів, вбачаючи в подальшому розвитку процесів євроінтеграції запоруку стабільності і безпеки всього регіону центральної Європи.
- "Бухарестська дев'ятка" (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія), що оформилася у 2014 році з метою консолідації східного флангу НАТО та просування позицій країн в його межах.
- "Тримор'я", що об'єднує 12 країн Центально-східної Європи. У разі надання в перспективі цьому діалогу безпекового виміру, за потенційної участі в ньому України, країн Балтії,

Польщі, Румунії, Молдови та Грузії, контури Балто-Чорноморського союзу будуть ставати дедалі чіткішими.

Водночас, необхідно пам'ятати про хиткість вище-перелічених утворень, зумовлену несприятливою для України зовнішньою політикою Угорщини, лідери якої сповідують "невтручання в питання чужої війни на шкоду національним інтересам Угорщини". У цьому зв'язку однозначно перспективним видається співробітництво та створення мережі довіри на рівні спецслужб у вужчих форматах: "Люблінський трикутник" (Польща, Латвія, Україна), Альянс України, Великої Британії і Польщі, а також у форматі взаємодії з країнами Скандинавії. Останній формат ще не оформився, однак, зважаючи на консолідацію цими країнами зусиль з подолання російської загрози й ініціативу вступу до НАТО Фінляндії та Швеції, варто розраховувати на його формальне чи неформальне оформлення. У досягненні стратегічної цілі євроінтеграції може допомогти взаємодія зі спецслужбами країн, які скептично ставляться до перспективи українського членства в Європейському Союзі.

Окрему увагу необхідно приділити взаємній вигоді і перспективам взаємодії Служби безпеки України з європейськими безпековими інституціями та центрами передових практик. Інтеграція до європейської системи безпеки можлива і має відбуватися перш за все шляхом об'єднання зусиль, налагодженню оперативної взаємодії, обміну інформацією та досвідом з такими центрами. Найперспективнішими партнерами у цьому ключі вважаються наведені нижче.

Розвідувально-ситуаційний центр ЄС – це орган Служби зовнішніх зв'язків Європейського Союзу під керівництвом Верховного представника Європейського Союзу. Він відіграє важливу роль у практичній реалізації Спільної зовнішньої і безпекової політики та Спільної політики безпеки і оборони. Центр взаємодіє з різними органами Європейського Союзу, які ухвалюють рішення, проводить спеціальні брифінги, наприклад, для високого представника/віцепрезидента, спеціальних представників Європейського

Союзу, різних органів Ради та Європейського парламенту. Місія центру полягає в тому, щоб надавати високому представнику аналіз розвідувальних даних, забезпечувати інформування на випередження та ситуаційну обізнаність. Центр робить це шляхом моніторингу та оцінки міжнародних подій, зосереджуючись, зокрема, на чутливих географічних зонах, питаннях тероризму та розповсюдження зброї масового знищення та інших глобальних загроз. Центр не є оперативним відомством і не має жодних можливостей для збору інформації. Оперативний рівень розвідки є відповідальністю служб держав-членів. Він займається лише стратегічним аналізом, оцінкою загроз і прогнозуванням – як коротко- так і довгостроковим – на основі відкритих джерел і розвідданих.

Окрім доступу до інформаційних потоків, тісніша взаємодія Служби безпеки України з INTSEN водночас сприятиме посиленню співпраці зі службами країн-членів Європейського Союзу, зокрема Франції, Німеччини, Італії, Нідерландів, Іспанії, Швеції, Фінляндії, які беруть активну участь у роботі INTSEN.

Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки сприяє досягненню високого загального рівня кібербезпеки в Європі. Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки, засноване у 2004 році та посилене Законом ЄС про кібербезпеку, сприяє кіберполітиці ЄС, забезпечує підвищену надійність продуктів, послуг і процесів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, співпрацює з державами-членами та органами ЄС і допомагає Європі готуватися до кібервикликів завтрашнього дня. Шляхом обміну знаннями, розбудови потенціалу та підвищення обізнаності Агентство співпрацює зі своїми ключовими партнерами, щоб зміцнити довіру, підвищити стійкість інфраструктури Союзу та, зрештою, забезпечити безпеку європейського суспільства та громадян. ENISA акумулювала унікальний досвід багатьох країн-членів ЄС щодо підвищення кібербезпеки на всіх рівнях: від обміну інформацією про загрози до підвищення обізнаності, державно-приватного партнерства, правової бази та обміну даними.

Центр реагування на надзвичайні ситуації у сфері цифрових технологій – це постійна команда реагування на надзвичайні

ситуації у цифровій сфері на сторожі безпеки інституцій, агентств та органів Європейського Союзу. Команда складається з експертів у галузі IT-безпеки з головних інституцій ЄС (Європейська комісія, Генеральний секретаріат Ради, Європейський парламент, Комітет регіонів, Економічний та соціальний комітет). Центр тісно співпрацює з іншими CERT в країнах-членах ЄС і за їх межами, а також зі спеціалізованими компаніями з IT-безпеки.

Центр досконалості НАТО у сфері стратегічних комунікацій. Окрім досліджень та тренінгів для урядів із питань стратегічної комунікації, Центр досконалості НАТО має значний досвід у протидії ворожій інформаційній діяльності державних та недержавних суб'єктів. Учасники з цивільного та військового, приватного та академічного секторів застосовують сучасні технології та віртуальні інструменти для аналізу, дослідження та прийняття рішень. Ядром центру є група міжнародних експертів. З моменту свого заснування в 2014 році центр в Ризі став центром знань зі стратегічних комунікацій, об'єднуючи військові, академічні, бізнесові та державні знання.

Інститут Європейського Союзу з досліджень безпеки – це агентство, яке займається аналізом питань зовнішньої політики, політики безпеки та оборони. Його основна місія полягає в тому, щоб допомогти Європейському Союзу та його державам-членам у здійсненні Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, включаючи Спільну політику безпеки та оборони, а також інші зовнішні дії Союзу.

Центр досконалості у сфері протидії гібридним загрозам у Хельсінкі – це міжнародна незалежна мережева організація, що працює над удосконаленням загальноурядового та загальносуспільного мінливості безпекового середовища має істотне значення, недостатньо лише аналізувати загрози, необхідно також мати конкретні інструменти протидії їм. Отже, ключове завдання Центру – розвиток можливостей країн-членів у сфері запобігання та протидії гібридним загрозам. Це досягається шляхом обміну кращими практиками, тестування нових ідей та підходів, а також проведення навчальних курсів та тренінгів.

Центр відіграє важливу роль як сполучна ланка між Європейським Союзом та НАТО, забезпечуючи платформу для стратегічних обговорень, спільних навчань і тренінгів. Досконалість досягається завдяки міждержавним та міжгалузевим мережам Центру, до складу яких входять понад 1200 практиків та експертів, які працюють над завданнями, пов'язаними з гібридними загрозами у країнах- членах, Європейського Союзу, НАТО, приватному секторі та наукових установах. Як актор, що об'єднує інших акторів із різних секторів суспільства, Центр також відіграє ключову роль у багатосторонній дискусії про гібридні загрози, оприлюднюючи велику кількість різноманітних публікацій та взаємодіючи з різними партнерами у цій галузі.

Бернський клуб – організація для обміну розвіданими між спецслужбами 28 держав Європейського союзу, Норвегії та Швейцарії, названа на честь міста Берна (Швейцарія), де розташована її штаб-квартира. Бернський клуб існує з 1971 року і має характер неофіційного форуму співробітників спецслужб, де відбувається обмін даними, досвідом та думками, а також обговорення актуальних питань розвідувальної спільноти. Клуб не має секретаріату і не приймає жодних рішень, обов'язкових до виконання спецслужбами Євросоюзу. Бернський клуб та пов'язана з ним Група протидії тероризму (заснована після терактів у США 2001 року) також є інструментом неформального спілкування експертів з протидії тероризму та вироблення рекомендацій для політичних інститутів Європейського Союзу, контакти з якими підтримує через Розвідувально- ситуаційний центр Європейського Союзу (підрозділ Європейської служби зовнішньополітичної діяльності). Група протидії тероризму, яка формально не входить до ЄС, виступає як сполучна ланка між Бернським клубом та керівництвом ЄС, а ротація її керівництва відбувається за аналогією з головуванням країн ЄС.

Супутниковий центр Європейського Союзу підтримує прийняття рішень та дії Європейського Союзу у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, зокрема Спільної політики без-

пеки та оборони, надаючи продукти і послуги за рахунок експлуатації відповідних космічних технологій і супутніх даних, включаючи супутникові знімки та аерофотозйомки.

Зазначений центр працює під наглядом Комітету з політики та безпеки й оперативним керівництвом Верховного представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки. Основними "клієнтами" є Європейська служба зовнішніх зв'язків, країни-члени Європейського Союзу, місії та операції Європейського Союзу, Європейська комісія, інші агенції Європейського Союзу, такі як Frontex, треті держави та міжнародні організації, такі як ООН та ОБСЄ. Центр співпрацює з національними та міжнародними установами в галузі космосу. Він тісно взаємодіє з Європейським оборонним агентством, Європейською комісією та Європейським космічним агентством, а також іншими установами та міжнародними організаціями. Враховуючи обмежені можливості України у космічній сфері, налагодження оперативного обміну даними з центром буде винятково корисним для Служби безпеки України як у воєнний, так і у повоєнний період.

Європейський центр протидії кіберзлочинності при Європолі пропонує оперативну, стратегічну, аналітичну та криміналістичну підтримку розслідуванням держав. Ця організація служить центром криміналістичної інформації та розвідки; підтримує операції та розслідування, пропонує оперативний аналіз, координацію та експертизу; забезпечує високоспеціалізовану технічну та цифрову криміналістичну підтримку для розслідувань та операцій; сприяє оперативному, технічному та стратегічному співробітництву між правоохоронними органами та іншими відповідними кіберспільнотами й установами; забезпечує цілодобову оперативну та технічну підтримку правоохоронних органів для негайного реагування на невідкладні кіберінциденти; сприяє роботі Спільної робочої групи з боротьби з кіберзлочинністю; підтримує навчання та розбудову потенціалу для відповідних органів держав-партнерів; надає різноманітні продукти стратегічного аналізу, які дозволяють приймати обґрунтовані рішення щодо боротьби з кі-

берзлочинністю; забезпечує встановлення зв'язків між правоохоронними органами, приватним сектором, науковими колами та іншими партнерами; сприяє підготовці та проведенню стандартизованих профілактичних та інформаційних кампаній і заходів.

Після досвіду повномасштабної війни Україна зіштовхнеться з необхідністю розробки нової моделі реформування і розбудови спеціальних служб, позаяк на даний час вже очевидно, що далеко не всі підходи, запропоновані раніше Міжнародною дорадчою групою у межах запланованої реформи сектору безпеки України відповідно до стандартів Європейського Союзу, є застосовними для України зважаючи на воєнні та повоєнні реалії.

Глобальними та регіональними міжнародними організаціями, зокрема ООН (Резолюція Ради Безпеки ООН № 2553) та ЄС (Рамкове рішення ЄС щодо реформування сектору безпеки від 2016 року), роками напрацьовувалися універсальні підходи до реформування сектору безпеки. Однак, проаналізувавши відповідні документи, необхідно зробити висновки, що усіма ними визначаються лише цілі і ключові принципи реформи сектору безпеки: прозорість, ефективність, доступність та підзвітність, а головне – дотримання і захист прав і свобод людини. При цьому конкретні кроки і методи їх досягнення згідно з Лісабонською угодою 2009 року, що визначає окрім іншого підходи до безпекової політики ЄС, залишаються на розсуд держави.

Щодо реформування і розбудови Служби безпеки України у повоєнний період можна передбачити, що Служба безпеки України залишиться переважно "військовою службою" з чисельністю близько 30 000 осіб, як це є на даний час. Злочини проти гуманітарного права, масово скоєні російськими окупантами, вже розслідуються Службою безпеки України (під наглядом Генпрокуратури) і будуть розслідуватися в післявоєнний період.

Служба безпеки України зосередить свою діяльність на контррозвідальній протидії загрозам національній безпеці України та міжнародній безпеці, що вимагатиме від неї відмовитися від діяльності в інших сферах, таких як боротьба з контрабандою, орга-

нізованою злочинністю та корупцією тощо. Загальна тенденція післявоєнного періоду полягатиме в наданні Службі безпеки України більших можливостей, включаючи більш наступальний характер діяльності.

Безпека буде темою номер один в Україні протягом наступних десяти років (Україна стане свого роду "великим Ізраїлем"). Може виникнути тенденція підпорядковувати питання прав людини цьому пріоритету. Тому очікувано, що міжнародна спільнота має стати основним лобістом того, щоб гарантії прав людини та антикорупційні заходи залишалися невід'ємним фактором при утворенні будь-яких нових структур і режимів роботи. Тому питання нагляду, у тому числі парламентського, стане ще важливішим.

Спецслужби Ізраїлю можуть стати прикладом за критеріями сфери компетенції, оперативності роботи, технічного оснащення, підготовки та підбору персоналу, а от підконтрольність спецслужб одній особі (Прем'єр-міністру Ізраїлю) не є прикладом для наслідування, оскільки в Україні (як втім і всюди) це може спричинити служіння спецслужб не інтересам народу, а інтересам політичної еліти, чого допустити не можна.

За критерієм управління та нагляду необхідно шукати інші моделі для наслідування, наприклад, на досвіді Фінляндії чи Нідерландів. Моделі Комітету із питань нагляду за розвіддіяльністю Фінляндії та Уповноваженого з питань нагляду за розвіддіяльністю можуть служити прикладом для наслідування при втіленні в життя ухваленого Закону України "Про розвідку", а саме положення про Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки. Ознайомившись з регламентом роботи Комітету, методами діяльності, процедурою підбору кадрів та безпекової перевірки, а також обов'язковим характером його рішень, можна оцінити їх на предмет можливості подальшої адаптації до українських реалій.

З досвіду роботи спецслужб Нідерландів уваги заслуговує підхід до перевірки компетентності та доброчесності особового складу. Метою оцінки професійної етики та доброчесності є встановлення того, чи створюватиметься загроза національній безпеці,

якщо особа перебуватиме на посаді, яка передбачає конфіденційність або ризик хабарництва, шахрайства чи шантажу. Під час скринінгу акцент робиться на дослідженні наступних аспектів: судимість, підривна та антидемократична діяльність, залежності, фінансова вразливість, небажаний вплив, оманлива поведінка, безвідповідальна та ризикована поведінка. Під час цього процесу досліджуються різні аспекти життя відповідної особи такими методами як індивідуальні бесіди, вивчення активів (у тому числі закордонних), направлення інформаційних запитів для отримання необхідної інформації від органів поліції та місцевого самоврядування, бесіди з родичами та наближеними особами.

У повоєнний період співпраця з колегами з Європейського Союзу та НАТО у форматі навчальних обмінів сформує критичну масу високопрофесійних офіцерів, які прагнуть до західних стандартів і допоможе побудувати децентралізовану більш оперативну та повноважну спецслужбу порівняно з російською моделлю, для якої характерні авторитаризм і централізована вертикаль командування в радянському стилі.

Таким чином розвиток Служби безпеки України полягає в необхідності зосереджуватись не на формі, а на змісті, тобто на досягненні згаданих раніше принципів прозорості, підзвітності, ефективності та доступності сектору безпеки, у тому числі спеціальних служб, прийнятними для України методами, які можна як адаптувати на основі наявного іноземного досвіду, так і розробити самостійно. У воєнний та повоєнний періоди значення міжнародного співробітництва спецслужб України для забезпечення як державної, так і загальноєвропейської безпеки, неухильно зростає. На передній план вийде розвиток взаємодії з провідними безпеково-аналітичними центрами Європейського Союзу, спецслужбами країн Балтії, Скандинавії, а також Великої Британії.

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ – ОСНОВНІ НАПРЯМИ

Прийнятим у вересні 2014 року Законом України «Про очищення влади» визначено, що люстрація в Україні здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини. Передумовою люстрації послужили події революції гідності, які відбулася напередодні, як соціального явища, що в науці теорії держави і права іменується як юридичні факти (дії і події).

Цей процес безпосередньо стосується державного управління та національної безпеки, тому має проводитись на основі кадрової політики, виважено, винятково в інтересах української держави та народу і лише на правовій основі.

Реалізація заходів по очищенню влади вимагає наукового обґрунтування, виваженого підходу до кожної категорії працівників державної служби, військовослужбовців, особливо стосовно співробітників правоохоронних органів спеціального призначення, як їх визначено у ст.1 Закону України «Про Службу безпеки України». Від якісного складу, професійної підготовки, відданості інтересам народу і держави співробітників СБУ залежить стан національної безпеки України в цілому. Це можливо лише за умови та підтримки переважної більшості населення, в інтересах якої здійснюється діяльність спецслужби, довіри до тих інституцій, які проводять люстрацію, та прозорості прийнятих ними рішень. Такий підхід дозволить уникнути помилок та прорахунків, які часто супроводжують цей процес.

Процедура, підстави та наслідки очищення влади нині активно обговорюються правознавцями, представниками юридичної, політологічної, філософської, соціологічної науки. До них належать

С. Глузман, Т. Козуб, Ю. Котнюк, Д. Кривцун, К. Магнушевська, О. Омелянчук, М. Опренко, Н. Перстньова, О. Покальчук, А. Святненко, Є. Стрельцова, М. Хавронюк та ін. Водночас, сьогодні бракує узагальнення та аналізу досвіду проведення люстрації з позицій юридичної та управлінської науки, особливо в сфері правоохоронних органів і, зокрема спецслужб, що й зумовлює актуальність даної публікації.

Залишається актуальним дослідження закономірностей та протиріч при реалізації положень законодавства про очищення влади та кадрової політики в системі правоохоронних органів спеціального призначення крізь призму юридичних фактів та історико – правових підходів, вироблення аргументів щодо підстав та процедури її проведення.

Закон України «Про очищення влади» став однією із найгучніших соціально-правових подій часів незалежності України. Процес очищення державної влади – явище не нове і у світовій практиці розглядається як «перевірка» (від польск. «*lustracja*»). Символічним у цьому розумінні є інше значення цього слова (лат. «*lustratio*»), яке перекладається з латині як «очищення шляхом жертвопринесення». Свого часу так називали релігійно-містичні обряди, які, за переконанням віруючих, мали охороняти від хвороб та інших бід.

Ідея люстрації виникла одночасно із одержанням незалежності Україною. На її реалізацію було підготовлено кілька законопроектів, які депутати не спромоглися прийняти через ті протиріччя та недоліки, які містили ці проекти. Вони більше нагадували зведення рахунків із опонентами та мораторій на державну службу певних категорій працівників, незалежно від їх досвіду державотворення та конкретних результатів в роботі. «Як стверджують у прес-службі Верховної Ради, фінальна редакція закону про очищення влади визначає люстрацію як синонім до очищення влади, подаючи це слово в дужках (у першій редакції його не було взагалі). Змін зазнало і саме визначення терміна: якщо в першому варіанті законопроекту під очищенням влади розумілася «перевірка», то в другому варіанті це вже «заборона» (заборона окремим фізи-

чним особам обіймати посади), при чому встановлена не лише рішенням суду, а й безпосередньо самим законом».

Якби механізм очищення влади стосувався тільки тієї категорії службовців, щодо яких є судові рішення, то це свідчило би про правову державу, задекларовану в Конституції України. Бо така санкція існує у чинному Кримінальному кодексі України («позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю»).

В протилежному разі, як зазначає доктор юридичних наук і професор кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка Микола Хавронюк, це може розглядатися як додаткове покарання. Є великий перелік категорій осіб, яких можуть позбавити права обіймати певні посади протягом навіть не п'яти, а десяти років (із дня набрання чинності цим законом. – Ред.). При цьому процесуальних гарантій, які надає людині Кримінальний процесуальний кодекс, у цьому законі не існує». Правознавець також звернув увагу на те, що закон містить суперечності щодо тих посадовців, які повинні втратити свої посади на п'ять років (із дня набрання чинності відповідного рішення суду). Зокрема до цієї категорії потрапили судді, міліціонери та прокурори, які вели справи щодо амністованих потім учасників Майдану. Однак, в окремій статті закону, де вони перелічуються, про жодне «відповідне рішення суду» вже не згадується

Вже на другий день після ухвалення закону було оголошено, що люстрація поширюється на всю вертикаль влади країни і названо навіть конкретну цифру – 1 млн. держслужбовців. Однак пункт про «люстрацію інших посадових та службових осіб (крім виборних посад) органів державної влади, органів місцевого самоврядування» надзвичайно поширює перелік претендентів на очищення. Звільняються від люстрації деякі категорії посадовців, яких визнано учасниками бойових дій під час проведення АТО на сході України.

Закон, що проходить тепер доопрацювання, наводив великий перелік службовців, на яких поширюється 10-річна заборона

обіймати посади. Цей довгий перелік складається із високо посадовців часів правління президентства Віктора Януковича (його прізвище згадано в законі двічі) та чималої кількості посадовців, суддів і правоохоронців, причетних до подій Майдану, котрі не звільнилися за цей період за власним бажанням. Із загального списку виділяється стаття про заборону обіймати державні посади колишнім штатним працівникам чи негласним агентам КДБ.

Як стверджує М.Хавронюк, закон містить ряд протиріч між його принципами та змістом. Чомусь не можуть бути при владі, скажімо кілька сотень прикордонників, які зараз чесно служать і захищають наші кордони. Бо в законі написано, що при владі не можуть бути випускники вищих навчальних закладів КДБ, де раніше готували прикордонників!

Багато з приводу люстрації колишніх штатних працівників та агентів КДБ можна зустріти слухних і критичних думок. Зокрема, правозахисник і психіатр Семен Глузман, котрий як політичний в'язень в СРСР не з чуток знає про КДБ заявив: «Це ж просто смішно. Ну давайте витягати 80-річних дідусів. Я б додав туди ще агентів царської охоранки для того, щоб вже все було враховано. А що як вижило кілька людей? Можна ввести ще ексгумацію, чого б ні», – іронізує Глузман.

Пригадується, як з цього приводу висловився в часи утвердження незалежності України ще один політв'язень, тодішній народний депутат, Герой України Левко Лук'яненко, якому у свій час за матеріалами КДБ було винесено вирок про вищу міру покарання, який потім було замінено на 25 років суворого режиму, що йому довелось повністю відбутися. Він запропонував в органах державної безпеки України замінити весь керівний склад. А співробітників, основу яких складають чесні і добросовісні професіонали, висловив впевненість Лук'яненко, – так потрібні незалежній молодій державі, після їх звільнення із КДБ і прийняття Присяги на вірність Незалежній Україні, залишати на військовій службі, що й було зроблено. Завдяки цьому у стислий час було сформовано нову національну спецслужбу – Службу безпеки України, укомплек-

товано її професійними патріотично налаштованими кадрами, підготовлено і затверджено необхідну законодавчу та нормативну базу, організовано кваліфіковану оперативно – службову діяльність.

Такі заходи в поєднанні із високопрофесійною діяльністю співробітників СБУ забезпечили в кінцевому рахунку мирний перехід від однієї соціально – економічної формації до іншої, та дозволило створити підґрунтя національної безпеки молодій державі. Слід об’єктивно визнати, що ті міжнародні і внутрішні умови, як і оперативна обстановка в цілому, обумовлені створенням нової незалежної держави, були не кращі ніж сьогодні, з трудом вдалося уникнути застосування сили і кровопролиття. Було збережено територіальну цілісність, хоча в Криму вже було обрано власного президента, проводилися цілеспрямовані операції, спрямовані на його анексію. Своєчасно спрацювала побудована система превентивної противаги у сфері державної безпеки і виважена кадрова політика.

Цей законопроект пройшов складний шлях, фахівці вносили обґрунтовані пропозиції, але не усім їм судилося збутися. Зокрема, у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради ще на першу редакцію законопроекту, звертали увагу на дещо запізніле очищення. Юристи ВР нагадували у цьому зв’язку рекомендації ПАРЕ та керівні принципи, рекомендовані до врахування в законодавстві про люстрацію. Згідно з ними «ніхто не повинен піддаватися люстрації винятково за членство в будь-якій організації або діяльність на користь будь-якої організації, які були правомірними на час існування такої організації або вчинення такої діяльності... або за особисті погляди та переконання». «У поданому ж законопроекті положення щодо критеріїв віднесення до зазначеної категорії осіб де-факто виходять з презумпції вини осіб, котрі співпрацювали з колишнім КДБ СРСР (не беручи до уваги ні вік останніх, ні обсяг і характер відповідної співпраці, ані її тривалість) та запроваджують колективну відповідальність цих осіб за діяльність зазначених органів в цілому», йдеться у висновку експертного управління. Це й обумовило багато із тих серйоз-

них зауважень, що потім зробила з цього приводу Венеціанська комісія.

Механізм люстраційної перевірки в законі зводиться до двох пунктів. Частина 5 статті 5 закону передбачає, що перевірці підлягають лише дві обставини: 1) достовірність вказаної в заяві держслужбовця інформації про незастосування до нього заборон обіймати посаду і 2) достовірність інформації в декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, набуті під час перебування на посадах, визначених у законі. Нагадаємо, що перевірка достовірності декларації і так є обов'язковою процедурою для всіх осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про засади запобігання корупції». Там також передбачені певні суб'єкти. А в Законі України «Про очищення влади» суб'єкти заховані, а механізмів перевірки декларації немає. Вважається, що поєднання в одному нормативному акті положень щодо проведення люстрації та протидії корупції є недоречним.

Ст. 2 цього закону зазначає, що очищення влади ґрунтується на таких принципах: верховенства права та законності; відкритості, прозорості та публічності; презумпції невинуватості; індивідуальної відповідальності; гарантування права на захист.

В той же час Закон «Про очищення влади» надає великих повноважень керівникам, що будуть організовувати перевірку своїх підлеглих (після того, як вони самі пройдуть люстрацію). Це дає керівникам необмежені можливості для зловживань. Механізм, за допомогою якого можна позбуватися певних підлеглих, оскільки завжди можна знайти невідповідність декларації... Закон не передбачає відповідальності керівника ні за фальсифікацію, ні за перевищення повноважень, або, навпаки, за приховування інформації, яка стала відома керівнику. Механізм вилучення людини з цього реєстру та поновлення на посаді у законі не прописано. Відсутні процедура перевірок, забезпечення їх об'єктивності, порядок оскарження результатів цих перевірок. Відповідно до закону оскаржуй-не оскаржуй в суді, а ти вже звільнений, відомості про тебе

внесені в реєстр. Зворотного механізму закон не передбачає. Отже, гарантування права на захист є лише декларацією, як і персональна відповідальність за висновок люстраційної перевірки. Якщо особа оскаржила в судовому порядку висновок, це не має жодного правового значення, бо за цей час вона вже може бути звільнена. На цій стадії виникає потреба створення в Україні незалежного люстраційного органу, що є вимогою, яка викладена в низці міжнародно – правових документів із цього питання, які носять рекомендаційний характер.

Думки щодо доцільності люстрації сьогодні серед фахівців діаметрально розбігаються: від підтримки при умові усунення недоліків, що допущені у законі (М. Хавронюк) до категоричного її несприйняття (С. Глузман). Перший вважає, що люстрація потрібна, але її слід визначити в положеннях Кримінального кодексу (КК). «Чому цих держслужбовців не притягують до відповідальності відповідно до КК, а створюють квазісудові інституції на зразок революційних трійок?», – запитує він. Варто залучати до кримінальної відповідальності винних, а не люструвати «мільйон». Другий стверджує: «Ми не звикли виконувати закони, – стверджує С. Глузман... Річ у тому, щоб виконувати вже чинні закони».

Від себе мусимо додати, що такий закон має гарантувати неухильне дотримання прав і свобод людини та відповідати основним принципам сучасної кадрової політики, які викладені у ст. 2 Закону України «Про державну службу». Серед них: служіння народу України; демократизм і законність; гуманізм і соціальна справедливість; пріоритет прав людини і громадянина; професіоналізм і компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі; персональна відповідальність за виконання службових обов'язків тощо. Не важко помітити, що закон про очищення влади не відповідає не лише принципам державної кадрової політики та ПАРЄ. Цей закон вказує кого звільняти, але не дає відповіді, ким і яким чином будуть замінені звільнені кадри, де гарантія, що нові працівники будуть кращими попередніх. З огляду на цю ситуацію варто згадати слова В'ячеслава Чорновола: «Оновлення Руху вимагає прин-

ципово нової кадрової політики з орієнтацією на професійні кадри, з максимальним залученням професіоналів нової хвилі, які не виявляють схильності до політичної демагогії і популізму». Сьогоднішня кадрова політика, як складова управлінської галузі науки, – це не лише теорія, яка виробляє принципи і методи управління, а, насамперед, практика раціональних дій, що забезпечує досягнення суспільно значимих цілей у системі державного управління.

А ось щодо доцільності люстрації співробітників правоохоронних органів спеціального призначення, то віднайти правильну відповідь на це запитання допоможе історико – правовий підхід з допомогою юридичних фактів. Юридичні факти (дії та події) займають особливе місце в теорії держави і права, дослідженню яких присвятило себе не одне покоління вчених – правників, розпочинаючи з часів римського права. Протягом століть сформувалась загальна теорія юридичних фактів. Не вдаючись до історіографії та етимології цієї дефініції, мусимо підкреслити важливість розуміння сутності зазначеного суспільно-правового явища, оскільки саме ця теорія найбільшою мірою пояснює передумови і причини виникнення та характер тих подій, які сьогодні відбуваються в українському суспільстві, в тім числі й стосовно люстрації, а також правовідносини у зазначеній сфері, що забезпечує регулювання суспільних відносин. Сутність пояснення зводиться до того, що окремим юридичним фактом називається сукупність таких суспільно значимих змін чи подій у житті громади, населення, які разом взяті обумовлюють необхідність прийняття та застосування певного закону, в даному випадку про очищення влади, тобто мова повинна йти в першу чергу про владу і вирішувати протиріччя, що виникло у зв'язку із її діяльністю. «Ці юридичні факти та акти не лише є звичайним відображенням відповідних їм явищ об'єктивного життя, а й мають особливі, властиві їм атрибути, які часто на собі відчуває особа. Головне значення встановлення юридичних фактів полягає у створенні необхідних нормативів між обставинами та подіями повсякденного життя і юридичною нормою».

Історичний досвід свідчить, що як керівники так і співробітники органів державної безпеки із самого початку їх діяльності розділяли долю свого народу. Цю тенденцію можна простежити навіть на прикладі перших керівників ВУНК НКВС-НКДБ-МДБ УРСР. Вивчення архівних матеріалів, які збереглися в СБУ, показало, що у далекому минулому (1921-1941рр.) керівництво українськими органами безпеки покладалось, як правило, на осіб, котрі народилися за межами України і яких мало що пов'язувало із цією республікою, над якою вчинялося насилля. А потім і їх не обминули репресії та розстріли. Зокрема, із десяти перших голів ВУНК вісьмох було засуджено до вищої міри покарання. Звертає на себе увагу молодий вік розстріляних керівників органів державної безпеки України.: лише одному виповнилося 50 років; чотирьом-від 45 до 50 років; двом-від 40 до 45 років; одному-38 років. Протягом цього періоду спостерігається цікава закономірність: ті ж методи, які спецслужби використовували у своїй роботі, їхні керівники і партія також застосовували і щодо них. Відомо, що лише в трагічні 1935-1936 рр. НКВС було репресовано більше 20 тис. співробітників.

У травні 1937 р. був заарештований нарком ВС УРСР В.А. Балицький, стосовно якого стверджувалось, що він «пускав пил в очі, ніби веде боротьбу з контрреволюцією, а насправді її прикриває. Мало розстрілював, не видавав ні троцькістів, ні націоналістів». Незважаючи на масові передвоєнні репресії, в роки Другої світової війни співробітники органів державної безпеки України зробили вагомий внесок до загальної перемоги. В подальшому значна увага приділялась ліквідації помилок минулого. Таким чином спецслужби пройшли справжнє чистилище. У свій час КПРС перетворила органи держбезпеки та їх співробітників у «озброєний загін партії», а потім – у заручників своєї ж політики, яким і довелося відповідати за результати цієї політики замість партії, представники якої очолили нові господарські та бізнесові структури навіть в умовах незалежної України.

Що ж стосується очищення спецслужби, то воно після одержання Україною незалежності проводилось і не один раз, охоп-

люючи весь особовий склад, як й у інших постсоціалістичних країнах. Зокрема, у країнах Балтії, де переважна більшість співробітників спецслужб були росіянами, а також Словаччині та Чехії було замінено повністю кадри спецслужб і набрано нових. Але, як пізніше з'ясувалось, в діяльності спецслужб є суто професійні завдання, які спроможні вирішувати лише фахівці із необхідним рівнем підготовки. Тому спецслужби були змушені частково повернути колишніх працівників.

Із самого початку існування СБУ, де переважна більшість співробітників були українцями, спецслужба однозначно позбавилась так званих «чекістських традицій», тобто заполітизованих радянських принципів діяльності, символіки, корінним чином змінено систему виховання та критерії підбору кадрів молодшої і незалежної спецслужби. Наступним кроком була «декадебізація», яка передбачала позбавлення правонаступності між старою та новою спецслужбами, а також відсторонення від займаних посад усіх без винятку співробітників колишнього КДБ з послідуочим масовим звільненням керівного і оперативного складу, непридатного до роботи у нових умовах. Лише за один місяць в Україні було звільнено 17 генералів і 1,5 тисячі полковників. Тоді цей процес називався не люстрація, а «хірургія». Що радикальніше «шокової терапії». Кадрова імплементація медичних термінів. Окрім цього, згідно ст.6 Закону України «Про Службу безпеки України» було проведено деполітизацію СБ України, заборонено використання СБУ в партійних, групових чи особистих інтересах

Критерії відбору кадрів та процедуру їх очищення визначали та й втілювали її в життя члени спеціально утвореної парламентської комісії, до якої входило 25 народних депутатів Верховної Ради України що представляли всі тогочасні політичні сили. Комісія працювала протягом року, вона «доходила» до кожного підрозділу СБУ та співробітника. Патріотам України, що виявили бажання працювати на захист державної безпеки молодшої незалежної держави, якщо вони відстоювали здобуття Україною самостійності і успішно пройшли атестування, була надана можливість

прийняти Присягу на вірність народу України, після чого їх було зараховано на військову службу і призначено на відповідні посади.

Вагомими з цього приводу є мудрі слова першого Президента України Л.М.Кравчука, який в тих складних умовах здобуття незалежності у зверненні до керівного складу СБ України з приводу призначення її першого голови Є.К.Марчука лаконічно і переконливо обґрунтував висновок, як аксіому: «Ангелів серед нас немає. Час пошуків, вагань і сподівань пройшов. Розпочався етап рішучих дій і роботи, відкидаючи все, що цьому заважає. Ми пережили важкі часи, тепер потрібна стабільність, надійна безпека в розбудові держави. Якщо ми будемо спиратися на демократію й законність, щоб про нас не говорили, нам буде чим відповісти. Потрібно не допустити ні за яких обставин втрати кадрів професіоналів, які є в органах, проявляючи до них моральну та іншу підтримку. Необхідно співпрацювати з органами держбезпеки інших країн. Організація, яка ізолюється, приречена на невдачу»

Завдяки цьому в СБУ було збережено професіоналізм, спадкоємність поколінь, поєднання досвідних і молодих кадрів, що в кінцевому рахунку забезпечило на належному рівні національну безпеку самостійної України у цей відповідальний період. В подальшому СБУ, в залежності від оперативної обстановки та загроз національній безпеці, неодноразово реформувалась, періодично проводилась ротація її керівних кадрів, особливо активно, як правило, після чергових президентських виборів. За цей період змінювалися більше 10 разів лише голови СБУ, а інші керівники вищої ланки-значно частіше, як і середньої та й низової ланок, що дозволило проводити ротацію та обумовило певну плинність кадрів керівного складу. Це не чергова кампанія, а відбувався постійний процес очищення спецслужби, який тепер здійснюється в органах влади.

Колишній голова СБУ І.П.Смішко згадував, що в результаті тієї кадрової політики, яка проводилась у СБУ, неправильно розуміли і неправильно застосовували лозунг «декадебізація», який тихо

призвів до паралічу самої системи національної безпеки й оборони. Він згадував, що цей лозунг виник у 2003 році ніби з вуст Л.Д.Кучми і передбачав відмову застосування методів колишнього КДБ у роботі СБУ, щоб не перетворити її в негласний засіб підтримки однієї якоїсь політичної сили. І.П.Смішко не вважав, що цей лозунг має означати поголовне звільнення із СБУ найбільш професійно підготовлених кадрів із великим досвідом роботи.

Ще один колишній голова СБУ Л.В.Деркач з цього приводу згадував, що організаційні принципи і система підбору кадрів в Комітеті була дуже жорстокою, і шансів потрапити туди нечесним людям, недобросовісним, не кажучи вже про тих, хто зв'язаний із криміналітетом, просто не було. Туди, як і в інші спецслужби світу, брали не тих хто хотів, а хто потрібен.

Призначений на посаду голови СБУ іззовні О.В.Турчинов підкреслював, що для нас головне те, що СБУ працювала в рамках законодавства й чинної Конституції України... І, зважаючи на важку спадкоємність, поняття офіцерської честі, елітності спецслужби, інтелігентності, уцілілі із попередніх часів – це безумовно позитив. На такому фундаменті можна будувати реальну, потужну спецслужбу європейського рівня. СБУ – це не КДБ. У нас немає офіційної спадкоємності.

Наші західні партнери давно ставили питання перед Україною щодо умов реформ СБУ, основними пунктами якої були «девоєнізація» та «декадебізація». Перше в умовах АТО мало ймовірно. Другий термін означав відсторонення від влади всіх керівників СБУ, що розпочинали службу в КДБ УРСР, що було й зроблено. Це співзвучно й із словами Л.Лук'яненка та концепцією парламентської комісії, про що йшлося на початку. Ще у 2005 році ЗМІ, сповіщаючи, що СБУ реформувалась першою, разом з тим били на сполох, що її під виглядом «декадебізації» втягують у внутрішню політику[8, с.98]. Трагічні події на Майдані є ще одним підтвердженням тому.

Досвід свідчить, що успішне забезпечення національної безпеки неможливе без високопрофесійних, підготовлених кадрів, які мають складати основу національних спецслужб.

Спецслужби, що були утворені в Україні на початку ХХ ст. вже на стадії їх заснування проходили шлях очищення через репресії керівного і особового складу, масові арешти та чистки. При здобутті Україною незалежності особовий склад спецслужб пройшов процес «декадебізації» та деполітизації, позбавившись одіозних співробітників, що могли бути причетними у минулому до протиправної діяльності на шкоду Україні. Протягом існування самостійної держави, сформувались нові правоохоронні органи спеціального призначення, які періодично самоочищались та реформувались у відповідності до юридичних фактів, тобто суспільних подій та нормативно-правових дій. Сьогодні виникли інші обставини та нові підстави для проведення люстрації, пов'язані із подоланням негативних наслідків колишньої влади, що призвело до трагічних подій на Майдані та суспільного вибуху і обумовило прийняття відповідного закону. При проведенні люстрації не може ігноруватись той юридичний факт, що окремі фахівці спецслужби пройшли самоочищення, прийняли Присягу на вірність Українському народу і впродовж багатьох років самовідданою працею довели свою вірність даній присязі, всі ці роки вносили значний вклад в забезпечення національної безпеки незалежної України, професійної спадкоємності, готуючи молоду зміну, не займають керівних посад в органах влади. Нова кадрова політика, опираючись на її основні принципи, мусить забезпечити законність, прозорість, прогресивність цих заходів, спрямувати їх на підбір професійно більш підготовлених, досвідчених, відданих інтересам захисту української держави кадрів, поєднуючи їх спадкоємність із омолодженням.

Оскільки корупція за багато років пустила глибоке коріння у соціально-економічне життя населення і владу України, це затрудняє її миттєве подолання. Якщо в майбутньому, як і раніше, будуть мати місце зловживання владою, беззаконня, порушення прав людини, присяги чиновниками та інші суспільні злочини та антиподи, необхідність у протидії їм та люстрації буде виникати знову, до повного викорінення цих явищ із державного управління та по-

всього життя. Зважаючи на це, протидія корупції має постійно здійснюватися у відповідності до чинного антикорупційного, а люстрація – люстраційного законодавства.

Питання реформування спецслужб взагалі і Служби безпеки України, зокрема, є надзвичайно актуальним. З одного боку часто можна чути закиди щодо її невідповідності вимогам європейських і євроатлантичних структур, а з іншого – значний ризик проведення таких реформ, котрі в підсумку можуть знизити ефективність її діяльності в такий доленосний для України період. А тому реформування Служби безпеки України має здійснюватися у суворій відповідності до сучасних внутрішніх та зовнішніх загроз національним інтересам України та вироблення адекватних механізмів протидії. Національні інтереси України визначені Законом України «Про основи національної безпеки України», Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 87/2015, зокрема такі, як приєднання до європейської та євроатлантичної системи безпеки, що передбачає взаємовигідну співпрацю і набуття членства в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейському Союзу (ЄС).

Основними завданнями реформування Служби безпеки України має бути:

- комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки, яке б визначило механізми системи державного управління у сфері національної безпеки, унормувало структуру і склад сектору безпеки, координації та взаємодії його органів;
- адекватне і гнучке реагування на загрози національній безпеці України, раціональне використання можливостей і ресурсів;
- професіоналізації сектору безпеки, підвищення фахового рівня особового складу, ефективної його мотивації до належного виконання завдань за призначенням, максимально доцільне скорочення обслуговуючих підрозділів;

- пошук та запровадження нових більш ефективних підходів та орієнтирів у сфері реалізації правоохоронної функції держави.

В цей непростий період переходу самої правоохоронної системи від заборонних методів діяльності до реального гарантування прав кожного члена суспільства вимагає вирішення багатьох складних теоретичних, практичних, організаційних та інших проблем.

Реформування СБУ, насамперед, є складовою удосконалення практичної діяльності всієї системи правоохоронних органів. Розпочатий на конституційних засадах процес державотворення в Україні потребує чіткого визначення місця правоохоронної діяльності в системі державної влади а, відтак, місця та ролі правоохоронних органів у системі органів державної влади та місцевого самоврядування.

Служба безпеки України посідає окреме чільне місце в системі правоохоронних органів внаслідок специфічного кола життєво важливих питань, що належать до її юрисдикції, та її широких можливостей, які можуть бути використані як для утвердження права і забезпечення державної безпеки. Покладені на Службу безпеки України завдання, значно відрізняють її від інших органів, які опікуються питаннями правоохоронної діяльності, в силу діяльності по забезпеченню державної безпеки, чим інші правоохоронні органи не займаються. Законодавчо визначений статус СБУ – «правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України» (ст.1). У світовій практиці існує концептуальне розділення власне правоохоронних органів, до яких належить, наприклад, поліція, і спецслужб, яке впливає, зокрема, з наявності принципових відмінностей – заходів забезпечення безпеки певною спеціальною структурою від форм організації правоохоронної діяльності держави в галузі виявлення, попередження і припинення різного роду протиправної та кримінальної діяльності. Отже, саме питання статусу СБУ сповнене суперечностей і потребує окремого законодавчого врегулювання.

Серед дискусійних питань організації діяльності СБУ одним з головних можна назвати виконання нею таких завдань та обій-

мання нею таких повноважень, які нібито вважаються невластивими для спецслужб (боротьба з організованою злочинністю, корупцією, досудове слідство).

Так, одним з її суто поліцейських повноважень вважається нібито проведення оперативно-розшукової діяльності. Також СБУ включена до системи органів досудового слідства та, відповідно, має право на затримання підозрюваних, ізоляцію їх у місцях тимчасового утримання, проведення обшуків, допитів і т.п. Але функціонально Служба безпеки також сконцентрована на контррозвідувальній діяльності, у тому числі у сфері економіки, боротьби з тероризмом, захисту конституційного ладу і територіальної цілісності України та державної таємниці. Тут ніякого протиріччя немає. Є помилкова підміна понять контррозвідувальної та оперативно – розшукової діяльності, які за своїм змістом та призначенням нібито тотожні. А насправді суттєво відрізняються як за суб'єктом, об'єктом, а також рівнем й умовами конспірації та метою, оскільки ОРД застосовується для здійснення розшукових заходів по розкриттю злочинної діяльності та злочинців, а КРД – для пошукових заходів по протидії розвідувально-підривної (шпionській) діяльності іноземних спецслужб та їх агентури. В цьому сенсі між ними немає нічого спільного, як між літаками сільсько-господарської авіації АН-2 та розвідувального У-2, хоча обидва літають!

У процесі реформування СБУ неодноразово розглядалося питання позбавлення її функції досудового слідства. Це питання часто піднімалося як незалежними експертами, так і суб'єктами політичного процесу. При цьому, з одного боку, можна почути про ідею повного вилучення повноважень з проведення досудового слідства з компетенції як СБУ, так і інших силових структур, залишивши його лише в компетенції ДБР та Національної поліції (не беручи до уваги компетенцію НАБУ). З іншого ж боку, висловлюються думки про те, що розосередження слідчих підрозділів у структурі кількох правоохоронних органів відповідає вітчизняним процесуальним традиціям і перевірене часом, а встановлення їх

спеціалізації відповідно до профілю правоохоронного органу, в якому вони діють, підвищує ефективність їх роботи. Подібні протиріччя характерні для дискусії щодо реформування досудового слідства в Україні. Єдиною умовою реформування СБУ, незалежно від того, яких функцій вона може бути позбавлена, та які завдання можуть бути вилучені з кола її компетенції, має бути забезпечене підвищення ефективності її діяльності та можливість адекватно реагувати на ті загрози, для боротьби з якими вона створена.

Розглядаючи реформування СБУ з точки зору моделі аналізу політики, можна відзначити, що перед українською владою зараз постали зовнішня та внутрішня проблеми. Зовнішню проблему можна позначити як «виклик інтеграції». В Україні, як у державі, що взяла курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію, має бути забезпечена трансформація системи правоохоронних органів відповідно до європейських стандартів та виконані зобов'язання з реформування правоохоронних органів, які закріплені в документах, що визначають напрями співробітництва України з Європейським Союзом, Радою Європи та НАТО.

Внутрішню проблему можна назвати «викликом ефективності». Вкрай важливим є забезпечення успішного та ефективного функціонування правоохоронних органів України, аби гарантувати захист правопорядку, підтримку стабільності в державі, усунення будь-яких загроз державній безпеці. Однак існує ризик, що під час перехідного періоду правоохоронні органи, що реформуються, можуть і не забезпечити таку ефективність, або що реформування взагалі може відбутися без урахування українських реалій і специфіки функціонування правоохоронної системи України в цілому. Можна бути занепокоєним і тим фактом, що позбавлення СБУ повноважень з проведення оперативно-розшукової діяльності чи функції боротьби з корупцією та організованою злочинністю без відповідного коригування функцій інших правоохоронних органів або лише з механічним перенесенням до їх повноважень колишніх повноважень СБУ призведе до загального знижен-

ня ефективності правоохоронної системи України. Міжнародний та вітчизняний досвід (протягом століття, зокрема, в Італії) показують, що корупція часто виступає ширмою прикриття для розвідувально-підривної діяльності проти держави, як і антикорупційні органи, спроможні забезпечити глибоке агентурне проникнення іноземних спецслужб в органи влади та державного управління. Олігархічно-корупційні структури здатні при певних умовах і фінансах, а на це іноземні спецслужби коштів не жаліють, перебирати на себе функції державного управління, як це сталося у свій час в Італії. Сьогоднішні грошові потоки в Україні і щедре «офіційне» фінансування окремих осіб. Це є засобом ведення економічної війни проти України, коли грошові кошти вимиваються під всякими приводами (преміями, тарифами) із сфери економіки й від населення по кишнях можновладців, запроваджується «відкрита» корупція.

Отже, Україні в процесі реформування своєї правоохоронної системи відповідно до вимог ЄС слід знайти оптимальний баланс між проведенням європейської інтеграції та забезпеченням ефективного функціонування всіх своїх правоохоронних органів, здатних подолати внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці. Міжнародні норми відносять вимоги по забезпеченню національної безпеки до внутрішньої прерогативи самих держав. Тому більшість спецслужб Європейських країн наділені правоохоронними повноваженнями у тій чи іншій сфері в залежності від загроз (Італія, Польща, Болгарія тощо), що має самостійно вирішувати й Україна.

Необхідність нових підходів до організації діяльності Служби безпеки України якраз обумовлено, в першу чергу, тими динамічними змінами, які відбулися за ці роки в нашій державі, її зовнішньо – і внутрішньополітичній сферах, економіці, у процесах політичної структуризації суспільства, а також розвитком і вдосконаленням всієї правоохоронної системи та ліквідацією дублювання в роботі її складових, коригуванням загроз у сфері національної безпеки. Сьогодні ситуація не лише в нашій країні, а й у всьому

світі стрімко розвивається і динамічно змінюється. Це обумовило серйозні структурні, організаційні зміни у спецслужбах багатьох країн. Штампи тут не працюють, ніякі зарубіжні трафарети до нашої вітчизняної специфіки не адаптуються.

Отож, реформування практичної діяльності Служби безпеки України під час реалізації правоохоронної функції держави викликане необхідністю приведення її завдань, функцій і повноважень у відповідність з тією реальною роллю, яку вона згідно з Конституцією і законами України має виконувати як правоохоронний орган спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку України.

Найбільш оптимальною на сьогодні вбачається еволюційна модель реформування. Вона передбачає поступову, поетапну перебудову організаційної структури Служби безпеки України, яка б забезпечувала адекватне реагування на сучасні виклики та загрози національній безпеці, зміни оперативної обстановки і ефективну взаємодію всіх її елементів.

Але, незважаючи на позитивні тенденції в удосконаленні практичної діяльності Служби безпеки України, а саме в пріоритетному їй напрямку – реалізації контррозвідувальної й правоохоронної функції держави, на сьогодні, кількість проблем, на жаль, переважає. Ефективному функціонуванню СБУ сьогодні перешкоджає низка кризових явищ, адміністративне втручання, політичний тиск, хронічне недофінансування і зниження рівня правового й соціального захисту її співробітників.

Викладене дає підстави вважати передчасним перетворення Служби безпеки України на «суто контррозвідувальний орган» без правоохоронних функцій. Існуючі сьогодні небезпечні загрози основам національної державності потребують максимальної концентрації зусиль всіх органів і підрозділів, і в першу чергу СБУ, органів досудового слідства, спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю на вирішальному антикорупційному напрямку, забезпечити їх чітку взаємодію. Стає очевидним, що неоднозначність деяких положень та нечіткість ви-

значення окремих норм антикорупційного законодавства ускладнюють його застосування. Це, у свою чергу, потребує вироблення конкретних рекомендацій щодо підготовки особового складу спецпідрозділів Служба безпеки України до роботи в нових умовах, спричинених приведенням вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, імплементацією позитивного досвіду зарубіжних країн з обмеження рівня поширення корупції та тривалим процесом реформування правоохоронної системи. Вирішенню проблемних питань діяльності спецпідрозділів Служби безпеки України в умовах нового антикорупційного законодавства та процесу реформування сприятимуть:

- розробка та прийняття Оперативно-розшукового кодексу України, що відповідає потребам практики діяльності оперативних підрозділів, зокрема спецпідрозділів «К» СБ України, та є нагальним і необхідним кроком до створення ефективного правового поля проведення оперативно-розшукової роботи, наслідком чого стане належний рівень протидії корупції та забезпечення національної безпеки держави;
- доповнення визначеного у Законі України «Про запобігання корупції» переліку спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції (виклавши абзац 13 ч. 1 ст. 1 названого закону в такій редакції: «Спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції – органи прокуратури, органи Служби безпеки України, органи внутрішніх справ України, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції», ДБР.);
- розмежування у Законі України «Про запобігання корупції» компетенції спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, врахувавши при цьому загальні завдання правоохоронних органів, уповноважених протидіяти корупції та кримінально-процесуальну підслідність і адміністративно-процесуальну підвідомчість корупційних правопорушень, тяжкість вчинених корупційних правопорушень та рівень суб'єктів відповідальності за їх вчинення;

- враховуючи зміни в антикорупційному законодавстві України посилити оперативно-розшукову складову в діяльності підрозділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, забезпечити кадрове супроводження створюваних нових антикорупційних структур, недопущення проникнення в них агентури іноземних спецслужб, зосередження зусилля відповідних підрозділів Служби безпеки на протидії корупції в органах державної влади, військових формуваннях;
- спрямування зусиль на досягненні адекватності кримінально-правових та оперативних заходів рівню та масштабам корупції та організованої злочинності в країні, локалізації діяльності в Україні міжнародних злочинних угруповань, що створюють загрозу життєво важливим інтересам держави.

У кадровій політиці при ротації співробітників спецслужб та, особливо, керівного складу, запровадити їх верифікацію (переатеставання), як це проводиться у країнах ЄС, беручи за основу професійну складову та реальні результати у службовій діяльності, а не формальні автобіографічні дані.

Привести у відповідність не нижче рівня новостворених правоохоронних органів фінансове, матеріально-технічне, кадрове забезпечення спецслужби зважаючи на загрози національній безпеці України, навантаження та ризиків, що випадають на співробітників СБУ в умовах триваючої повномасштабної війни. Забезпечити професіоналізацію підбору, підготовки, післядипломної перепідготовки, розстановки і виховання патріотичних, вірних державі кадрів, створити для них необхідні умови та гарантії для своєчасного і повного розкриття ворожої діяльності проти України як ззовні так і зсередини, виходячи із характеру та змісту сучасних загроз державі.

Служба безпеки України поступово має зосереджуватись на чітко визначених законодавчо функціях контррозвідувальної діяльності, в т.ч. у сфері оборони, наукового та технічного потенціалу України, боротьбі з тероризмом та захисті важливих об'єктів ін-

фраструктури держави, конституційного ладу та територіальної цілісності України і державної таємниці, що дозволить створити належні умови для безпеки державного управління та національної безпеки.

Гострота проблеми реформування СБУ постала у зв'язку із прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» та необхідністю внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України», що потягне за собою необхідність внесення функціональних змін в діяльність спецслужби. Нагальні реформи, що проводяться у сфері економіки, законодавчої, виконавчої, судової влади, національної безпеки України вимагають радикального оновлення українського суспільства та правоохоронної системи, які мають відповідати сучасному етапу державотворення в Україні. Питання реформування спецслужб взагалі і Служби безпеки України, зокрема, є надзвичайно актуальним. З одного боку часто можна чути закиди щодо її невідповідності вимогам європейських і євроатлантичних структур, а з іншого – значний ризик проведення таких реформ, котрі в підсумку можуть знизити ефективність її діяльності в такий доленосний для України період. А тому реформування сектору безпеки України має здійснюватися у суворій відповідності до сучасних принципів, внутрішніх й зовнішніх загроз національним інтересам України та вироблення адекватних механізмів протидії. На підставі цього необхідно розкрити шляхи реалізації нею оперативної та правоохоронної функцій.

Основними визнаними принципами такого реформування сьогодні можна вважати: ефективність; наступальність; підзвітність; інформаційна прозорість; конспірація в роботі; соціальний та правовий захист особового складу.

Фахівці неодноразово підкреслюють, що Служба безпеки України зараз має широкий мандат, який включає виявлення, припинення й розкриття злочинів проти миру та безпеки людства, тероризму, корупції та організованій злочинній діяльності, а також у сфері управління та економіки, інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам Укра-

їни. Виходячи із моніторингу рівня сучасних загроз, ризиків та викликів державі, які мають тенденцію до наростання у найближчому майбутньому, фахівці схиляються до думки про доцільність тимчасового збереження наділеного законодавством суміщення функцій правоохоронного відомства і спеціальної служби Служба безпеки України до того часу, доки не будуть подолані існуючі найбільш небезпечні загрози державі, в т.ч. активна фаза гібридної війни, що ведеться проти України. Подібні повноваження мають контррозвідувальні та розвідувальні органи й інших впливових держав членів Євросоюзу та США (Італії, Польщі, Болгарії тощо). Окрім цього, іноземні фахівці визнають, що СБУ наразі є найбільш дієвою структурою і поки нові правоохоронні й антикорупційні структури не стануть повністю працездатними, СБУ має виконувати правоохоронні функції.

Корупція в Україні уже підриває засади демократичного устрою, довіру до влади, порушує принципи верховенства права, справедливості й рівності перед законом, відповідальності за вчинене діяння, чесної конкуренції; призводить до зростання тіньової економіки та падіння авторитету держави у міжнародному співтоваристві. Корупційні схеми активно використовуються іноземними спецслужбами для проникнення в органи влади та державного управління України.

На жаль, Україна вже досить гостро відчуває негативні наслідки існування та поширення корупції, що нагально потребує вжиття адекватних заходів. Корумповані відносини в Україні все більше витісняють правові та етичні взаємини у суспільстві, з аномалії перетворюючись на норму поведінки. Зазначене поглиблює кризу довіри до держави, її владних структур, правоохоронної і судової системи, зводить нанівець їх авторитет, сприяючи значне послаблення принципу верховенства закону і загрожуючи національній безпеці України.

Транснаціоналізація корупції, тобто її вихід за межі національної території, на сьогодні є глобальним світовим процесом. Це створює численні перешкоди для розвитку правових та соціаль-

ного-економічних відносин, здійснює дестабілізуючий вплив на державне управління, підриває основи національної безпеки.

Зазначене сприяло тому, що проблемою організованої злочинності та пов'язаної з нею корупції змушені займатися не лише правоохоронні органи, спеціальні служби та уряди окремих держав, а й впливові міжнародні структури, зокрема, Організація Об'єднаних Націй та інші. Найбільш загрозливий характер корумпованості чиновників та її масштаби сьогодні відзначається саме в Україні. Це обумовлює необхідність об'єднання в боротьбі з нею як внутрішніх зусиль так і зовнішніх, й міжнародного досвіду, який поки-що приживається у нас вельми неохоче й повільно.

У зв'язку з цим варто нагадати, що, наприклад, у США завдання протидії організованим злочинності та корупції взагалі покладені на федеральні спеціальні служби та правоохоронні відомства, яких у США налічується понад сімдесят. Зокрема, до розгалуженої системи таких спеціальних служб відноситься Центральне розвідувальне управління (*Central Intelligence Agency*), Федеральне бюро розслідувань (*Federal Bureau of Investigation*), Агентство національної безпеки (*National Security Agency*), Розвідувальне управління Міністерства оборони (*Defense Intelligence Agency*), Міністерство внутрішньої безпеки (*Department of Homeland Security*), Управління національної розвідки (*National Reconnaissance Office*), розвідувальні служби видів збройних сил та ще низка менш відомих агенцій та управлінь. Частина цих спецслужб наділена тим чи іншим обсягом правоохоронних функцій, у тому числі й у сфері протидії корупції.

Координує діяльність з протидії корупції та організованим злочинності Міністерство юстиції США, якому підпорядковується частина федеральних правоохоронних органів та окремі спеціальні служби. Компетенція цього відомства набагато ширша сфери кримінального переслідування чи підтримання державного обвинувачення та не співпадає із тими повноваженнями, якими зазвичай наділені міністерства юстиції європейських країн.

Попри все це, у США не лише не подолано корупції, але й спостерігається надзвичайно високий рівень її латентності. «Про це, зокрема, свідчать дані результатів проведених у США опитувань громадської думки: так, 38% опитаних респондентів вважає, що корупція представляє серйозну проблему для їх країни. Найбільш корумпованими американці вважають політичні партії (73%), парламент (61%), ЗМІ (58%), бізнес (53%), судову систему (42%) та правоохоронні органи». У США відсутній спеціально уповноважений правоохоронний орган, основним завданням якого була б виключно протидія корупції. Зазвичай протидія вчиненню корупційних правопорушень входить до компетенції органів, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Савченко А. В. Правоохоронні органи США: місія, організаційна структура та застосування кримінального законодавства: навчальний посібник / А. В. Савченко. – К. : Текст, 2003. – 122 с.

2. Пыхалов И. В. ЦРУ и другие спецслужбы США / И. В. Пыхалов. – М. : Яуза: Эксмо, 2010. – 384 с.

3. Дорфман М. Коррупция в США: найди 10 отличий // Институт высокого коммунитаризму: 01.10.2013 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://communitarian.ru/novosti/v-mire/mdorfan_korruptsiya_v_sshanaydi_10_otlichiy_10102013/.

4. Закон України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року № 1682-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rada.gov.ua/laws/show/1682-18.

5. Словник іншомовних слів / За заг. ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1977. – 775 с.

6. Чорновіл В. Що далі? // Голос України. 25 січ. 1992.

7. Саржан С. Понятійно – категоріальний апарат дефініції «юридичний факт» // Тези доповідей 4-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції Національної академії Внутрішніх справ. Київ, 22 листопада 2013р.

8. Архів СБ України, повідомлення № 3614 від 16.06.2004р.

9. Марчук Є. Перелаштування системи // День. 25 бер. 2004 р. Большая юридическая энциклопедия (Серия «Профессиональные справочники и энциклопедии») / А. Б. Барихин. – М.: Книжный мир, 2010. – 960 с.

10. Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П. Час, люди, події. (Ретроспективні роздуми вченого-генерала крізь призму державного управління).-Хмельницький, «Поліграфіст», 2009, 400 с.

11. Попов А. Очистительное жертвоприношение / А. Попов // 2000: еженедельник. – 2014. – № 41. – 10-16 октября.

12. Картавцев В. С. Закон «Про службу безпеки України» – у відповідність з вимогами часу / В. С. Картавцев, О. І. Черноусенко // Наук. вісн. Нац. акад. Служби безпеки України. – 1995. – № 1. – С. 7–15.

13. Закон України «Про Службу безпеки України» : від 25.03.1992 р., № 2229-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua/cgi-b.

14. Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навчальний посібник: у 2-х ч.: Ч. 1 / В.А.Омельчук, М.П.Стрельбицький, Л.М.Стрельбицька, С.Г.Гордієнко та ін.; за заг. ред. А.М.Кислого і М.П.Стрельбицького. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2021. 304 с.

15. Управлінське безпекознавство: монографія / М.П. Стрельбицький Л.М. Стрельбицька. Київ: «Видавництво Людмила», 2019. 388 с.

16. Стрельбицький М.П., Стрельбицька Л.М., Романов М.С. Соціально-правові засади управління національною безпекою України. Навчальний посібник. Острог. Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 136 с.

17. Закон України «Про національну безпеку України», прийнятий 21 червня 2018 року № 2469 –VIII. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241)

18. Саати Т.Л. Математические методы исследования операций: Монография (пер. с английского). – 1956. – М.: узд-во «Воениздат». – 420 с.

19. Глушков В. М. Введение в АСУ : моногр. / В. М. Глушков. – К. : Техника, 1972. – 430 с.

20. Князев С. М. Управління: мистецтво, наука, практика : навч. посіб. / С. М. Князев. – Мінськ : Вид-во “Арміта – Маркетинг – Менеджмент”. – 2002. – 511 с.

21. Постанова Верховної Ради України “Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України” від 16 січня 1997 року.

22. Бжезинський З. Великая шахматная доска. Господство США и его стратегические императивы / З. Бжезинський. – М., 1998. – С. 248.
23. An Emerging Consensus – a study of American Public Attitudes on America’s Role in the World // College Park, 1996.
24. Бжезинський З. Выбор: мировое господство или глобальное лидерство / З. Бжезинський. – М., 2004. – С. 131.
25. Платон. Собрание сочинений: В 4 т.: Пер. с древнегреч. – М., 1990-1994.
12. Аристотель. Сочинения: В 4 т.: Пер. с древнегреч. – М., 1983. – Т. 4.
26. Макиавелли Н. Государь. Размышления на первую декаду Тита Ливия / Н. Макиавелли. – М. : АСТ, 2002. – 704 с.
27. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К., 1993. – Т. 2. – 360 с.
28. Мороз В. В. Національна безпека – безпека людини / В. В. Мороз. – К. : “Екслібрус“, 1994. – 61 с.
29. Данільян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : навч. посіб. / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. – Харків : Фоліо, 2002. – 285 с.
30. Гончаренко О. Громадський контроль і система національної безпеки / О. Гончаренко, Р. Джангужин, Е. Лисицин // Дзеркало тижня. – 2002. – № 35. – С. 1–12.
31. Конституція України (зі змінами та доповненнями) / Урядовий кур’єр. – 1999. – К., вид. Політична література. – 98 с.
32. Закон України “Про оборону України” № 1932-ХІІ.
33. Закон України “Про розвідувальні органи України” № 3200-1 від 15.12.2005.
34. Організаційно-правові засади державного управління у галузі національної безпеки / Електронний ресурс :
35. Мосов С.П. Концептуальний підхід до управлінської безпеки в системі державного управління в Україні / Н. Р. Нижник, С.

П. Мосов // Університетські наукові записки. – 2012. – № 2 (42). – С. 44-50.

36. Стрельбицький М.П. Державне управління крізь призму інформаційної безпеки України / Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П. // Інформаційна безпека людини, суспільства держави». – 2009. – №2(2).-С.53-56. Стрельбицький М.П. Інформаційна безпека у сфері державного управління/ Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П. // Юридичний вісник України. – 11-17 вересня 2010.- №37(793).- С.6-7.

37. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: Монографія/Кол. Авт.; Відпов. ред.- проф. Н.Р.Нижник.-К.: УАДУ при Президентові України, – 1997р. – 448с.

38. Шакур В.І. Влада і злочинність. – К.; «Пам'ять століть». 1997. – 226с.

39. Щекин Г.В. Теория кадровой политики: Монография. – К., МАУП, 1997. – 176с.

40. Желюк Т. Л. Державна служба : навч. посіб. / Т. Л. Желюк. – К. : ВД Професіонал, – 2005. – 576 с.

41. Боссарт Д. Державна служба у країнах-кандидатах до вступу в ЄС: нові тенденції та вплив інтеграційного процесу / Д. Боссарт, К. Деммке ; пер. з англ. О. М. Шаленко. – К. : Міленіум, 2004. – 128 с.

42. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України". N 287/2015, 26.05.2015.

43. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України". N 392/2020, 14 вересня 2020 року.

44. Костенко О. М. Про концепцію "голої репресії" у протидії корупції [Електронний ресурс] / О. М. Костенко. – Режим доступу :

45. Серьогін С.С. Антикорупційні державні стратегії в системі публічного адміністрування: міжнародний досвід / С.С. Серьогін //

Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15-16 трав. 2009 р.). – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 83–84.

46. Циганов В.В. Загроза політичної корупції у демократичних політичних режимах / В.В. Циганов // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 63–67; 35. Орлов Ю.В. Політична корупція в Україні: сутність та запобігання: «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі». К.: 2016. – С. 318-320.

47. Amundsen I. Political corruption. An Introduction to the Issues / I. Amundsen. – Bergen : Chr. Michels Institute, 1999. – 286 p.

48. Буряк М.В. Політична корупція як загроза Національній безпеці України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі». К., 2016.- С. 140-143.

Навчальне видання

Заросило Володимир Олексійович, Залозний Роман Юрійович, Кислий Анатолій Михайлович, Скулиш Євген Деонізійович, Севрук Юрій Григорович, Віталій Володимирович Заросило, Давиденко Валерій Степанович, Колос Ольга Валеріївна, Капля Олександр Миколайович, Коросташивець Юлія Григорівна, Грохольський Володимир Людвигович, Бортник Валентин Анатолійович, Князев Сергій Володимирович, Талах Анатолій Михайлович, Минюк Дмитро Іванович, Медвідь Федір Михайлович, Барановська Віра Миколаївна, Юлдашев Олексій Хашимович, Мамай Катерина Володимирівна, Стрельбицький Микола Павлович, Стрельбицька Людмила Миколаївна, Стрелюк Ян Володимирович, Фатхудинов Василь Гайнулович, Бортник Надія Петрівна, Євчук Тетяна Володимирівна, Агаєв Хусейн, Заросило Наталія Володимирівна, Доброва Ольга Вячеславівна, Бондаренко Євген Вікторович, Бондаренко Олена Григорівна, Тимошенко Юрій Петрович, Перепелиця Микола Миколайович, Мазійчук Віталій Анатолійович, Олійник Василь Іванович, Ніконов Михайло Миколайович, Божик Валерій Іванович, Ігнатюк Олег Володимирович, Дудник Олег Васильович, Дашкевич Віра Андріївна, Веклич Владислав Олександрович, Швець Віктор Олександрович, Крупей Вікторія Юріївна, Басовва Ірина Сергіївна, Чуєнко Валентина Іванівна, Тімашов Віктор Олександрович, Скоробогатова Аліна Юріївна, Паламарчук Сергій Володимирович, Голобородько Ярослав Володимирович, Басс Вікторія Олександрівна, Подлегаєв Костянтин Миколайович, Вацюк Віктор Олександрович, Сиводєд Іван Сергійович, Князев Сергій Миколайович, Амелін Олександр Юрійович, Михайлик Олександр Григорович, Шевченко Вячеслав Станіславович, Романюк Мирослав Романович, Швець Катерина Павлівна, Куртокова Ганна Олександрівна, Денисова Аліна Володимирівна, Рудой Катерина Миколаївна, Крижановська Олена Володимирівна, Федченко Олександр Сергійович, Ноздрін Андрій Валерійович, Близнюк Ігор Володимирович, Хоменко Олександр Миколайович, Пашко Юлія Едуардівна, Гузенко Євген Володимирович, Вербовий Василь Петрович, Сатиров Артур Миколайович, Свістович Роман Степанович.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ – ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ

Посібник для закладів вищої освіти

Підписано до друку 14.03.2024. Формат 60×84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.

Умов. друк. арк. 8. Наклад 300. Зам. 305.

Надруковано у «Видавництво Людмила»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 5303 від 02.03.2017

«Видавництво Людмила». 03148, Київ, а/с 115

Тел./факс: +380504697485, 0683408332. E-mail: lesya3000@ukr.net